

Trude Knutzen

Bautasteiner på Sunnmøre:

En analyse av steinenes betydning og funksjon i tid og rom

Kapittel 1

Innledning

*Son er kjærfengd, om seint komen, etter at faren fór.
Sjeldan bautasteinar nær brauti stend, utan frendar fekk dei reist
(Håvamål: 26, strofe 72).*

Emne og mål

Tidlige skriftkilder, som Håvamål, gir et bilde av hvor, hvordan og hvorfor bautasteiner ble reist. De var minnesmerker over henfarne, reist av sønn eller andre frender, og sto gjerne ved veien for å synes for de færende. I Snorres *Heimskringla* kobles bautasteiner også til forhistorisk gravskikk, både brente og ubrente graver i haug; ”Den første alderen blir kalt brennalderen, da var det skikk å brenne alle døde og reise bautasteiner etter dem, (...) Til minne om stormenn skulle folk gjøre en haug, og etter alle slike menn som det hadde vært manns mot i, skulle de reise bautasteiner; denne skikken holdt seg i lange tider” (Hkr: 9 og 18). Bautasteiner utstyrt med runeinnskrifter er ofte med på å utdype dette bildet og å konkretisere hendelser i samtiden.

Temaet for denne undersøkelsen er bautasteiner – et tema som hittil har vært lite utforsket i arkeologisk sammenheng. Jeg vil ta for meg slike steiner fra Sunnmøre, der det er registret i alt 125 bautasteiner. Ingen av disse har innskrifter som forteller om formålet med reisingen. Målet med denne undersøkelsen er å studere dem ut fra den konteksten de inngår i, både topografisk og i forhold til andre kulturminner. På dette grunnlaget vil jeg søke å belyse spørsmål knyttet til praksis rundt steinreisingen. Fokus retter seg derfor mot de 39 bautasteinene som fortsatt befinner seg i in situ-kontekst. I hvilken grad er de knyttet til ferdselsårer, gravminner eller eventuelt andre særtrekk i landskapet? Kan eventuelt slike forbindelser avspeile hvilke formål de oppfylte og hva som var motivet bak reisingen?

For å belyse disse spørsmålene vil jeg sammenligne bautasteinene fra Sunnmøre med reiste steiner med runeinnskrifter i hele vestlandsregionen, fra Møre og Romsdal i nord til Agderfylkene i sørøst. Store deler av dette området var del av den gamle

Gulatingslagen, med unntak av Nordmøre (Helle 2001: 27). Jeg har likevel valgt å inkludere Nordmøre på grunn av nærheten til undersøkelsesområdet for bautasteinene. Runesteinsmaterialet omfatter 48 steiner. Ved å foreta en slik dybdeundersøkelse i en region og sammenholde dem med runesteinene i hele landsdelen, ønsker jeg å undersøke om det tegner seg likheter eller forskjeller i materialet, og om det tegner seg meningsbærende mønstre. På bakgrunn av dette vil jeg forsøksvis vurdere spørsmål om datering og betydning på et bredere grunnlag.

Problemstillinger og perspektiv

Med utgangspunkt i hovedproblemstillingen om meningen bak bautasteinene, er målet å finne motivene bak reisingen. Jeg ser de reiste steinene som midler til kommunikasjon. I en kommunikasjonsprosess der et budskap overføres fra en sender til en mottaker, kan et monument, i dette tilfellet en reist stein, ha inngått som en viktig kommunikasjonskanal. Dette innebærer at steinene må betraktes som symboler som representerer mening utover sin fysiske form (se f.eks. Cohen 1985: 18f). Når det gjelder å avdekke meningen bak et arkeologisk materiale kan det imidlertid oppstå problemer med tidsforskjellen mellom sender i samtiden (her: den som reiste steinene) og mottaker i ettertiden (arkeologen), og ulikheten i deres referanserammer (jf. Hodder 1986: 124ff).

Den menneskelige referanserammen og konteksten er avhengig av tid og sted, som igjen henger sammen med rådende politiske, ideologiske og religiøse forhold. Slike forhold er i stor grad med på å forme oppfatningen av symbolene. Dersom reisingen av steiner har foregått over et lengre tidsrom, kan det ha skjedd endringer i bruk og betydning, og dermed også i de ulike "mottakernes" forståelse av steinene. Det er også mulig at formen har holdt seg kjent gjennom et lengre tidsrom, slik at meningsinnholdet er det samme. Dette avhenger igjen av graden av endring i samfunnet. En problemstilling som springer ut fra disse betraktningene, er hvorvidt det lar seg gjøre å påvise mønstre i steinreisningen med hensyn til typer og plassering, og eventuelle endringer over tid.

Stedsvalget forutsetter også visse normer og en bevisst tanke fra reiserens side. På et makronivå gjelder dette steinenes plassering i forhold til større topografiske trekk i landskapet, slik som nærhet til sjøen/kysten eller innlandet. Dersom steinene ble reist i spesielle typer landskap, kan det derfor også belyse både normer og funksjon. På mikronivået, d.v.s. steinens nærområde, er spørsmålet hvorvidt steinene ble brukt for å betone og markere spesielt betydningsfulle steder av ulik karakter. Det kan foruten veier og graver være grenser, som markører av territorium, eiendoms- eller råderett knyttet til arv eller annen eiendomsoverføring, eller møteplasser, som tingsteder og kultplasser. I hvilken grad kan en analyse av steinene i en landskapskontekst kaste lys over disse spørsmålene?

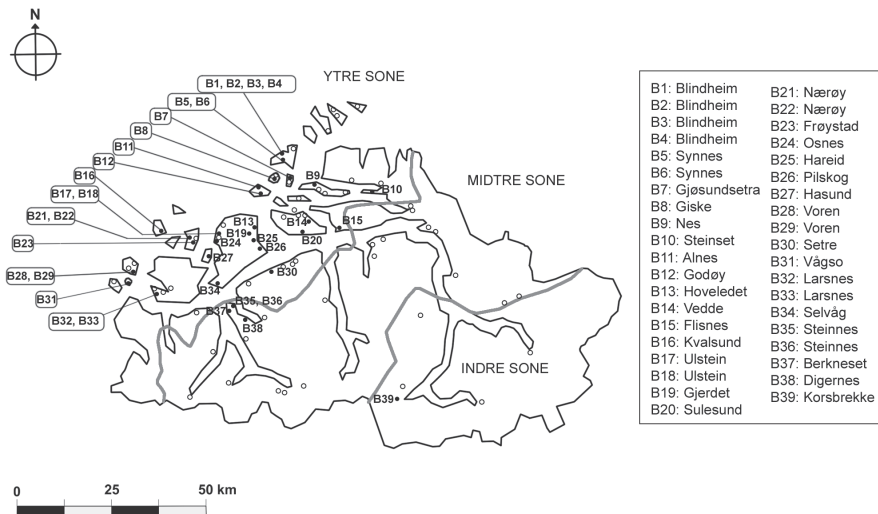
Med utgangspunkt i fysisk utforming og plassering er altså siktemålet å avdekke mønstre i tid og rom for å sette steinene inn i en større samfunnssammenheng i den tiden de ble reist.

Materialet

Naturlige eller grovt tilhugde steiner uten innskrift, som er reist på høykant og gravd ned i jorden benevnes i det følgende som bautasteiner, og de undersøkte objektene nummereres fortløpende fra nord til sør, med forleddet B. Ordet bautastein blir av Fritzner (Fritzner I: 119) forklart med "en Sten hvormed man stikker eller støder". Ifølge Per Fett er det i alt 84 lokaliteter på Sunnmøre med til sammen ca. 125 bautasteiner. I mange av tilfellene stemmer imidlertid ikke dagens proveniens overens med den opprinnelige plasseringen. En vanlig årsak til dette er at steinene har vært flyttet og blitt benyttet til sekundære formål, som trappetrinn, stabburstolper, ås i gjødselskjellere eller klopp over elv. En del bautasteiner er sekundært gjenreist etter at steinene har gått overende. I de tilfellene der det ikke foreligger førstehandsberetninger om gjenreisningen, kan det være vanskelig å avgjøre hvorvidt steinen står der den opprinnelig ble reist. Der gjenreisning og flytting ikke er nevnt er det grunn til å regne med at steinen står på sin opprinnelige plass. Av de mange bautasteinene Fett nevner, står antakelig 39 steiner, fordelt på 30 forskjellige lokaliteter, i sin opprinnelige kontekst. Det er disse steinene jeg analyserer her. De øvrige registrerte bautasteinene vil bare bli brukt til å belyse distribusjonen av bautasteinene i regionen for å vurdere in situ-steinenes representativitet (fig. 1).

For å sette bautasteinene inn i en relevant sammenheng benytter jeg andre kulturhistoriske levninger og strukturer, samt skriftlige kilder fra middelalderen, som også kan peke lenger bakover i tid. Det vil være viktig å oppnå størst mulig nærhet i

Figur 1. Kart over Sunnmøre med distribusjon av bautasteiner. ● = bautastein in situ, ○ = flyttet eller tapt bautastein. B-numre refererer til min egen nummerering av steinene som drøftes i oppgaven. Soner etter Sømme 1954. Kart: Trude Knutzen.

tid og rom mellom disse og undersøkelsesobjektet, som grunnlag for sammenligning og analogislutninger.

Reiste steiner med runeinnskrift vil heretter benevnes som runesteiner, og får forleddet R i den videre nummereringen, også disse fra nord til sør. Runesteiner, som på grunn av sin utforming er nært knyttet til bautasteiner, har vært tolket som en videreutvikling av bautasteinen (bl.a. Birkeli 1973:37). Innskriftene kan tenkes å ha hatt en forsterkende virkning på den funksjonen de innskriftsløse bautasteinene hadde.

Kapittel 2

Tidligere forskning

Et godt Stykke henimod Øens søndre Deel seer man Brødrene, to firkatede høie Steenpæle, som skal til minde om det Mord, Find Arnesen paa samme Tid begik paa sin Broder Thorberg Arnesen... (Neuman 1825: 38, om de tapte, men erstattede bautasteinene Brørne, på Giske).

Av sitatet etter Neumann går det fram hvordan bautasteiner til tider kunne tolkes nokså direkte, basert på muntlig tradisjon i lokalmiljøet. Interessen for bautasteiner, og særlig runesteiner, tok til i Skandinavia allerede på 1600-tallet som et ledd i den generelle interessen som oppstod omkring kulturminner på denne tiden. Etter initiativ fra Ole Worm ble alle biskoper i kongedømmet oppfordret til å registrere og dokumentere fysiske levninger, i sine bispedømmer, som kunne kaste lys over landets historie.

I Norge regnes prestesønnen Jonas Andersson Skonvig som den fremste innsamleren av fornminner som bidro til Ole Worms verk, *Danicorum Monumentorum Libri Sex* fra 1643. Hans innsamlinger ble bl.a. foretatt i Bergens Stift og resulterte i flere tegninger og nedtegnelser av bautasteiner, runesteiner, steinkors og kirker. Som kilde varierer de i verdi, men der fornminner med årenes løp har forsvunnet, kan Skonvigs nedtegnelser være eneste kilde. I forbindelse med senere innsamlinger har særlig biskop Neumann (se Lidén 1991:9–16) og amtmand de Fine (se Thorson 1952) ytt viktige bidrag for Vestlandet.

På 1800-tallet kom deler av arbeidet med reiste steiner fortsatt til å inngå i generelle registreringer og bevaringsarbeid. Fra 1844 foregikk dette i stor grad i regi av Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, som ga ut årbøker med fortegnelser over funn og fornminner rundt om på gårdene (Lidén 1991: 36). Som et resultat av foreningens arbeid inngår runesteiner fra Vestlandet i dag i museumssamlingene på Bergen Museum, Stavanger Museum og Kulturhistorisk museum i Oslo.

Denne innledende forskningsfasen ble etterfulgt av mer detaljerte og vitenskapelig funderte studier av runeinnskifter. I 1891 ga Sophus Bugge ut første bind av *Norges Innskrifter* med de Ældre Runer (NIÆR I), der alle de norske runeinnskiftene

med eldre runer ble behandlet, deriblant innskrifter på reiste runesteiner. Steinene ble nøyaktig beskrevet, innskriftene tolket og sett i sammenheng med andre runeinnskrifter. Her ble også runesteinenes lokalisering, samt bergarten de er hugget i, i enkelte tilfeller beskrevet. Magnus Olsen overtok senere redaktørarbeidet med Norges Innskrifter med de Ældre Runer (NIær), samt Norges Innskrifter med de Yngre Runer (NIyR). Innskriftene og deres betydning sto også her i fokus og verket er fortsatt den eneste samlede oversikten med beskrivelser av runesteiner her til lands, med litteraturhenvisninger, presentasjon av tidligere tolkninger og nytolkning av runeinnskriftene, men uten å være rettet inn mot mer omfattende problemstillinger.

Elizabeth Skjelsvik er den forskeren her i landet som i størst grad har reist problemstillinger rundt bautasteiner, som et ledd i sitt arbeid med steinsetninger (1951, 1953, 1956). Særlig dateringsspørsmålet, og hvorvidt bautasteinene markerer graver, står sentralt. I tradisjon med Fritzners etymologiske forklaring på ordet bautastein, tolker hun dessuten steinene som mulige fruktbarhetssymboler, men da i sammenhenger der de ikke står i forbindelse med graver (KLNMI: 393). Hennes konklusjoner er blant annet basert på gravingsresultater fra Dømmesmoen i Aust-Agder og Hunn i Østfold, hvor fire bautasteiner ble gravd ut tidlig på 50-tallet. På sørsiden av den ene bautasteinen på Dømmesmoen ble det funnet et lite steinsatt gravkammer. Dette hadde daterende funn som viste at graven var anlagt i yngre romertid (Skjelsvik 1953: 132). Ved den andre steinen ble det funnet daterende funn fra folkevandringstid, men ingen tegn til gravlegging. De to bautasteinene på det midtre gravfeltet på Hunn var omgitt av steinpakninger, hvorav den ene var av regelmessig art med et brannlag og leirkarskår. Den andre var mer uregelmessig utformet med funn av leirkarskår. Ingen lot seg datere sikkert, men ved bruk av analogier til svenske bautasteiner ble de to steinene gitt en mulig dateringsramme til eldre jernalder (ibid: 136; Resi 1986: 77f). Skjelsvik hevder på grunnlag av disse få dateringene, samt resultater fra Sverige og Danmark, at bautasteiner i Norge forekommer på gravminner gjennom hele jernalderen til kristen tid. Bautasteiner som ikke markerer graver, dvs. minnesteiner, er ifølge Skjelsvik kjent fra både folkevandringstid og vikingtid. Hun ser da for seg at bautasteiner opprinnelig har markert graver, men at de i folkevandringstid og vikingtid gikk over til å være minnesteiner (KLNMI: 392f). Disse dateringene har siden fått støtte og vært gjengs oppfatning blant arkeologer og runologer (se f.eks. Bakka 1963: 118; Larsen 1986: 81f.; Solberg 1986: 54; Solberg 2000). Ut fra dette er bautasteiner uten innskrift ansett for å være forløpere for runesteiner (se f.eks. Birkeli 1973: 37; Knirk 1987: 192; Herschend 1994: 13). Jeg vil se nærmere på dette spørsmålet med utgangspunkt i bautasteinmaterialet fra Sunnmøre.

Med unntak av noen artikler i populærvitenskaplig form (se Skadberg 1999, Stamsø Munch 1981), foreligger det ingen synteser der tolkninger av bautasteiner i Norge står i fokus, selv om de inngikk i Historisk Museums (nå Bergen Museum) registreringer i årene 1942–1973 (for eksempel Fett 1950). Min undersøkelse representerer dermed det første forsøket på slik samlet analyse for et område.

Runesteinsforskningen står i en annen posisjon med utgivelsen av NIæR og NIyR fra slutten av 1800-tallet av og med pågående utgivelser på hele 1900-tallet. Videre behandler Harald J. Krøvel (2001) runesteiner fra perioden 800 til 1100, med minneinnskifter som følger en formell reiseformel, mer samlet. Her settes reisningen av runesteiner i sammenheng med politiske og religiøse endringer på 900- og 1000-tallet. Som utgangspunkt for sin analyse ser han runesteiner som krisesymptom – en modell som også er brukt av middelalderhistorikeren Birgit Sawyer på et svensk runesteinsmateriale (Sawyer 2000). Reisingen av runesteiner betraktes som markering og legitimering av råderett over jordeiendom i en tid da omveltninger på det politiske og religiøse plan førte til strukturelle kriser i samfunnet. Krøvels undersøkelse er så langt den eneste samlede og problemrettede analysen av norsk runesteinsmateriale. Flere av steinene han behandler, inngår også i min analyse.

I Sverige er det foretatt flere undersøkelser av bautasteiner, runesteiner og billedsteiner, der både skrift og bilder inngår i dekoren. Torun Zachrisson betrakter rune- og billedsteiner som kristne monumenter (1998). Birgit Sawyer ser runesteinene som et symptom på strukturelle kriser i et samfunn med store omveltninger både på det politiske og religiøse plan, med konsolidering av kongemakten og religionsskiftet. Helt konkret tolker hun mange av runesteinene som minnesteiner som uttrykker de etterlattes behov: å sikre seg berettiget eller omstridt arv og å markere råderett til jordeiendom. Områder som utmerker seg med et større antall runesteiner enn andre, tolker hun som et uttrykk for motstand mot politisk og religiøs press (Sawyer 1990: 196). Steinreiserens navn inngår derfor ofte som et sentralt element i disse innskriftene, i tillegg til navnet på avdøde. For å manifestere et krav om arv ble det derfor redegjort for runesteinsreiserens slektsforhold til den døde. Sawyer finner støtte for denne hypotesen i middelalderske lovbestemmelser om eiendom og arv. Hun bruker dessuten steinene som kilde til å forstå religionsskiftet og også kvinners rettigheter til arv og eiendom (Sawyer 2000).

Både Sawyer og Zachrissons fremstillinger er eksempler på sammensatte analyser og tolkninger av ulike typer reiste steiner, der de trekker inn flere typer kilder og elementer, som for eksempel skriftlige kilder og landskap, for å belyse mer omfattende problemstillinger. Slik sett fremstår de som forbilder og inspirasjonskilder for mitt eget prosjekt. Deres arbeid handler imidlertid bare om runesteiner, mens jeg har fokus på bautasteiner uten innskrift.

Teoretisk og metodisk tilnærming

Som grunnlag for analysen var det behov for å oppsøke hver enkelt bautastein for å skaffe den grunnleggende informasjonen om det enkelte objektet og landskapet det inngikk i. For å forstå og tolke materialet var det dessuten nødvendig å finne både egnede måter å behandle materialet på, og forståelsesrammer å tolke det innenfor.

Symbolske og kommunikative sider ved materiell kultur

Både bauta- og runesteiner ble en gang reist av mennesker som hadde bevisste intensjoner med å reise en stein på et bestemt sted. Å reise steiner som kunne være opptil tre meter høye var også arbeidskrevende, og derfor ingen tilfeldig handling. De skulle være synlige for omverdenen, og det er derfor nærliggende å anta at steinene har hatt både symbolske og kommunikative sider.

Ifølge bl.a. antropologen Anthony P. Cohen og arkeologen Ian Hodder har materiell kultur en symbolsk side som gjør at den også kan fungere som tankeredskap (Cohen 1985: 18f; Hodder 1986: 124f). Symbolene inngår i en visuell form for kommunikasjon, der betydningen av de materielle manifestasjonene vil være inneforstått for menneskene innenfor en bestemt gruppe, og ukjent for dem som står utenfor gruppen. De kan dermed vise nærhet og være inkluderende, eller vise avstand og være ekskluderende. Symboler kan slik tillegges ulike meningsinnhold, avhengig av hvem som tolker dem. Dette kan variere i forhold til tid og sted. Når det gjelder bautasteiner er spørsmålet og utfordringen hva som har vært den symbolske betydningen i deres samtid, om dette endret seg over tid og hva man kan slutte om dette ut fra konteksten rundt steinene i dag. En eventuell endring i dette meningsinnholdet må ha oppstått som resultat av endringer i samfunnet på et overordnet plan.

Den franske Annales- og mentalitetshistorikeren Fernand Braudels analytiske innfallsvinkel er å drøfte historisk endring og stabilitet i forhold til ulike tidsperspektiv, eller skalaer. Seige strukturer, som fysiske landskap og mentalitet, som viser kontinuitet over århundrer, inngår i tidsperspektivet *la longue durée*. Strukturer som endres over kortere tidsrom, og mer periodiske sosiale og økonomiske svingninger, er del av

tidsperspektivet konjunktorene. Disse endres innenfor rammer fastlagt av de seige strukturene, men legger også grunnlag for endringer i mentaliteten. Tidsperspektivet l'évenements, dvs. begivenhetene, innbefatter nyvinninger og enkelthendelser av ulik art (Braudel 1972: 20f). Sett i lys av et slikt perspektiv på endring og stabilitet i forhistorien kan eventuelle mønstre i steinreisningen som varer over lengre tid, og med en ensartet kontekst, sees som resultat av seige strukturer og mentalitet som har lang varighet. Endringer i mønstre kan sees som følge av samfunnsmessige endringer som kan ha vært mer situasjonsbetinget. Samtidig har steinreisningen kan hende også et individuelt preg, som minne over hendelser eller bestemte personer. Slik kan alle de tre tidsdimensjonene være representert i steinreisningen. Ved at de fikk stå lenge etter sin opphavssituasjon var de også med å strukturere landskapet gjennom hundreår. Dette innebærer at eventuelle endringer i de reiste steinenes meningsinnhold blant annet kan søkes i en endret mentalitet som følge av samfunnsmessige endringer på et sosialt og økonomisk plan. Dersom det symbolske innholdet derimot har stått uendret må andre årsaker søkes.

Kommunikasjon er grunnleggende i den menneskelige tilværelse og for at et samfunn skal kunne fungere. En kommunikasjonsprosess defineres som overføring av et budskap mellom en sender og en mottaker, gjennom en kommunikasjonskanal, for eksempel et fysisk, materialisert symbol som en bautastein. Monumenter egner seg generelt godt som slike kommunikasjonskanaler, bl.a. fordi de er visuelt fremtredende. Den svenske arkeologen Leif Gren har fremsatt en modell som han kaller The scale of escalated communication, en slags målestokk for hvordan kommunikasjon gradvis utvikler seg. Han mener med denne å kunne vise hvordan ulike kommunikasjonsformer er situasjonsbetinget. I samfunn med stor grad av konsensus er behovet for å ytre seg gjennom monumenter lite, og immaterielle språklige kommunikasjonsformer er tilstrekkelige. Under stress og i konfliktsituasjoner blir det, på grunn av kompleksiteten i kommunikasjonen, derimot nødvendig å markere seg tydeligere gjennom materielle uttrykk, i den hensikt å løse konflikter gjennom fredelig verbal eller fysisk kommunikasjon, fremfor væpnet konflikt. Dette kan blant annet gjøres gjennom skrift eller i form av monumenter, som tydelige signaler om for eksempel rettigheter. Det siste trinnet på kommunikasjonsskalaen er kollaps eller et sammenbrudd i den materielle kommunikasjonen, der væpnet konflikt kan oppstå. Monumentene inngår som den mest synlige form for kommunikasjon og blir karakterisert som et "nær-kollaps" fenomen (Gren 1994:90).

Materiell kultur i form av ulike typer markeringer som bygg og monumenter kan også kamuflere og dermed manipulere folks oppfatning av en situasjon. En slik form for manipulasjon er å gi et inntrykk av makt ved å fremvise fysiske maktsymboler uten at det ligger et reelt maktforhold til grunn. Slike behov er særlig fremtredende når det er konflikt og kamp om makt.

Mange bauta- og runesteiner kan karakteriseres som monumentale i den forstand at de er godt synlige og varige markører som ble reist ut fra en bestemt hensikt. Dette

tyder på at de er bærere av et viktig budskap og at de har hatt et vesentlig symbolsk meningsinnhold. Dette er et sentralt perspektiv i undersøkelsen. Dersom det avtegner seg mønstre i utforming, størrelse og plassering i tid og rom, kan de bidra til å belyse spørsmål om hva steinene skulle markere og i hvilke situasjoner slike markeringer ble funnet nødvendige. En viktig oppgave blir derfor å etterspore slike eventuelle mønstre.

Klassifikasjon

En inndeling eller klassifikasjon av materialet er nødvendig for å kunne belyse spørsmål knyttet til endring over tid og eventuelle forskjeller i rom. Jeg legger her vekt på en inndeling basert på en formal klassifikasjon i forhold til størrelse, form og materiale. Siden jeg legger stor vekt på steinenes synlighet i en kommunikasjonsprosess, utgjør størrelse et primært kriterium i min gruppering. For å skaffe oversikt over steinenes form, målte, tegnet og fotograferte jeg dem. Målene og bildene ble tatt etter samme kriterier for alle steinene, slik at opplysningene ble sammenlignbare. I tillegg til å dokumentere form og størrelse, observerte jeg hvilke typer bergart som er benyttet. Steinene er i seg selv grove, med lite bearbejdede former, og mangler således elementer som kan danne grunnlag for en mer finmasket klassifikasjon i forhold til formelementer (jf. klassifikasjonskapitlet).

Datering

Bautasteinene lar seg ikke datere absolutt ved hjelp av naturvitenskaplige metoder. Plassering i forhold til tidligere strandlinjer kan imidlertid angi en nedre dateringsgrense for bautasteiner i kystsonen. Dersom havstanden på et tidspunkt har stått høyere enn stedet der steinen er reist, angir dette at steinen må være satt opp senere.

Heller ikke på bakgrunn av stilistiske kriterier er det vært mulig å foreta absolutte dateringer, ettersom det er snakk om grovt tilhugde eller naturlig brutte steiner, uten ornamentikk eller innskrifter. Til tross for mangel på dateringer er den generelle oppfatning at bautasteiner var i bruk gjennom hele jernalderen og at de er forgjengere for runesteinene. Dette er noe jeg håper å undersøke nærmere i min studie.

Jeg benytter runesteiner som komparativt materiale også i dateringssammenheng. Deres likhet i form med bautasteiner gjør det mulig å avdekke sammenhenger og mønstre i bruken av reiste steiner over tid, det være seg både likheter og forskjeller. Dateringer av runesteinene hentes fra tidligere runologiske arbeider. Disse dateringene baserer seg på stil- og språkelementer som gjør det mulig å dele runene inn i et eldre og et yngre runealfabet. Den gjengse oppfatning er at det eldre runealfabetet var i bruk fra 200–600 e.Kr. Den yngre runerekka som fulgte, holdt seg i bruk til middelalderen, fram til ca. 1400 (Spurkland 2001). Denne kunnskapen om de to fasene i bruken av runer danner et grunnlag for datering av runesteinsmaterialet. I tillegg foreligger det tolkninger av runeinnskrifter og innholdet i dem, noe som også kan være en kilde til datering av selve steinene. En jamføring av bautasteiner og runesteiner kan også ha betydning for dateringene av bautasteinene ved bruk av analogislutninger.

Mange av bautasteinene står i nær sammenheng eller i kontakt med andre fornminner. De kan f.eks. være reist på graver eller inngå i anlegg, som steinsetninger og steinlegninger. Der gravene fremdeles er synlige og kan dateres ut fra ytre form eller daterbart gravinventar, vil disse kunne brukes som grunnlag for å vurdere en indirekte datering. Slike fornminne-kombinasjoner indikerer at bautasteinen kan være reist tidligst samtidig eller etter gravminnet, dvs. en terminus post quem-datering.

Selv om en bautastein ikke står i direkte tilknytning til et gravminne eller en annen konstruksjon, kan den ut fra nærhet til andre daterbare kulturminner dateres tentativt ut fra kontekst. Dette er tilfelle der flere fornminner danner en gruppe ut fra deres innbyrdes plassering i landskapet. Dersom det foreligger dateringer på andre fornminner i gruppa, kan dette brukes som en indikasjon på bautasteinens alder.

Fornminner som forholder seg til hverandre over et større topografisk område, som f.eks. et historisk gårdsområde, vil stort sett ikke kunne brukes i dateringsøyemed. Likevel kan alderen på fornminnene fortelle noe om bruken av et område over tid. Det blir dermed viktig å analysere den arkeologiske konteksten i vid forstand når det gjelder å vurdere og tidfeste bruken av de reiste steinene.

Som kilder til informasjon om fornminner som kan hjelpe til å datere steinene, har jeg benyttet meg av Fetts Førhistoriske Minne på Vestlandet, opplysninger i Topografisk Arkiv, Universitetet i Bergen, samt Forminneregisteret som er tilgjengelig i elektronisk versjon, under Dokumentasjonsprosjektet, Universitetet i Oslo. Det foreligger også dateringer av bautasteiner i rapportene om topografisk-arkeologisk registrering på Sunnmøre for det Økonomiske Kartverket fra 1981. Disse dateringene er imidlertid basert på antagelser og ”gjengs oppfatning” av bautasteinenes alder (Fasteland, muntlig) og gir lite hjelp til å tidfeste steinene mer presist. Bortsett fra disse oppslagsverkene og databasene har jeg benyttet meg av tilgjengelig litteratur i form av avhandlinger, årsberetninger og artikler (bl.a. NF; Solberg 1976; Hemdorff og Krøger 1991).

Når det gjelder gravminners ytre form og konstruksjon, er dette kriterier som bør vurderes kritisk. Så langt er det ikke foretatt noen helhetlig undersøkelse her til lands av ytre gravformer og de dateringer de har gitt, og det hersker fremdeles usikkerhet om hvilke gravformer som opptrer til hvilken tid. Det foreligger imidlertid avhandlinger som omhandler enkelte typer gravminner eller enkeltområder, der det foretas begrepsavklaringer, definisjoner og tolkninger ut fra et totalbilde av beliggenhet og ytre form (f.eks. Skjelsvik 1953; Løken 1974; Solberg 1976).

Jeg har benyttet ytre form på fornminner som daterende element i tre tilfeller. Ut fra Elizabeth Skjelsvik (Skjelsvik 1953), Trond Løken (Løken 1974) og Bergljot Solbergs (Solberg 1976) arbeider anser jeg steinringer av ulik art som forholdsvis sikre eldre jernalders-fenomener. Skipssettinger kan på sin side ganske sikkert knyttes til vikingtid. Når det gjelder større hauger, røyser, langhauger og langrøyser, både i felt og enkeltstående, har jeg latt være å datere mer presist enn fra bronsealder til jernalder,

basert på ytre form og særtrekk. Konstruksjonsmessige trekk som fotkjeder, forgrøfter, hellekister, kjernerøys og jordkappe kan, til tross for mange forsøk, foreløpig ikke knyttes til bestemte, avgrensede perioder, og følgelig ikke brukes i dateringsøyemed. Det samme gjelder flatmarksgraver, som trolig har blitt anlagt helt fra steinalderen av. Konteksten de inngår i vil imidlertid påvirke vurderingene.

Kulturlandskap

Dagens kulturskapte landskap er selvsagt ikke det samme som da steinene ble reist. For å sette bautasteinene inn i riktigst mulig kontekst, er det derfor nødvendig å forsøke å rekonstruere landskapet med de elementer som fantes forut for moderne tid. Dette forutsetter kjennskap til dagens landskap. Ved å se bort fra moderne kulturelementer, som moderne hus, veier og skog, for å skille ut eldre elementer som åkre, slåttemark, beitemark, gamletun og naustplasser, er det mulig å danne seg et bilde av hvordan et fortidig landskap kan ha sett ut, og kanskje avdekke hvilke steder som kan ha vært viktige da bautasteinene ble reist. Dette er en retrospektiv metode som forutsetter at visse kulturelle elementer i landskapet, som gamle kommunikasjonsårer, eldre gårdsstrukturer, samlingsplasser og rituelle plasser, til en viss grad har vært stabile og er blitt holdt ved like over tid. Det må imidlertid tas høyde for at også endringer har funnet sted i løpet av tiden. De landskapsmessige rekonstruksjonene man kommer fram til, bør slik sett betraktes som tolkningsforslag til hvordan situasjonen kan ha sett ut tilbake i tid.

Kildene som er tatt i bruk er, i tillegg til tidligere registrerte arkeologiske kulturminner, også gravminner og strukturer som kan finnes igjen på utskiftningskart, eller som aller helst er avdekket i konkrete utgravningssituasjoner. Utskiftningskartene som ble til som resultat av den store omleggingen av gårdsdriften fra midten av 1800-tallet, gjengir forholdene slik de var før utskiftningen av nye bruk på gårdene. Kartmaterialet er derfor et viktig analyseredskap som kan gi informasjon om strukturelle trekk som gamle grenser, veier, havneplasser og lokalisering av det gamle tunet og gravminner som i dag er gått tapt, og som er viktige i min sammenheng. Situasjonen på 1800-tallet når det gjelder tunområder og grenser var resultat av gårdodelinger tilbake til 1600-tallet, men det er grunn til å anta at dette likevel gjengir et grunnmønster som kan trekkes lenger tilbake i tid (Bjørkvik 1975: 41). Utgravninger de siste årene har imidlertid vist at husene på en gård kan ha endret lokalisering gjennom en lengre periode, men uten at dette i like stor grad gjelder gårdsområdet og grensene for dette. Nyere arkeologiske undersøkelser har også avdekket stor grad av stabilitet av bosetnings- og driftsområder på Vestlandet (Øye 2002: 293).

Med bruk av ØK-kart og utskiftningskart har jeg kartfestet bautasteinene i forhold til slike eldre elementer, uten at det i utgangspunktet forutsettes samtidighet. Kartfestingen inngår imidlertid som et viktig analyseverktøy for datering og videre tolkning. Jeg har skalert utskiftningskartene ned i riktig størrelse og plassert dem over ØK-kartene for å sammenstille informasjon som foreligger på de ulike typene kart. Samtidig har jeg

gjennom en vid ramme forsøkt å anslå hvor det gamle tunet på de ulike gårdene kan ha ligget. I tillegg til disse fysiske elementene i landskapet har jeg tegnet inn soner for innsyn og utsyn til og fra bautasteinene. Dette er gjort for å visualisere bautasteinenes henvendelsesområder i landskapet, og fra hvilke steder i landskapet mottakerne har hatt mulighet for å se steinene og hvem som primært var tiltenkt som "mottakere" (jf. Gansum et al. 1997). Formålet er å belyse hovedproblemstillingen om hvorfor bautasteinene ble reist ved å undersøke hvem som skulle se dem.

Topografi

Landskapet har til alle tider lagt føringer når det gjelder bruken av et område, ikke minst med tanke på bosetning og ferdsel. Til tross for at vi ikke alltid finner arkeologiske levninger etter slik bruk av landskapet, kan topografiske trekk likevel ha utsagnskraft bakover i tid. Steder nær gode havstrekninger, farbare elver og dalfår peker mot ferdsel, mens gode selvdrenerende terrasser og strandflater åpner for mulig tidlig bosetning. Bruken av landskap som informasjonskilde i arkeologien vil likevel alltid bære preg av den subjektive opplevelsen et landskap gir. For å benytte landskap som kilde til forståelse av menneskelige handlinger i fortida, kreves det derfor et metodisk grunnlag for å tolke landskapet. Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder, inspirert av metoder og begreper fra landskapsarkitekturen, er i Norge beskrevet av arkeologene Terje Gansum, Gro Jerpåsen og Christian Keller (op.cit.). Den arkeologiske landskapsanalysen bygger på forutsetningen om at et forhistorisk kulturlandskap består av visuelle, kulturelle og arkeologiske strukturer. Målet er å rekonstruere det kulturelle landskapet på grunnlag av observerbare trekk og den arkeologiske strukturen, definert som materielle rester etter en kulturell struktur i et landskap (Gansum et al. 1997: 19). Et sentralt begrep er "landskapsrom", der landskapet anses som sammensatt av flate områder som utgjør en form for "gulv" og fjellvegger, rygger og andre barrierer som utgjør "vegger", og som avgrenser rommet. De kan også deles opp i overordnede og underordnede landskapsrom, der de mindre enhetene alltid er deler av de større. Landskapsrommene er deler av terrengets topografi og utgjør til sammen et helhetlig landskap.

Det kan være fruktbart å dele opp visse typer landskap på denne måten for å strukturere kulturelementene og for å belyse meningen bak plasseringen av et kulturminne. Jeg vil delvis benytte meg av metoden for å strukturere det arkeologiske materialet jeg bruker som kilde. Begreper som utsyn, innsyn, tilgjengelighet, henvendelse og monumentalitet har vesentlig betydning for forståelsen av de reiste steinenes funksjon og symbolske meningsinnhold. Under registreringene i felt utarbeidet jeg derfor et skjema der jeg la vekt på informasjon om det topografiske landskapet rundt steinene, hvorvidt steinene står i forbindelse med andre kulturminner, hvor synlige steinene er i forhold til omgivelsene, utsyn fra steinen og fremkommeligheten i terrenget rundt.

Samfunnsmessige forhold

Min tilnærming til materialet vil i tillegg til landskapsanalysen basere seg på ulike kilder som kan belyse problemstillinger omkring årsakene til reisningen av steiner og samfunnsmessige forhold i tiden da steinene ble reist. Runesteinene utgjør i seg selv en skriftkilde, direkte koblet til steinene, som vil kaste lys over perioden. De aktuelle runesteinsinnskriftene er ofte korte tekster, ristet med enten eldre eller yngre runer. I mange tilfeller er innholdet standardisert innen en formel som viser til at person X reiste en stein etter person Y, en såkalt reiseformel, men det finnes også mer spesielle innskrifter som kan være med å belyse mine problemstillinger. Utenom runeinnskriftene vil jeg i begrenset grad benytte middelalderkilder, som sagaer, som kan brukes til å belyse hva som har ligget bak reisningen av steiner retrospektivt. Det å bruke skriftlige kilder fra middelalderen eller senere for å belyse en eldre situasjon, krever en bevisst kildekritisk holdning. Fordi kildene er skrevet ut fra et bestemt formål, må det for eksempel tas hensyn til eventuell diskrepans mellom normative og deskriptive kilder.

Representativitet

Det avgrensede materialet omfatter bare 39 steiner eller 28% av de 125 bautasteinene som er registrert på Sunnmøre, noe som kan ha betydning for representativiteten. I tillegg gir de tidligere registreringene sannsynligvis et ufullstendig bilde av det opprinnelige antallet bautasteiner. Det samme gjelder runesteinene – det finnes mange eksempler på sekundær bruk av disse på 1800- og 1900-tallet. Det er også grunn til å anta at bautasteiner har blitt fjernet og gjenbrukt langt tilbake i tid. Figur 1 gir en oversikt over det samlede bautasteinsmaterialet fra Sunnmøre, ut fra en grovere topografisk inndeling på bygdenivå. Oversikten viser at det er den ytre kystsonen som er best representert med steiner in situ, hele 87% av steinene har en slik lokalisering. Midtre og indre fjordstrøk er underrepresentert, med henholdsvis 10% og 3% (1 stein) av steinene. Ser en på de steinene som i dag er tatt ut av kontekst, fordeler også de seg med overvekt på ytre sone (58%), men her med flere steiner også i midtre (35%) og indre strøk (7%). Jeg anser derfor de undersøkte steinene som i stor grad representative for ytre kyst og til dels også i midtre strøk. I forhold til indre sone kan bildet virke skjeve.

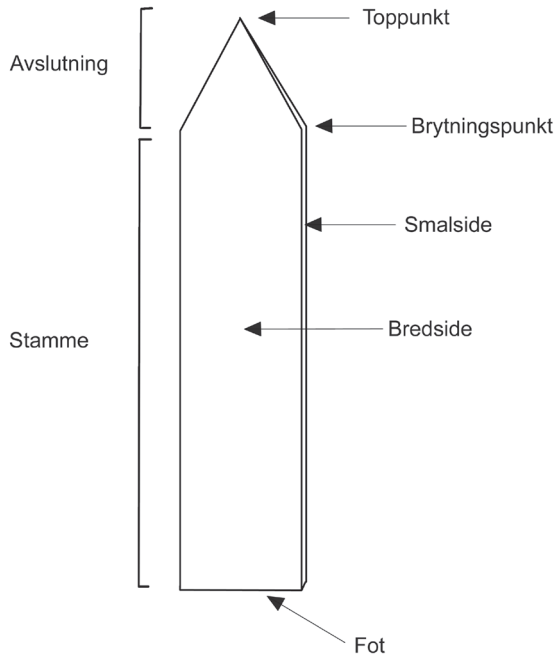

Klassifikasjon

Bautasteinene i denne undersøkelsen varierer både i utseende og størrelse. Likevel er det mulig å sammenstille grupper ut fra variasjon i sammenlignbare likhetstrekk. Jeg har tatt utgangspunkt i sentrale elementer som størrelse og form for å utarbeide en klassifikasjon. Den baserer seg primært på de bautasteinene jeg selv har registrert på Sunnmøre. Dette vil også danne utgangspunkt for en sammenligning av det mer geografisk spredte materialet, runesteinene.

For å kunne beskrive og klassifisere et slikt materiale er det nødvendig å operere med faste begreper for de ulike delene av en stein. En bauta- eller runestein består som regel av fire, og i enkelte tilfeller tre, sider. Der tverrsnittet på steinen er rektangulært, vil som regel to av sidene være bredere enn de to andre. Disse sidene kaller jeg for bredsidene, mens de to smale kalles smalsidene. Disse betegnelsene er også brukt i NiæR og NIyR. De steinene som bare har tre sider, har triangulært tverrsnitt, men det finnes også steiner med kvadratisk tverrsnitt. I disse tilfellene blir alle sidene kalt for sider. Selve steinen benevnes som

Figur 2. Prinsippskisse for bautastein.

stammen, mens jeg har valgt å kalle punktet før den går ned i bakken for foten. På noen steiner gjør stammen en knekk for så å endre vinkel i forhold til bakken. Dette punktet har jeg kalt for brytningspunktet. Toppen av stammen benevnes som avslutningen og øverste punkt på steinene kalles toppunkt. De sistnevnte begrepene har jeg tatt i bruk for å kunne operere med et fast felles begrepsapparat (fig 2).

I tillegg til disse formale elementene vil selve materialet bautasteinene består av, være sentralt. Bestemmelse av bergart kan fortelle om bautasteinen består av lokal stein eller om den er hentet fra et annet sted. Dette kan igjen gi en pekepinn om bautasteinens betydning. Ved å bruke de samme kriteriene også på runesteinsmaterialet, vil det være mulig å belyse eventuelle likheter eller forskjeller mellom de to kategoriene av reiste steiner.

Størrelse

Det mest slående trekket ved en bautastein er høyden. Den bidrar til at steinene kan oppfattes som vesensforskjellige med hensyn til synlighet, og har derfor mye å si for graden av monumentalitet. Dette kan igjen være knyttet til den funksjonen bautasteinen var tiltenkt. Høyden er derfor ansett som et hovedelement ved inndelingen av materialet. Når det skal settes en grense for hvilken høyde som kan oppfattes som monumental eller ikke, er det naturlig å ta utgangspunkt i mennesket selv, "mottakeren" av det budskapet bautasteinen er bærer av. Ut fra dette har jeg tenkt meg at det et menneske må løfte blikket for å se på nært hold, kan oppfattes som monumentalt, i tillegg til å være mer synlig på langt hold. Motsatt vil ikke et objekt som mennesket kan se ned på, ha den samme monumentale virkningen. Et studium av danske skjeletter fra jernalderen har vist at gjennomsnittshøyden for kvinner og menn samlet, på det høyeste strakk seg til 177,3 cm. Denne "toppen" viste seg på skjeletter fra yngre romertid (Sellebold: 1985: 65). Ut fra dette har jeg satt et skille ved en høyde på 1,8 meter mellom høye og lave. Materialet kan da deles inn i tre grupper i forhold til høyde:

Gruppe I: Reiste steiner med en høyde som er lik eller mer enn 1,8 m.

Gruppe II: Reiste steiner med en høyde som er mindre enn 1,8.

Gruppe III: Reiste steiner der høyden ikke er kjent.

Steinene som faller inn under denne siste kategorien har enten blitt delt eller ligger nå nede, slik at det er tvil om hva høyden var da de sto oppreist. Selv i tilfeller der totalhøyden overstiger 1,8 m, er denne kategorien brukt dersom det er tvil om hvor mye av stammen som sto under bakkenivå.

De 39 registrerte bautasteinene på Sunnmøre varierer i høyde fra 0,8 m til 3,4 m fra fot til toppunkt. Fordelingen mellom de tre høydegruppene fremgår av tabellen nedenfor (tab. 1).

Høyde:	I (1,8 m el. mer)	II (under 1,8 m)	III (ukjent høyde)	Til sammen
Antall steiner:	21	14	4	39

Tabell 1. Antall bautasteiner fordelt på høydegruppene. N=39.

Tabell 1 viser at det hører flest bautasteiner under høydegruppe I, mens gruppe II omfatter noen færre enn gruppe I. Den tredje gruppa, der høyden ikke er kjent, utgjør den minste gruppa i materialet. Gjennomsnittshøyden i gruppe I ligger på 2,5 m, og steinene i gruppa fordeler seg som følger på de ulike høydene (tab. 2):

Høyde i meter:	1,8–2	2,1–2,3	2,4–2,6	2,7–2,9	3–3,2	3,3–3,4	Til sammen
Antall steiner:	2	9	2	3	2	3	21

Tabell 2. Bautasteiner i gruppe I fordelt på høyde. N=21.

Tabell 2 viser at den hyppigst forekommende høyden ligger mellom 2,1 og 2,3 meter. Den høyere gjennomsnittshøyden skyldes den lave, men jevne fordelingen av steiner på høydene opp til 3,4 m.

I gruppe II ligger gjennomsnittshøyden på 1,4 m. Av tabell 3 fremgår det hvordan disse fordeler seg når det gjelder høyde:

Høyde i meter:	0,8 og mindre	0,9–1,1	1,2–1,4	1,5–1,7	Til sammen
Antall steiner:	1	2	4	7	14

Tabell 3. Bautasteiner i gruppe II fordelt på høyde. N=14.

Tabell 3 viser at halvparten av steinene har en høyde på mellom 1,5 og 1,7 m. Gjennomsnittet i gruppa skyldes derfor at de laveste steinene trekker ned snittet. Sett sammen viser tabell 2 og 3 at høyde mellom 1,5–1,7 meter og 2,1–2,3 meter er vanligst i materialet fra Sunnmøre.

Bredden på steinene varierer mellom 0,2 og 1,4 meter i mitt materiale. Gjennomsnittsbredden for steinene i gruppe I er 0,7 m og i gruppe II 0,6 m. Dette betyr at de lavere steinene er mer butte i proporsjonene enn de høye. Dette trekket anses imidlertid ikke som like avgjørende for steinenes monumentalitet som høyden, og vil ikke inngå som klassifikasjonskriterium.

Form

Forskjeller i form gjør også at reiste steiner oppfattes visuelt forskjellig. Dette kan muligens ha sitt utspring i at steinene var tiltenkt forskjellig symbolinnhold i forhold

til funksjon, men kan også være avhengig av andre faktorer i tid og rom. På grunnlag av egne registreringer og tegninger har jeg derfor delt bautasteinene inn i fem formgrupper med særlig vekt på avslutningenes form, som er det mest karakteristiske elementet. Gruppene har fått betegnelsene a til e ut fra følgende karakteristika:

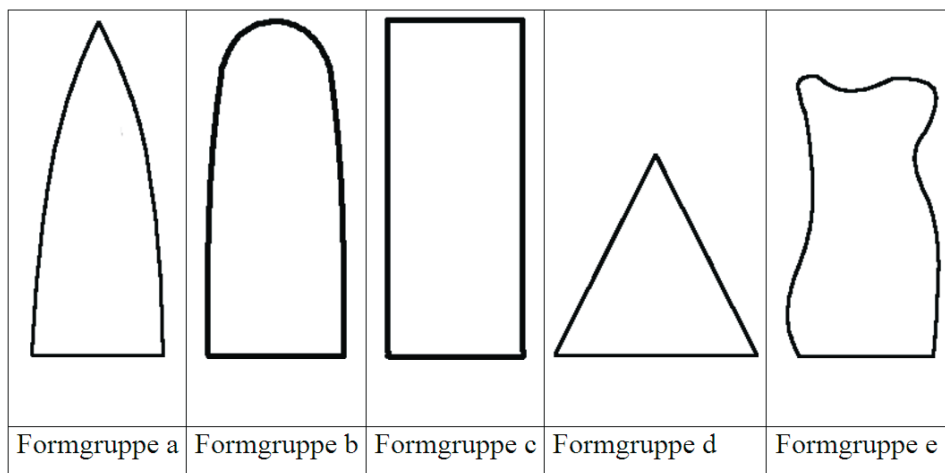
Formgruppe a: Reiste steiner med konvergerende stamme og forholdsvis spiss avslutning.

Formgruppe b: Reiste steiner med rett eller konvergerende stamme og rund avslutning.

Formgruppe c: Reiste steiner med rett eller konvergerende stamme og rett avslutning (både horisontal og skrå).

Formgruppe d: Reiste steiner med tilnærmet triangular form.

Formgruppe e: Reiste steiner som ikke passer inn i de nevnte kategoriene, der formen er uregelmessig eller ikke identifiserbar (f.eks. i tilfeller med knekte steiner).

Figur 3. Prinsippskisse av formgruppene a–e.

Formgruppene er skjematisk illustrert i figur 3.

De skjematizerte formgruppene (fig 3) er å betrakte som idealtyper og stemmer bare i hovedtrekk overens med utseendet på de virkelige bautasteinene.

I hvilken grad er det sammenheng mellom høyde og form? I tabell 4 fremgår fordelingen av bautasteinene mellom høydegruppene og formgruppene:

Av tabell 4 fremgår det at bautasteinene i gruppe I fordeler seg noenlunde jevnt mellom formgruppe Ia til Ic, med en liten overvekt på gruppe Ia. Mens formgruppe Id bare er representert med én stein, er det ingen steiner av type Ie. Innen gruppe II

Høydegruppe:	I (1,8 m eller mer)					II (under 1,8 m)					III (ukjent høyde)					Til sammen
Antall steiner:	21					14					4					39
Formgruppe:	Ia	Ib	Ic	Id	Ie	IIa	IIb	IIc	IId	IIe	IIIa	IIIb	IIIc	IIId	IIIe	
Antall steiner:	8	6	6	1	0	6	3	2	2	1	0	0	0	0	4	39

Tabell 4. Bautasteiner fordelt på høydegrupper og formgrupper. N=39.

er det også flest steiner av type IIa, et jevnt antall av typene IIb til IId og bare én stein av type IIe. I gruppa med ukjent høyde går alle de fire steinene inn under formgruppe IIIe. Det ser dermed ut til at steiner med spiss avslutning er vanligst både blant de høye og de lave bautasteinene. Men i tillegg er både rund og rett avslutning vanlig blant de høye steinene. De lave steinene ser derimot ut til å være mer heterogene uten klar fordeling, med unntak av den spisse formen.

Bergart

I hvilken grad har form og høyde sammenheng med bergarten som steinene er laget av? For å kunne bestemme bergartene har jeg fått hjelp av førsteamanuensis Helge Askvik ved Geologisk institutt, Universitetet i Bergen. For en nøyaktig mineralogisk identifikasjon burde ideelt en geolog ha vært med ut i felt for selv å se bautasteinene, i tillegg til å gjøre laboratorieundersøkelser av tynnslip. Det har det ikke vært mulighet for innen rammen av et hovedfagsprosjekt. Jeg har imidlertid tatt nærbilder av steinene, slik at strukturen i bergarten skulle komme tydelig frem. Selv om bergartsbestemmelse med bilder som eneste utgangspunkt kan by på problemer, viste det seg likevel at det i visse tilfeller lot seg gjøre å foreta en grov bestemmelse av de ulike bergartene. Gjennomgangen av bildene har vist at det utelukkende dreier seg om omdannede/metamorfe bergarter, nærmere bestemt gneiser med ulike typer sammensetning. Ut fra berggrunnskart fra NGU (Norges geologiske undersøkelse) kan man se at gneis, som igjen kan deles inn i forskjellige typer, er en svært utbredt bergart på Sunnmøre. Gneisene varierer i mineralsammensetning og tekstur, men generelt kan det sies at de er omdannende folierte, grå eller gråhvite, feltspatrike bergarter, i mange tilfeller båndet. Mange av bergartene er migmatittgneiser med lyse kvarts-feltspatrike linser eller slirer (neosom) i en mørkere foliert bergart (paleosom) (Gjelle og Sigmond 1995: 36–40).

Etter å ha fastslått at bergartene bautasteinene var hugget i var gneiser, ble disse igjen forsøkt gitt en nærmere karakteristikk ut fra kornstørrelse, for å se om de var homogene eller inhomogene. For migmatittgneisenes del ble det vurdert om den neosome delen dannet slirer, årer eller ganger og om man kunne bestemme den opprinnelige bergarten i sammensetningen.

I materialet består 10 av 27 bautasteiner av diverse migmatittgneiser. Noen av steinene er relativt mørke og består muligens av amfibolitt. De øvrige består av diverse gneiser.

Ettersom de fleste bautasteinene som er dekket i undersøkelsen er hugget i relativt like bergarter som er vanlige i området, kan de ikke bidra til avdekking av mønstre i materialet. Derfor inngår ikke bergartsbestemmelsen som et element i den videre klassifikasjonen. Bautasteinene er sannsynligvis hentet fra lokale brudd og er neppe fra steder utenfor lokalmiljøet. Dette betyr ikke at det har vært likegyldig hvilken type bergart som ble brukt. Det aktuelle berget må være egnet til bryting i store blokker, og på enkelte av steinene ser man spesielle trekk som kan indikere at man har hatt et bevisst forhold til valg av stein under huggingen. Eksempler på dette er bl.a. stein B17, som har en karakteristisk 30 cm bred gang av kvarts på stammen. Steiner som også skiller seg ut fra vanlig "gråstein" er B29, bestående av gneis med store, røde granater, og bautastein B14 som er består av gneis, rik på kvarts og feltspat og har en lys, marmorliknende farge.

Grupperingen i høyde og form danner grunnlaget for den videre analysen. Den åpner muligheter for sammenlikninger av grupper og videre avdekking av mønstre eller mangel på slike i forhold til en fordeling i tid og rom.

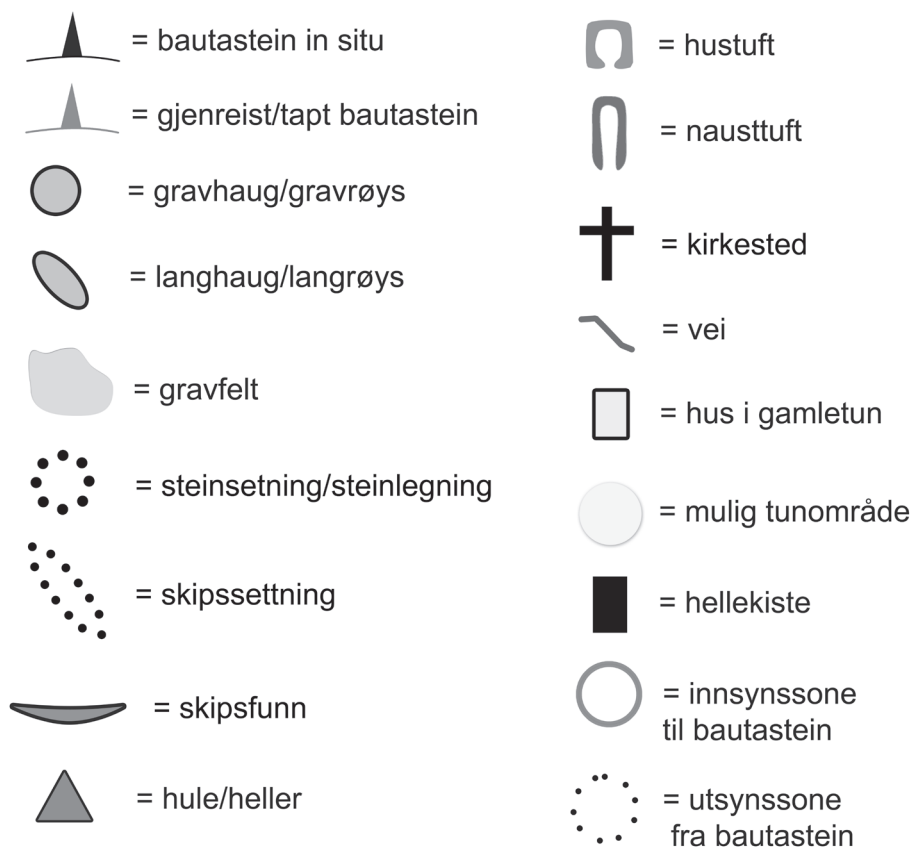

Bautasteinene i landskapet

Jeg skal her undersøke den romlige konteksten for bautasteinene fra Sunnmøre. Med konteksten mener jeg fysisk topografi og kulturlandskap, som bl.a. kan innbefatte spor etter ferdsel, bosetning, eiendomsgrenser og gravminner. Ettersom plasseringen neppe er tilfeldig er konteksten relevant for forståelsen av bautasteinene. Jeg forutsetter at stedsvalget har vært avgjørende for graden av monumentalitet, budskapet steinene var ment til å kommunisere og virkningen dette hadde på mottakerne. Idet jeg antar at bautasteinene må ha inngått som medium i en kommunikasjonsprosess, er det nærliggende å undersøke hvorvidt steinene står tilknyttet ferdselsveier til lands og til vanns og andre synlige plasser. Jeg vil også vurdere hvorvidt bautasteiner er blitt reist for å markere spesielle steder innen et område. Å undersøke bautasteinenes tilknytning til historiske tunområder, forhistoriske graver, senere kjente grenser, kirkesteder og tingsteder, eller mangel på sådanne, blir derfor viktige elementer i analysen.

Som analytisk utgangspunkt for den romlige analysen bruker jeg gårdsnivået, slik det er kjent så langt tilbake som mulig i historisk tid. Som hjelpemiddel har jeg fremstilt kart over alle sunnmørsgårdene med bautasteiner in situ. Graver, kirkesteder, tun-områder, eldre veier og andre kulturminner er merket av. I tillegg er det tegnet inn soner som markerer innsyn og utsyn til og fra bautasteinene (fig. 4). Kartene er forsøkt ført tilbake til en opprinnelig situasjon når det gjelder kulturminner, inklusiv fornminner som i dag er tapt. Numrene på kartene refererer til min egen nummerering av fornminner i teksten. Hver av bautasteinene er gitt et eget nummer i tillegg til bokstaven B, som står for bautastein. Dette til forskjell fra runesteinene, som er markert med R.

Med utgangspunkt i inndelingen i hovedgruppene I, II og III etter høyde, samt undergruppene a–e etter form, tar jeg her for meg de enkelte bautasteinenes plassering i det landskapet de inngår i. Gjennom egne befaringer og oppmålinger har de arkeologiske og visuelle strukturene på samtlige undersøkelseslokaliteter blitt registrert. På bakgrunn av disse registreringene, og med utgangspunkt i retrospeksjon og vurderinger av landskap ut fra visuelle metoder, forsøker jeg å avdekke et kulturelt bilde.

Figur 4. Symbolnøkkel for kartene.

Lokaliteter med bautasteiner i gruppe I (1,8 m eller høyere)

Det er til sammen 21 steiner i gruppe I, dvs. 1,8 m høye eller mer. Disse er delt inn i fem formgrupper: Ia, Ib, Ic, Id og Ie.

Gruppe Ia

Det er åtte bautasteiner i denne gruppa: B4, B8, B12, B17, B18, B25, B30 og B32. Disse er forholdsvis høye steiner med spiss avslutning, gjennomsnittlig 2,8 m høye og 0,6 m brede. Seks av disse er over 2,5 m.

B4 (fig. 5 og 6). Inngår i gårdskontekst med tre andre bautasteiner (B1, B2 og B3), pluss fire tapte.

Gård og kommune: Blindheim, gnr.4, bnr.6, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Blimshaugen

ØK-kart: AO 106-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2 m og 0,7 m

Bergart: Gneis

H.o.h: 30 m

Topografi: Bautasteinen står på gården Blindheim i den ytre sonen, på nordvestsiden av øya Vigra. Lokaliteten er en rygg som går fra Blindheimsfjellet mot vest. Dette er et relativt høyt punkt et stykke inn på øya. Fra toppen av ryggen er det godt utsyn mot alle kanter, bortsett fra der fjellet stenger for utsynet mot Ø. Bautasteinen står noen meter lenger nede, i overgangen til et skar, på den sørlige siden av ryggen, og følgelig er det bare utsyn mot S, SØ og SV, mot tunområdet og innmarka på Blindheim.

Kulturlandskap: Like NV for bautasteinen ligger det to gravhauger, hvorav den ene er den kjente Blimshaugen (1). Tverrmålet på den bevarte halvdel av haugen er 33 m, hvilket betyr at den kan klassifiseres som en storhaug (Ringstad 1986: 6). Den andre haugen (2) ligger 3 m SØ for Blimshaugen, 5 m NV for bautasteinen og er 15 m i tverrmål

Figur 5. Bautastein B4 mot S. Foto: Trude Knutzen.

og knapt 1 m høy. Blimshaugen inneholdt fire hellekister med ubrent innhold (B8628 og B9283), som er datert til 200–400 e.Kr, dvs. yngre romertid. I tillegg ble det funnet en branngrav i haugen (B5669), datert til folkevandringstid (Fett 1950a: 31f). Den minste gravhaugen (2) er ikke gravd ut. Etter Peder Fyllings beskrivelse fra 1884 lå det også et lite stykke fra bautastein B4 ”en mindre rundhaug med en avbrekket Bautasten paa sin Top” (Fylling 1884: 19). En mulighet er at den omtalte rundhaugen kan være haug 2, som det da har stått en bautastein (3) på.

Ca. 100 m V for det høyeste punktet på ryggen står de to bautasteinene B2 og B3, den siste omgitt av en steinring (4). NØ og V for disse to bautasteinene ligger det to gravhauger (fig. 5 og 6). Bautastein B1, som tidligere skal ha inngått som del av et anlegg med en annen bautastein (7) på siden av en langhaug (8), står 300 m N for steinen i luftlinje.

Rett Ø for bautastein B4 og de to gravhaugene går en vei som leder ned til naustene i N. Denne er én av to gamle veier som førte til naustrekka og Storbåtvika, og gikk langs den sørlige foten av Blindheimsfjellet og gjennom skaret mellom fjellet og Blimshaugen (Fett 1942: 4). Det historiske tunet lå 300–400 m i luftlinje, SSV for bautasteinen. N for tunet lå Steinsåkeren, der Fylling meldte om to bautasteiner (9 og 10) som nå er fjernet (Fylling 1884: 21).¹

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Blimshaugen har et utpreget monumentalt uttrykk på det høyeste punktet på ryggen, og er også gårdens høyeste punkt. Utsynet og innsynet til bautastein B4 og den mindre haugen (2) hindres i stor grad av Blimshaugen, bortsett fra sørlig retning. Dette gir et beskjedent monumentalt inntrykk. Fra bautasteinen er det godt utsyn mot hele innmarka på gården, til Blimssanden, deler av sjøen og til begge gravhaugene 1 og 2. Fra land er det bare innsyn til bautasteinen fra deler av innmarka i S.

Tilgjengelighet: Bautasteinen står i et skar som er den naturlige veien over det høyeste punktet på gårdens innmark, fra tunområdet til havneplassen. Den gamle veien ble også anlagt her.

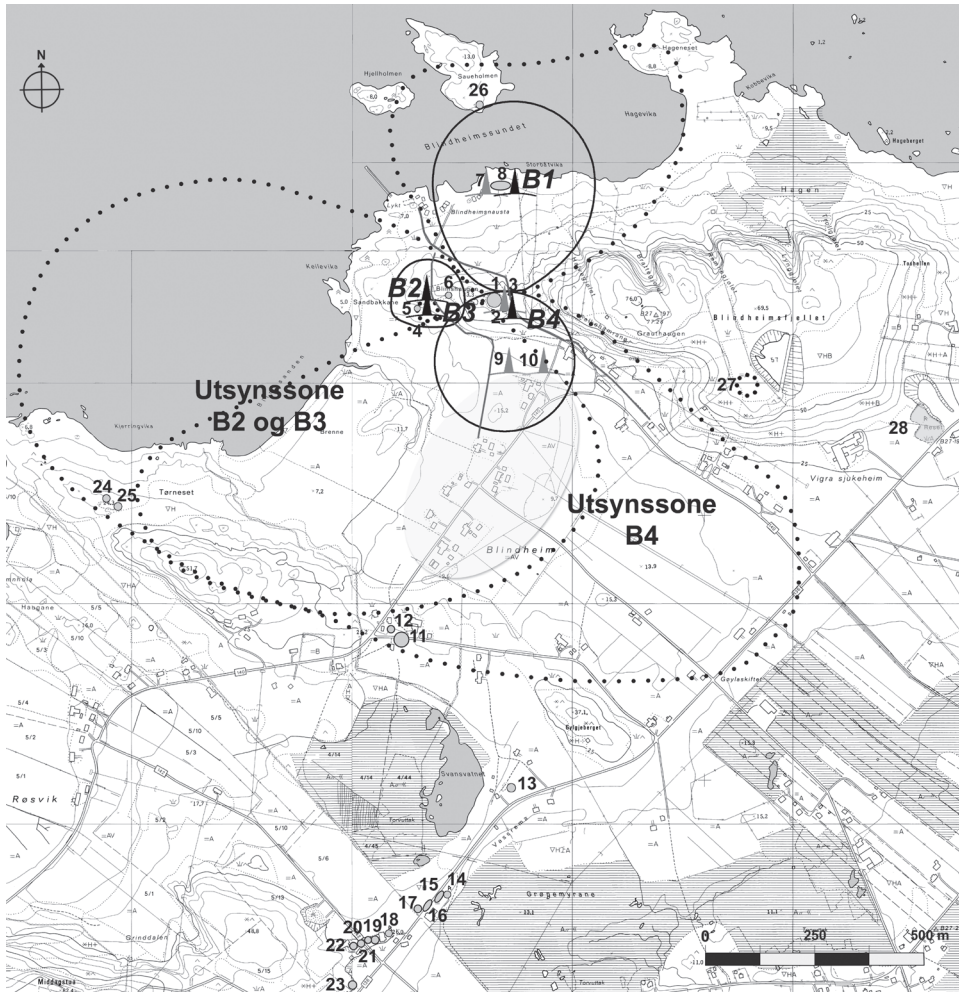
Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautastein B4 danner sammen med de to gravhaugene 1 og 2 og bautastein 3 på fjellryggen en gruppe kulturminner som forholder seg til hverandre og til veien gjennom skaret. De inngår i en bevisst planløsning som kan tyde på samtidighet. Av disse gir bautastein B4 det svakeste visuelle inntrykket, trolig også i forhold til den

---

1) På gården lå det også to gravrøyser, i underkant av 1 km SSV for bautasteinen. Den ene av haugene, som ble kalt ”Stølshaugen” (11), er ut fra funninventaret datert til folkevandringstid. Det er ikke kjente funn fra den andre røysa (12). På overgangen mellom gårdene Blindheim og Røssvik går det en rygg, kalt Vassrima, der det opprinnelig lå et felt med 8 røyser (13,14, og 18–23), 2 langrøyser (15 og 16) og én haug (17) på det minste. To av røysene (19 og 21) er datert til eldre jernalder. 1 km SØ for bautasteinen ligger to udaterte røyser på Tørneset (24 og 25). Et felt med røyser av uvisst alder ligger rett V for Vigra kirke (28). 600 m ØSØ for bautasteinen lå det en steinlagt ring med fotkjede av store steiner, og kanskje en liknende like V for denne (27).

Figur 6. Kart over Blindheim, Giske kommune, med bautasteinene B1, B2, B3 og B4. Kart: Trude Knutzen, etter ØK og utskiftningskart.

andre bautasteinen (3) som sto på en haug. Mest av alt overskygges B4 av Blimshaugen som er synlig fra de fleste steder på gårdsområdet.

Nærmer man seg ryggen fra det historiske tunområdet, er det likevel bautasteinen man støter på først, og plasseringen gir inntrykk av at den danner en slags inngangsport til de to haugene. Plasseringen ved den historiske veien blir desto mer påfallende, idet til sammen seks av de åtte bautasteinene på gården står eller sto i direkte tilknytning til en av de to veiene som førte fra det historiske tunområdet til naustplassen. Det kan se ut som at steinen har henvendt seg mot de veifarende, samtidig som de markerte et rituelt knutepunkt med Blimshaugen i sentrum.

B8 (fig. 7)

Gård og kommune: Giske, gnr.127, bnr.37, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Ørnebakken

ØK-kart: AN 105-4

Utskiftningskart: Giske. 1:2000. 1867. Jv.kat. MR 331 (nummer i Jordskifteverkets kartarkiv, Møre og Romsdal)

Informant: Ingen

Bergart: Homogen gneis med vekselvis lyse og mørke lag med enkelte pegmatittganger

H.o.h: 10-15 m

Topografi: Gården ligger på sørsiden av øya Giske. Bautasteinen er i dag flyttet til øyas høyeste punkt, men den gamle plasseringen er nøyaktig kjent, slik at steinen likevel kan inngå i analysen. Den var opphavlig plassert på en NS-gående morenerygg (korrespondanse ml. Fasteland og Grimstad i Top.ark. 1974/75). Steinen er angitt på opprinnelig plass på kartet (fig. 7).

Figur 7. Kart over Giske, Giske kommune, med bautastein B8. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Kulturlandskap: "Røysa" (1), en røys som bautasteinen står på i dag, og én eller flere mindre røyser (2) som i dag er borte, ligger/lå ca. 150 m SV for bautasteinens opphavlige plass. "Arnehaugen" (3) lå ca. 100 m SSV for bautastein B8. Røysene og haugen er ikke gravd ut eller datert. To gravkister (4 og 5) lå ca. 100 m SØ for B8 og inneholdt kull, brente bein og keramikk (Fett 1950b: 41). Omtrent 500 m Ø for bautasteinens opprinnelige plass ligger fire røyser med funn fra både eldre og yngre jernalder (6–9). Den kjente Mjeltehaugen (10), med sentralgrav fra bronsealder (B2130 og B3266b) og sekundærgrav fra romertid (B2721, B3266a og B2131b), ligger ca. 600 m ØNØ for bautasteinen i luftlinje. Nord for Mjeltehaugen lå tidligere tufta etter et langskipsnaust eller en båstø (11), angivelig med plass til "et Par av de største Skipe" (Fylling 1859: 83). En haug med usikker beliggenhet er ikke tegnet inn på kartet, men skal ha inneholdt en grav fra 200–600-tallet, dvs. eldre jernalder (Fett 1950b: 41). Giske kirke (12) står ca. 170 m S for steinens opprinnelige plass. Steinkirken fra siste halvdel av 1100-tallet, og ble trolig bygget som høgendeskirke for Giske-ætten (Ørstavik 1994: 95). Det gamle tunet på gården lå før rett V for kirka, 50–100 m SSV for bautasteinen. Fra tunet gikk det en vei som førte nordover til gården Giskeødegård og som passerte bautasteinen 100 m mot V. Ved denne veien, 1 km NV for stein B8, på gården Giskeødegård, sto det tidligere tre bautasteiner som nå har gått tapt. To av steinene (13 og 14), kalt "Brørne", sto tett på hver sin side av veien med tre skritt mellom seg (Strøm 2002 (1766): 85), mens "Sverdet" (15) sto 40 m NNØ for disse. Lenger N langs veien ble det funnet tre gravkister (16) som ikke er datert (Fett 1950b: 43).²

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn over hele østsiden av Giske og sjøen i Ø fra bautasteinens opprinnelige plass. Det har vært innsyn mot steinen fra øyas høyeste punkt og fra nærliggende deler av gårdsområdet. Størrelsen tilsier at den kan ha virket monumental ved sin plassering, men likevel ha blitt stilt i skyggen av den store røysa som har fått øyas beste plassering.

Tilgjengelighet: Steinen har vært lett tilgjengelig.

Tradisjon: Steinen kalles "Varden", og skal ifølge folkelig tradisjon angivelig være reist over graven til en av Arneungeættens forfedre, Arne Arnmodsson, som falt i slaget mot Jomsvikingerne i 986. Dette later imidlertid til å være en sammenblanding av flere tradisjoner om gravminnene på gården (se Fylling 1859: 83; Grimstad i Top.ark. 1975; Loland 1953).

Vurdering: Bautasteinen kan kanskje sees i forbindelse med det naturlige veiløpet som krysset øya fra N til S, med tun, graver og kirkested i S, og der det lengre nord sto tre andre bautasteiner, i tillegg til tre gravkister. B8 kan dermed knyttes til både veier og gravplass. Steinen og budskapet med forbindelse til det rituelle knutepunktet på øya har trolig vært rettet mot veifarende.

---

2) Storøysa (17), som også er tegnet inn på kartet, lå på Kvalneset, lengst V på øya og er udatert.

B12 (fig. 8 og 9)

Gård og kommune: Godøy, gnr.124, bnr.16, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Høgsteinneset

ØK-kart: AN 104-2

Utskiftningskart: Godøya. 1:2000. 1864. Ju.kat.MR 487 I og II

Informant: Grunneier

Bautasteinens høyde og bredde: 3,4 m og 0,8 m

Bergart: Grovkornet gneis

H.o.h: 5 m

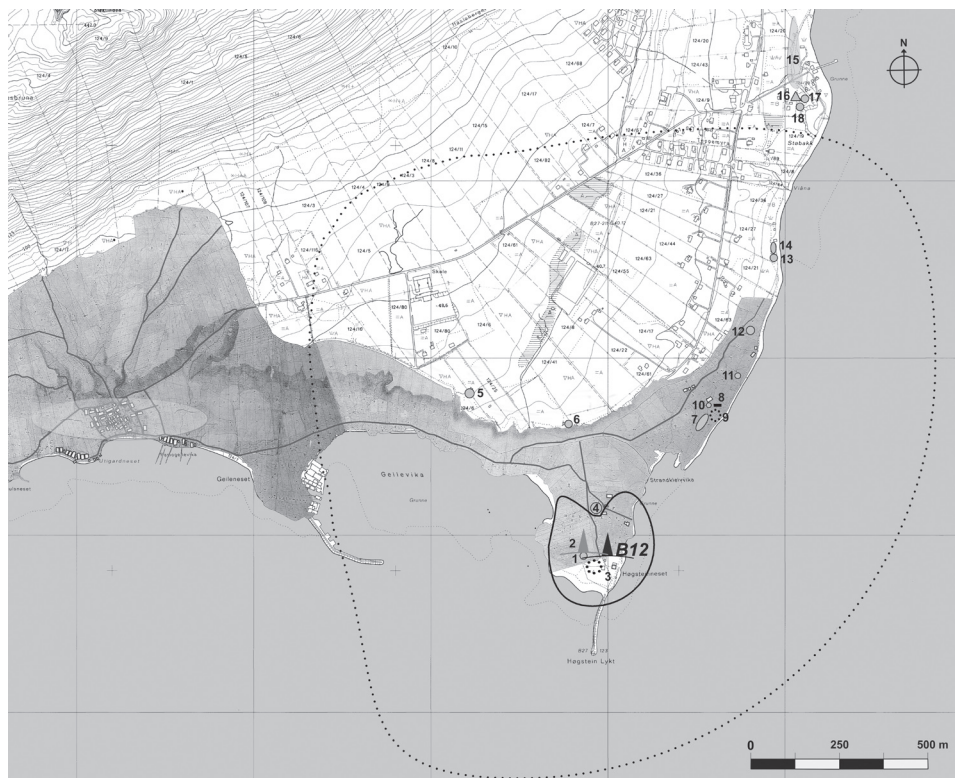
Topografi: Gården Godøy ligger SV på Godøya, og bautasteinen står i åpent lende på Høgsteinneset, rett Ø for gårdsveien til det fraflytta bnr. 2. Ytterst på neset står fyret Høgstein lykt.

Kulturlandskap: Steinen står på en lav røys, dekt med torv. Røysa er ikke registrert tidligere. Disse inngår i en mindre samling kulturminner innen en radius på ca. 100 m, og innen en avstand på 1,5 km i en større samling lokalisert langs hele strandlinja. 47 m V for bautasteinen ligger restene av en røys (1), der det tidligere sto en bautastein (2), som nå ligger som benk ved trappa på den tidligere fyrvokterboligen (NF: 528). Grunneier opplyste om en steinring (3) som er delvis skadet av en kloakkledning, 50 m SV for bautasteinen, trolig en lav steinsetning. Den kjente Ellefsrøysa (4), som er datert til tidlig folkevandringstid

Figur 8. Bautastein B12 mot N. Foto: Trude Knutzen.

Figur 9. Kart over Godøy, Giske kommune, med bautastein B12. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

(B 11546), ligger 100–150 m NNV for bautasteinen. Sett i en videre omkrets, henholdsvis 600 m NV og 400 m NNV for bautasteinen, ligger to udaterte hauger (5 og 6). Nordover langs stranda lå/ligger en langhaug (7), en gravkiste (8), samt en steinring (9) ca. 500 m NØ for bautastein B12. I røysa der gravkista (8) nå ligger oppe i dagen, skal det være funnet en korsformet spenne fra folkevandringstid (B4446).³ En udatert haug (10) lå videre få meter V for røysa og en røys (11) med funn fra tidlig eldre jernalder (B4444), lå ca. 650 m NNØ for bautastein B12. Ytterligere en udatert røys (12) ligger 100 m N for denne. En røys (13) og en langrøys (14) ligger 1 km NØ for bautasteinen. Fra 500–800 m N for de to røysene lå et gravfelt med en uvisst mengde hauger og røyser (15). Sør i feltet lå en treknanthaug (16), datert til det 200–500-tallet (B7630I, B7630II og B7630 III), og to røyser (17 og 18) (Fett 1950b: 37). Gamletunet på gården er lokalisert 1,5 km ØNØ for bautasteinen, V for Geileneset. Der er det også merket av ei naustrekke på utskiftningskartet.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn mot leia i NØ, sjøen ellers i S og V, og inn over Godøya i NV. Innsynet til bautasteinen er godt både fra gårdsområdet

3) Se NB, s.4, Godøy i nettutgaven av Per Fetts *Førhistoriske Minne på Vestlandet*.

og fra sjøen. Den høye Ellefsrøysa er på enkelte plasser til hinder for innsynet. Bautasteinen er godt synlig der den står på det nokså åpne neset, men konkurrerer likevel med Ellefsrøysa når det gjelder monumentalitet. Fra sjøen er det røysa som dominerer inntrykket, men begge fornminnene oppfattes som monumentale, sett fra gårdsområdet.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig både fra land og sjøen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Godøy er en gård med usedvanlig mange og særegne fornminner. De daterte gravminnene stammer alle fra perioden romertid–folkevandringstid og i få tilfeller inn i tidlig merovingertid. Opprinnelig har det altså stått to bautasteiner med kort avstand til hverandre på Høgsteinneset, muligens på hver sin røys, og inngår mest sannsynlig som del av et større gravfelt. De kan også sees som individuelle gravmarkører i tillegg til selve røysene. Neset er det første punktet av Godøya sjøfarende fra Sulafjorden og Ålesunds-området fikk se. Plasseringen her kan tyde på at bautasteinene, sammen med Ellefsrøysa, var med å markere denne delen av leia langs kysten, rettet mot reisende på sjøen.

B17 og B18 (fig. 10)

Gård og kommune: Ulstein, gnr. 5, bnr. 3 og 4, Ulstein kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AM 102-3

Utskiftningskart: Ulstein, innm. 1:2000. 1875. J.v.kat.MR 525

Informant: Lokalkjent (Arnstein Flø)

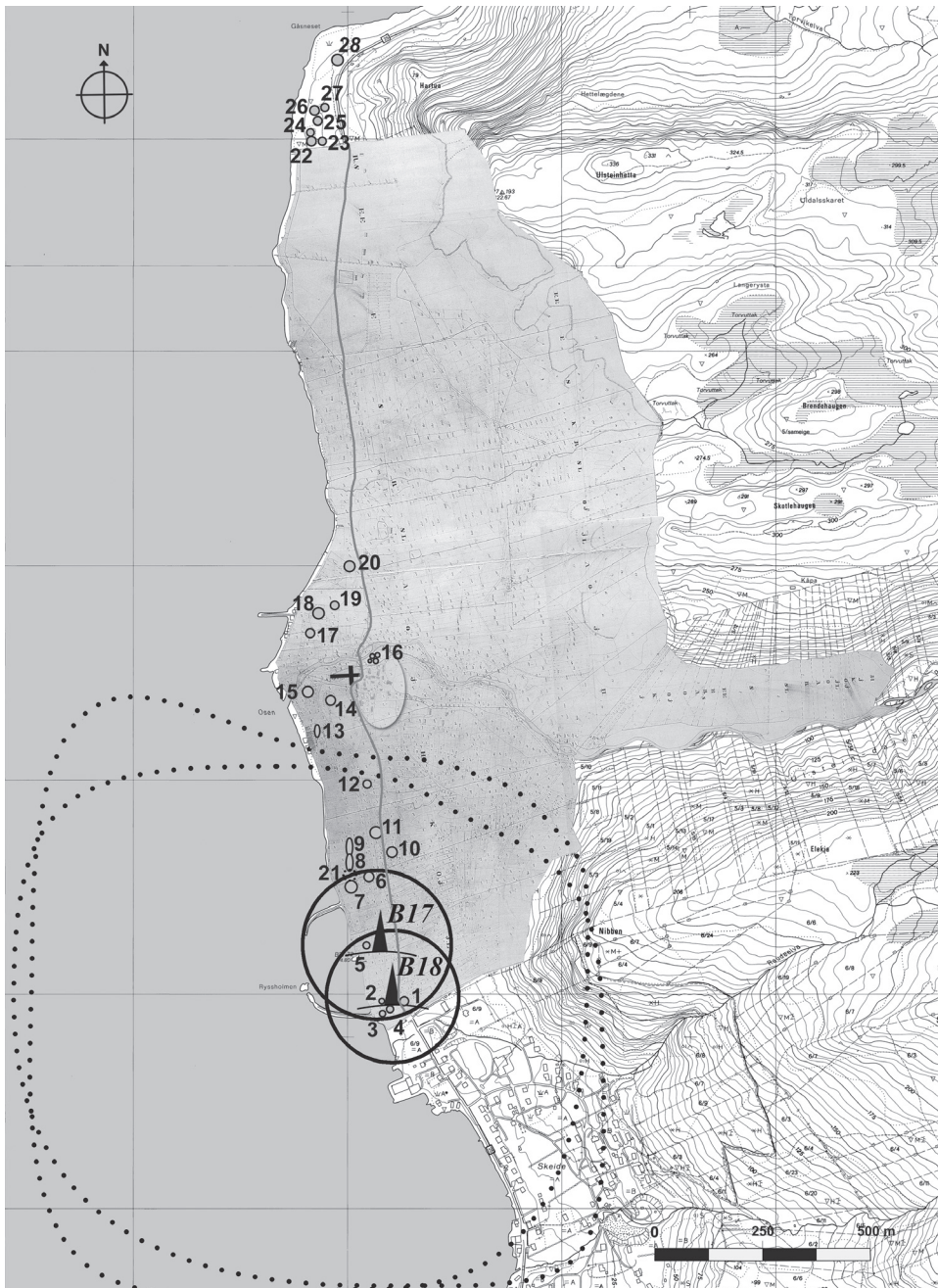
Bautasteinens høyde og bredde: B17: 3,2 m og 0,9 m, B18: 2,8 m og 0,5 m

Bergart: B17: Mørk gneis med pegmatitt gang, B18: Homogen, foliert gneis

H.o.h: 5 m

Topografi: Gården Ulstein ligger på østsiden av Hareidlandet, NV for Ulsteinvik på vei nordover mot Flø. Bautasteinene står 120 meter fra hverandre på innmark, en strandflate ved sjøen nedenfor veien.

Kulturlandskap: På bnr. 3 og 4, 120 m fra hverandre står bautasteinene B17 og B18, sistnevnte lengst sør. På strandflaten har det ligget minst 24 gravminner (1–21) av forskjellig art, henholdsvis N og S for bautasteinene (Fett 1951a: 4ff). Bare to av

Figur 10. Kart over Ulstein, Ulstein kommune, med bautasteinene B17 og B18. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

disse er datert fra henholdsvis eldre og yngre jernalder: graven (10) som lå 250 m NNØ for B17, var en ubrent kvinnegrav fra eldre romertid (B8500), mens graven (7) som lå nærmere ca. 80 m NNV for bautasteinen var en ubrent mannsgav fra yngre jernalder (B8955). I en røys (6), 80 m N for B17 skal det ha ligget et ”sverd av flint”. Gravgodset, i tillegg til hellekista, kan tyde på at graven var fra bronsealder. Dette viser at gravfeltet har vært i bruk over lang tid. Mellom gravrøysene 7 og 8 lå en steinlegning (21) av tilnærmet oval form, som nå er tapt, i likhet med flere av de andre gravminnene.

En romansk steinkirke ble trolig bygd i siste halvdel av 1100-tallet (Bjåstad 1970: 191). Om dette er den første kirken på stedet, er uvisst. Restene etter kirkegårdsmuren er fremdeles synlige, 500–600 m N for bautasteinene. Bautasteinene står nedenfor veien som fører nordover og sørover til gårdene på vestre side av Hareidlandet. Denne veien er også avmerket på utskiftningskartet fra 1875, og kan være av høy alder.⁴

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Begge steinene står fritt på en stor strandflate sammen med andre kulturminner og gir et ruvende og monumentalt inntrykk både fra land og sjø. Det har vært vidt utsyn fra steinene mot havet i N, mot øyene i Herøy i V, mot Dimnøy i SV og Ulsteinvik i SØ. Innsynet mot steinene fra land er godt på hele strandflaten. Det har også vært godt innsyn fra sjøen, men dagens naust hindrer i dag innsynet.

Tilgjengelighet: Tilgjengeligheten til steinene er god langs hele strandflaten. De står også rett ved leia.

Tradisjon: Etter tradisjonen sto det et ”blotealter” mellom de to bautasteinene. Dette besto av en stor helle, omkransa av mindre stein. Når og hvordan ”alteret” forsvant, er uvisst (muntlig, A. Flø). Etter beskrivelsen å dømme kan det minne om en steinsetning med liggende midtstein.

Vurdering: Bautasteinene B17 og B18 inngår i en større samling kulturminner, et gravfelt med flere gravrøys, hauger og en steinlegning. Bautasteinene er godt synlige og kan ha bidratt til markeringen av leia som går tett på Hareidlandet på denne strekningen. De har henvendelse utover sjøen i tillegg til nærområdet rundt gravfeltet.

B25 (fig. 11 og 12) Se også B13 og B19

Gård og kommune: Hareid, gnr. 41, bnr. 112 og 224, Hareid kommune

Lokalitetsnavn: Kirkegården

ØK-kart: AN 102-4

---

4) Sju røys (22–28) ligger, og delvis lå på Gåsneset, ca. 2 km N for bautasteinene på Ulstein.

Utskiftningskart: Hareid. 1:2000. 1871. Ju.kat.MR 377

Informant: Kirkevergen (Sveinung Remøy)

Bautasteinens høyde og bredde: 2,7 m og 0,4 m

Bergart: Migmatittgneis

H.o.h: 10 m

Topografi: Kommunesenteret Hareid ligger på østsiden av Hareidlandet ut mot Sulafjorden. Bautasteinen står på kirkegården, som trolig er en gammel strandflate i overkant av 10 m.o.h, 33 m V for våpenhuset.

Kulturlandskap: Bautastein B25 står på kirkegården, 50 m NV for kirken, innenfor det området som er avmerket som kirkegård på utskiftningskartet fra 1871. I tillegg lå det en stor haug (1) og kanskje flere andre, som ble ryddet bort, NV for kirken (Bendixen

1880: 32). Det skal angivelig ha stått enda en bautastein i området, men denne ble lagt i kirkemuren i 1823 (NF: 509). Det sto opprinnelig en stavkirke med korsform her, som brant i 1806 (Dietrichson 1892: 436-437). Gamletunet på Hareid lå 50 m NV for bautasteinen. Stein B25 står ca. 500 m SØ for B19, og drøyt 1 km S for B13. Disse står på gårder som trolig var deler av opplandet til storgården Hareid (Bjåstad og Waage 1985: 147, 415 og 463).

Figur 11. Bautastein B25 mot ØNØ. Foto: Trude Knutzen.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det har vært godt utsyn fra steinen mot Hareidsvika og innover Hareidlandet. Det har vært innsyn mot steinen fra tun- og kirkegårdsområdet. Bautasteinen har monumental effekt og må ha vært enda mer synlig før kirken ble bygget.

Tilgjengelighet: Steinen er lett tilgjengelig

Tradisjon: Ingen

Figur 12. Kart over Hareid, Hoveledet og Gjerdet, Hareid kommune, med bautasteinene B13, B19 og B25. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

Vurdering: Bautasteinen på Hareid bør sees i sammenheng med bautasteinen som ble lagt i kirkegårdsmuren og de borttryddede haugene som lå i samme område. I en slik sammenheng kan bautasteinen ha inngått som en del av en gruppe gravminner

med tilknytning til det gamle gårdstunet. Steinene B25, B19 og B13, står alle i et naturlig avgrenset område som i dag består av flere gårder. Med utgangspunkt i dette er det mulig at bautastein B25 var sentrumsmarkør på det tidligere gårdsområdet, med henvisning dit. Plasseringen av bautasteinene B13 og B19 kan muligens tyde på markering av grense mot utmark.

B30 (fig. 13)

Gård og kommune: Setre, gnr. 99, bnr. 6, Ørsta kommune

Lokalitetsnavn: Dysa/Dysåkeren

ØK-kart: AO 100-1

Utskiftningskart: Setre, innm. 1:2000. 1863. Jv.kat.MR 497

Informant: Grunneier (Pål Sætre)

Bautasteinens høyde og bredde: 3,4 m og 0,7 m

Bergart: Gneis?

H.o.h: 20 m

Topografi: Setre er en av gårdene som ligger på kanten ut mot Vartdalsfjorden, nedenfor fjellet Vardehornet. Bautasteinen står på en høy terrasse, ca. 20 m o.h, 40 m Ø for veien.

Kulturlandskap: Bautasteinen står på en lav røys eller steinlegning med torvdekke (1), ca. 4,8 m i tverrmål og 0,5 m høy, men som tidligere ikke er registrert som røys. Gamletunet lå 100 m NØ for steinen, og i underkant av 150 m N for bautasteinen lå det opprinnelig to røys (2 og 3) (Bendixen 1880: 38). I den ene (2) ble det funnet en leirkrukke med hals i matt, gult gods som nå er tapt. Ingen av røysene kan dateres. Steinen står også 25 m S for en vei som førte fra gamletunet til sjøen.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinen, spesielt mot Vartdalsfjorden og Hareidlandet i V. Det er også utsyn over deler av gårdsområdet i N, Ø og S. Det er innsyn til steinen fra området rundt på plataet og fra sjøen. Bautasteinen er godt synlig pga. høyden og fordi den står på ett flatt plata, opphavlig uten konkurrerende elementer.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig fra gårdsområdene rundt, men er ikke lett å nå fra sjøen. Kanten fra sjøen opp til plataet er svært bratt.

Tradisjon: Steinen blir kalt "Bauten" og lokaliteten heter Dysåkeren. Stedsnavnet betyr røys, spesielt i betydningen gravrøys fra hedensk tid (Rygh 1898: 48). Grunneier fortalte at hans barn for mange år siden hadde ristet inn tegn som kan sees på steinen.

Figur 13. Kart over Setre, Ørsta kommune, med bautastein B30. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Vurdering: Bautasteinen står på en fin flate oppå plataet på en lav røys eller steinlegning, der den uten tvil dominerer. Ettersom det også lå to røyser et stykke N for bautasteinen, er det grunn til å tro at røysa steinen står på markerer en grav. Steinen har vært synlig ved en del av den indre skipsleia, inn fjorden mot Ålesundsområdet, og henvender seg mot sjøfarende i tillegg til nærområdet og gårdsområdet.

B32 (fig. 14). Står sammen med B33.

Gård og kommune: Larsnes, gnr. 87, bnr. 9, Sande kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AK 098-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2,8 m og 0,7 m

Bergart: Uviss

H.o.h: 5 m

Topografi: Larsnes ligger SØ på Gurskøy, S for Gursken. Bautasteinen står i en sprekk i berget på østsiden av et nes, ca. 5 m o.h., SSV for ferjekaia på Larsnes.

Kulturlandskap: Bautastein B32 står 9 m NV for stein B33. Innenfor neset der steinene står, ligger det en god og skjermet havn, en av de første gode havnene N for Stadt. 350 m ØSØ for B32 lå det tidligere en udatert haug (1) (nettutgaven av *Førhistoriske Minne på Vestlandet*, Larsnes).⁵

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Før neset ble bevokst med kratt ville både utsynet og innsynet til steinen ha vært godt, spesielt mot og fra sjøen og innseilingen til Larsnes. Steinen ville dermed gitt et monumentalt inntrykk.

Tilgjengelighet: Steinen har opprinnelig vært lett tilgjengelig fra havna og fra land.

Tradisjon: Ingen

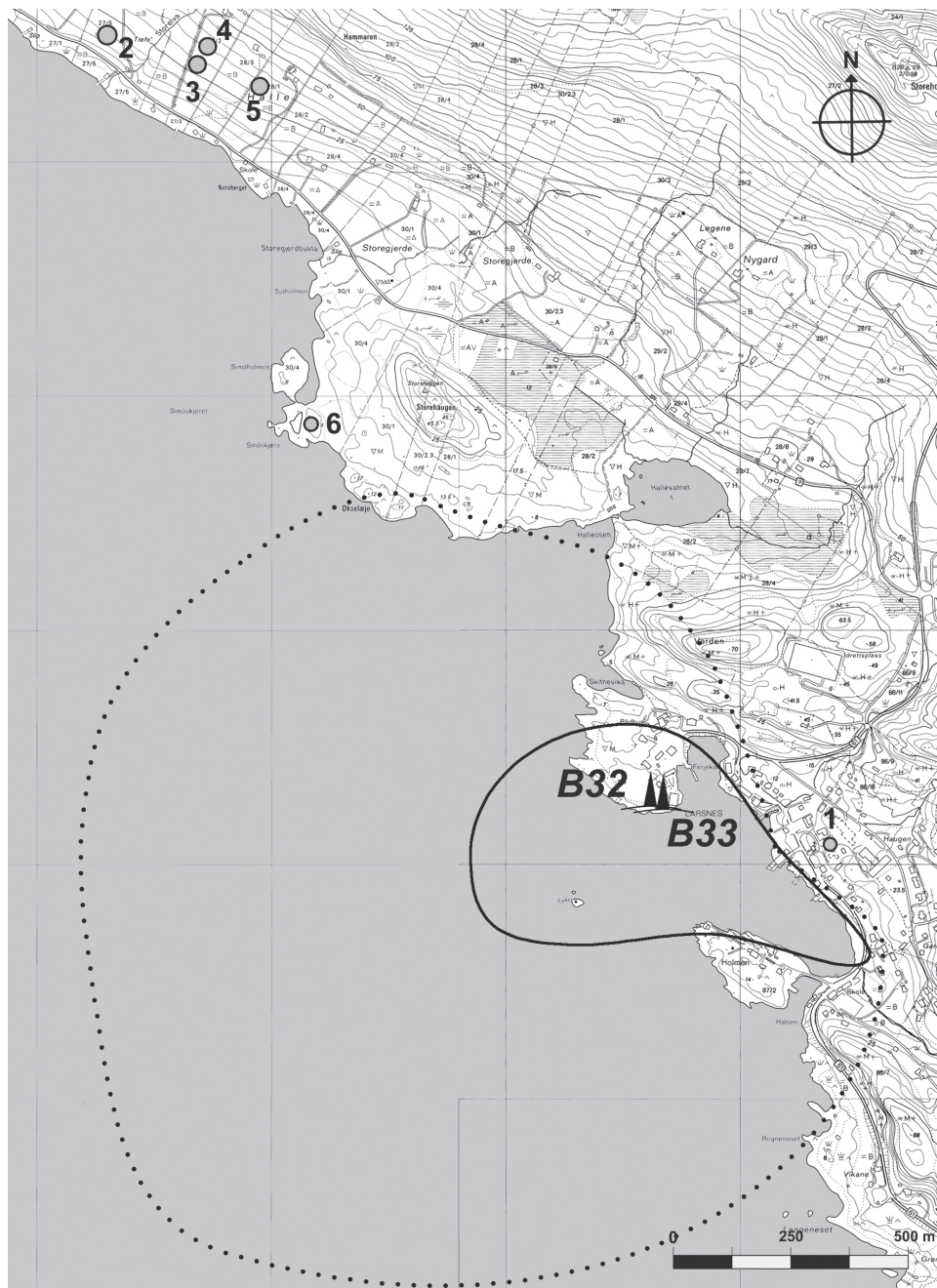
Vurdering: Bautastein B32 står nær B33 og må vurderes sammen med denne. Plasseringen på neset gir steinene en dominerende effekt under innseilingen til Larsnes og gjør at de slik har markert den gode havna, med henvendelse mot reisende til sjøs.

Oppsummering gruppe Ia

De åtte steinene i gruppe Ia, dvs. høye steiner med spiss avslutning, står alle på markerte punkter i landskapet, fra 5 til 30 m o.h., de fleste lavere enn 15 m o.h. Landskapstrekk som går igjen, er høyder, terrassekanter, nes eller strandflater, med

---

5) På gårdene Halle og Storegjerdet, NV for Larsnes, lå det også graver. Ca. 1800 m NV for bautasteinen lå det tre røyser og en haug (2–5). I den nordligste av røysene (2) lå det en mannslang hellekiste, der det ble funnet skår av en klebergryte, og muligens et sverd. Funnene er ikke daterbare. SØ for denne røysa lå det to røyser uten funn, og igjen en haug SØ for disse. I denne haugen det ble funnet båtnagler og et bryne, datert til vikingtid (Long, Top.ark. 1970). 1 km NV for bautasteinen lå en udatert røys (6).

Figur 14. Kart over Larsnes, Sande kommune, med bautasteinene B32 og B33. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

tilknytning til leia, havner eller veier. De største steinene, over 3 m høye og over gjennomsnittet for denne undergruppa, står alle på strandflater eller nes, og bare én av dem på en høyereliggende terrasse. Bare én stein står i direkte tilknytning til et fornminne. Ellers står fem av de åtte steinene i gruppekontekst med gravhauger, og én sammen med en annen bautastein. Sju steiner har dessuten graver i den fjerne konteksten, dvs. på gårdsnivå, mens fem står i fjern kontekst med andre bautasteiner. For tre av steinene inngår kirker fra middelalderen i denne mer fjerne konteksten. Steinene i gruppa henvender seg ofte mot reisende til lands eller vanns. Dette gjelder imidlertid ikke steinen som står på et kirkested, henvendt mot det gamle tunområdet og kirkestedet, trolig som en form for sentrumsmarkør.

Gruppe Ib

Det er seks bautasteiner av type I, gruppe b: B11, B16, B19, B22, B33 og B34. De er i gjennomsnitt 20 cm lavere enn Ia-steinene, med en gjennomsnittlig høyde på 2,6 m og bredde på 0,7 m.

B11 (fig. 15)

Gård og kommune: Alnes, gnr. 126, bnr. 7, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Bautane

ØK-kart: AN 105-3

Utskiftningskart: Jv.kat.MR 1371

Informant: Ingen

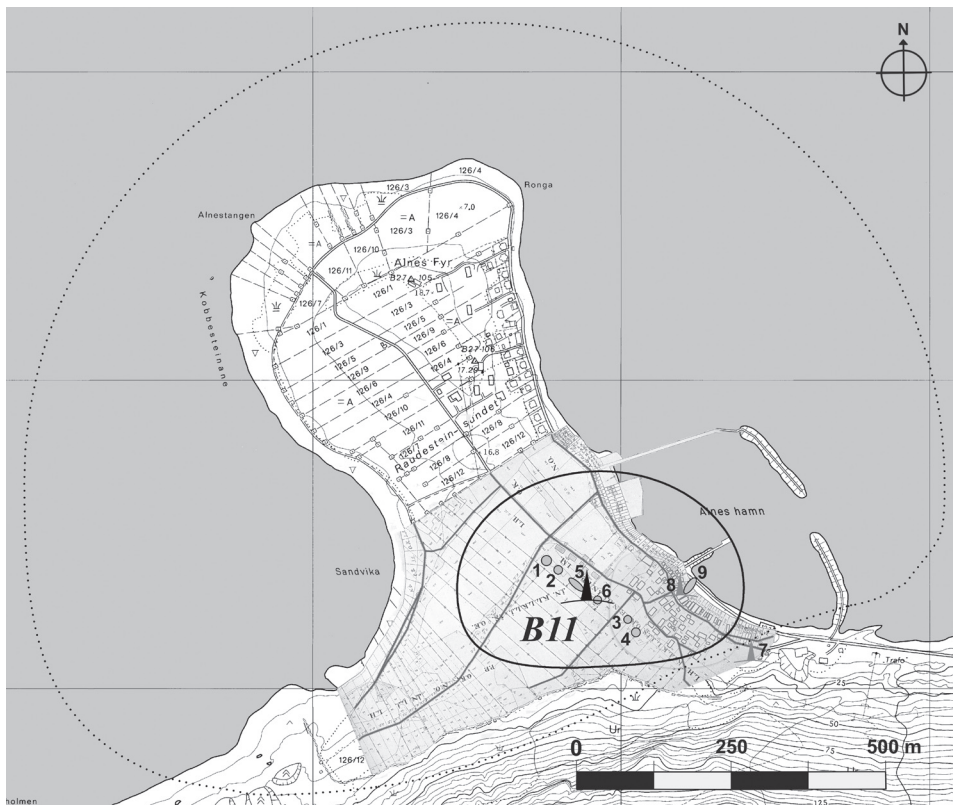
Bautasteinens høyde og bredde: 2,5 m og 1,1 m

Bergart: Homogen (hornblende-?) gneis

H.o.h: 15 m

Topografi: Bautasteinen står på gården Alnes, på Godøy, ytterst i havgapet. Tunområdet på gården ligger ved foten av en odde, på nordvestsiden av øya. Hele odden har i nyere tid vært benyttet som innmark for gården, og grenser naturlig mot utmarka der flaten på odden bryter mot en bratt ur. Lokaliteten med bautasteinen er en NV-SØ-vendt terrasse, bak tunområdet.

Kulturlandskap: Bautasteinen sto tidligere midt i et gravfelt med fire hauger (1–4), en langhaug (5) og en torvdekt røys (6) langs terrassekanten, hvis totale utstrekning er på ca. 200 m. I haug 2, som lå som nummer to fra NV, ble det funnet et leirkar og en hellekiste, datert til eldre jernalder (Solberg 1976: 118). Haug 1, lengst mot

Figur 15. Kart over Alnes, Giske kommune, med bautastein B11. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

NV, hadde fotkjede, men er som de andre gravene på terrassen ikke datert. I dag er bare langhaugen (5), 2 m NV for bautasteinen, bevart. Fra tidligere er også to andre bautasteiner (7 og 8) og en langrøys (9) kjent. Den ene steinen (7) sto i utmarksgjerdet, ca. 300 m ØSØ for bautastein B11. Den andre (8) sto 60 m fra sjøen i enden av den forsvunne langrøysa (9), 150 m Ø for bautasteinen. Langrøysa inneholdt en hellekiste og biter av to metallkar, datert til eldre jernalder (Solberg 1976: 118). Alle kulturminnene står dermed mindre enn 150 m fra gamletunet på gården, parallelt og i overkant av veien som gikk gjennom tunet. I 1859 ble det funnet en sølvskatt i en myr, ca. 80 m SØ for terrassen og bautasteinen. Den er nå gått tapt, etter at den ble solgt til en gullsmed og smeltet om (Nicolaysen 1869: 153). Slike sølvskatter er i hovedsak et vikingtidsfenomen (Solberg 2000: 223f). Under gravingen av en hustomt like ved ble det registrert trekull og sotfarget jord under bautasteinen, uten at dette er videre undersøkt (Helge Sørheim, Top.ark., 1988).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Terrassen med bautasteinen utgjør et høydedrag på odden, som ellers er nokså flat. Dette gir god sikt mot havet mot N, Ø og V, mens utsynet mot S hindres av et fjell. Det er innsyn mot bautasteinen fra mesteparten av

innmarka i alle retninger, og fra havna og sjøen i Ø. Før bebyggelsen spiste seg inn på lokaliteten har bautasteinen hatt en monumental virkning i forhold til omgivelsene.

Tilgjengelighet: Tilgjengeligheten til lokaliteten er god både via sjøveien og fra land.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautasteinen inngikk som en del av et monumentalt gravfelt med beliggenhet ytterst på kanten av en gammel marin terrasse. Plasseringen tyder på en tilsiktet henvendelse mot sjøen, landeveien og det gamle tunet, kan hende som en form for eiendoms- eller territoriemarkering for gården.

B16 (fig. 16)

Gård og kommune: Kvalsund, gnr. 4, brn. 4 og 8, Herøy kommune

Lokalitetsnavn: Kvalsundøyra

ØK-kart: AK 101-1

Utskiftningskart: Kvalsund. 1:2000. 1873. Jv.kat.MR 401

Informant: Grunneier (John Kvalsund) og lokalkjent (Hallvard Leinebø)

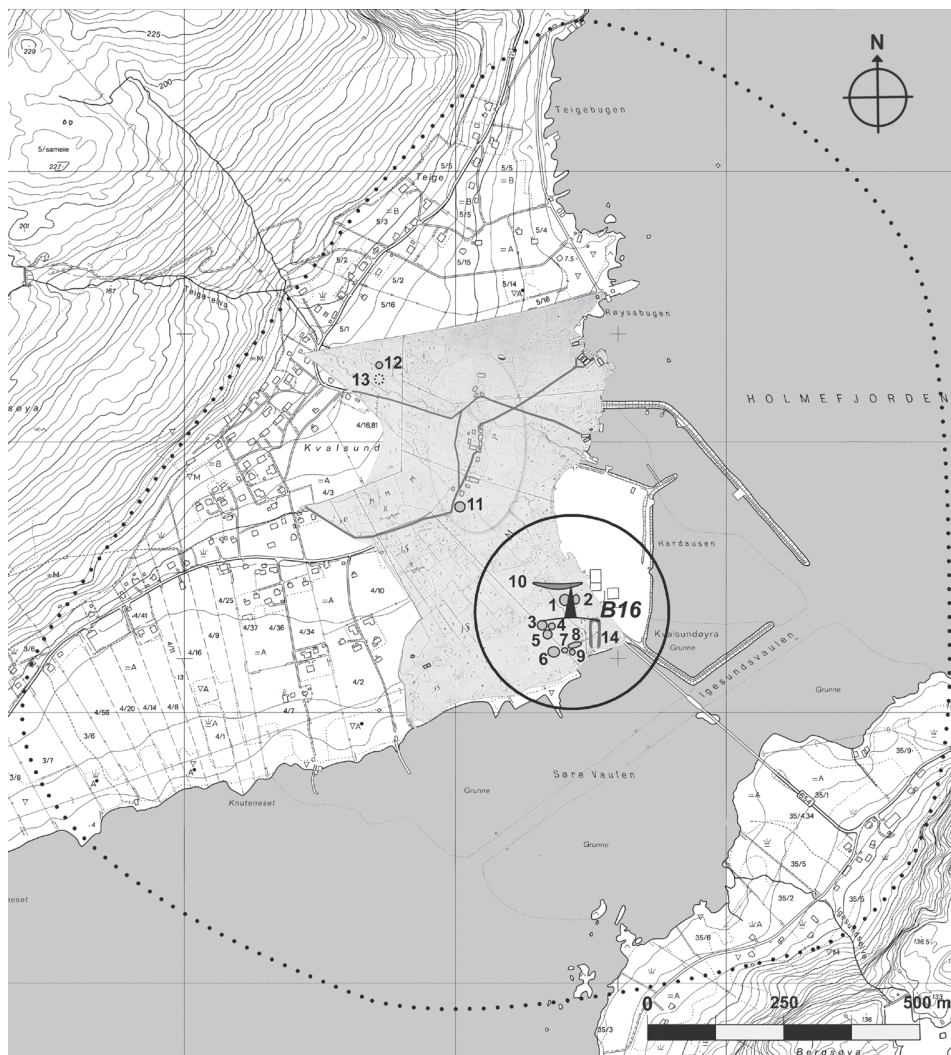
Bautasteinens høyde og bredde: 3 m og 0,5 m

Bergart: Sliret migmatittgneis

H.o.h: 5 m

Topografi: Kvalsund ligger V på Nerlandsøy, ut mot Igesundvaulen. Bautasteinen står på en flate mellom sjøen og fjellet, V for brofestet. Steinen ble funnet av Håkon Shetelig i en bro i bygdeveien. Av eldre folk på gården fikk han påvist stedet der steinen opprinnelig hadde stått. Steinen ble gjenreist på original plass i 1925 (korrespondanse, H. Shetelig i Top. ark. 1923, 1925).

Kulturlandskap: Bautasteinen står i tilknytning til et felt med ni røyser som nå til dels er bortryddet (1–9). Røysene er av uviss alder, og er avmerket på utskiftningskartet fra 1873. Funnstedet for Kvalsundskipene (10), datert til 690±70 AD (B7600 I–II), ligger 100 m NNV for steinen. I sørenden av gamletunet, 250 m NV for bautasteinen, lå opprinnelig en haug (11) med primærgrav fra yngre bronsealder og sekundærgrav fra jernalder (B7410). 600 m NV for steinen lå en udatert haug (12) og muligens en steinring rett S for denne (13) (Fett 1951b: 3). En mye omtalt struktur, kalt ”Kyrkjetelet”, befant seg ca. 100 m ØSØ for steinen, omtrent der brofestet er i dag. Shetelig foreslo at dette kunne være en åkerrein, noe Bjørn Myhre avviste, ettersom

Figur 16. Kart over Kvalsund, Herøy kommune, med bautastein B16. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

det dreier seg om en 0,5 m høy voll av skjellsand. Etter Myhres mening kunne det være snakk om en form for inngjerding. Han mente også å kunne se mulige rester etter en nausttuft (14) i nordre del av vollen og rett SØ for steinen. Denne skulle være orientert NØ-SV, eller parallelt med stranda, med åpning mot NØ. Den udaterte tufta var ifølge Myhre 20 m lang og 10 m bred i ytre mål (Bjørn Myhre, Top.ark. 1969).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Utsynet fra bautasteinen er godt mot Igesundvaulen og Herøy i S og SØ. Mot V er det utsyn mot Kopparstad, øya Skorpa og åpent hav.

Mot N og NØ er det utsyn ut mot Holmefjorden. Det er innsyn mot bautasteinen fra deler av Igesundvaulen og fra flaten nedenfor gamletunet. Ut fra høyde og plassering fremstår steinen som monumental.

Tilgjengelighet: Det er lett tilgang fra sjøen og fra land.

Tradisjon: Kyrkjetelet ble av grunneieren omtalt som mulig ”blotsted”, uten at referanse til eldre tradisjon ble oppgitt. En 1,5 m høy bautastein skulle også ha blitt funnet der, men denne er ikke nevnt i skriftlige kilder der gården omtales.

Vurdering: Bautasteinen står strategisk plassert i forhold til et trangt sund, der det har vært lett å kontrollere ferdselen. Den må også sees i forhold til røysene like ved, og muligens også i forhold til myra/vannet der Kvalsundskipene ble ofret, en arena for ulike rituelle handlinger. Bautasteinen orienterer seg både mot dette området, men også mot reisende gjennom sundet.

B19 (fig. 12). Jf. B25 og se B13

Gård og kommune: Gjerdet, gnr.45, brn.1, Hareid kommune

Lokalitetsnavn: Bauten

ØK-kart: AN 102-2

Informant: Grunneier (André Gjerde)

Bautasteinens høyde og bredde: 2,1 m og 1,0 m

Bergart: Sliret migmatittgneis

H.o.h: 50 m

Topografi: Gjerdet ligger omtrent 500 m VNV for Hareid og Sulafjorden, ved inngangen til Hareidsdalen, en lett overgang som fører mot Ulsteinvik. Bautasteinen står på det som angivelig skal være en naturlig grushaug på en flate på innmarka, ca. 50 m o.h. Etter å ha brukket i to ble steinen gjenreist på sin egen ”stubbe” i 1971, med armeringsjern og betong under bakkenivå.

Kulturlandskap: Bautastein B19 står i enden av en dal, på en angivelig naturlig haug der det tidligere ble tatt ut grusmasser. Fett skriver at det muligens ligger en gravhaug i den ene enden av den, uten nærmere begrunnelse (Fett 1951a: 18). Muligheten for dette bør etter min vurdering ikke utelukkes, men dersom haugen er naturdannet, bidrar likevel bautasteinen til at den ser ut som en gravhaug. Bautasteinen står ca. 500 m fra bauta B13 i NØ og i overkant av 1 km fra bauta B25 i SØ, nærmest i midtpunktet mellom dem.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det har ikke vært synskontakt mellom bautastein B19 og steinene B13 og B25, men utsynet mot Hareidsvika, fjorden og den karakteristiske Masdalskloven i Ø og SØ er godt. Holstadhornet og Håbakknøtten sees godt mot VNV og NNØ. Innsynet mot steinen hindres i dag av byggefeltet rundt, men har opprinnelig vært middels godt fra landet rundt. Bautasteinen har imidlertid ikke vært synlig fra sjøen, men er likevel monumental med sin plassering på haugen.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig fra land.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Sammen med steinene B13 og B25 danner altså bautastein B19 en trekant der langsiden vender ut mot vika i Ø. Området innenfor trekanten utgjør det naturlige området ved vika som opprinnelig lå under storgården Hareid (jf. Bjåstad og Waage 1985: 147). Gårdsnavnet Gjerdet kan tyde på at det her tidligere gikk et skille mellom innmark og utmark på den opprinnelige gården (ibid: 463), men trolig tidligst i middelalderen ut fra navneformen. Det er tydelig at plasseringen er tilsiktet for å gi steinen en ekstra monumental effekt. Steinen kan tolkes som en territoriemarkør med henvendelse både til lokalområdet, og i forhold til reisende gjennom dalen.

B22 (fig. 17). Står på gårdsnivå sammen med B21

Gård og kommune: Nærøy, gnr.24, bnr.1, Herøy

Lokalitetsnavn: Nærøyvalen

ØK-kart: AL 101-1

Utskiftningskart: Nei Informant: Grunneier (Johan Nærø)

Bautasteinens høyde og bredde: 3,4 m og 0,6 m

Bergart: Gneis

H.o.h: 5 m

Topografi: Gården Nærøy ligger på et nes V på Leinøy, ved et sund av vekslende bredde med mange holmer og skjær. På 1700-tallet var neset en øy, bare landfast med Leinøy ved fjære sjø (Strøm 2000 [1766]: 278). Bautasteinen står kilt fast i en sprekk i berget på en flate på en knaus, omgitt av myrlendt terreng i S. Rett N ligger en liten våg kalt Nærøyvalen, som i dag fungerer som havn for gården.

Kulturlandskap: Bautasteinen er det eneste registrerte fornminnet på lokaliteten, men i valen ligger det rekker med stein til båtopptrekk. Disse er neppe eldre enn da Nærøy ble landfast (etter 1700). Ca. 400 m N for steinen i luftlinje ligger en rest av en

Figur 17. Kart over Nærøy og Frøystad, Herøy kommune, med bautasteinene B21, B22 og B23. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

udatert haug (1) med bautastein B21 liggende på siden.⁶

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Utsynet hindres i dag av tett vegetasjon, men det ville ellers vært godt utsyn til Bergsøy i V, og dessuten over sundet og Straumen som

6) Det ligger røyser og hauger på gårdene Flusund (2–5) og Berge (6) på motsatt side av sundet for Nærøy. I den ene røysa (2) på Flusund ble det funnet et spannforma leirkar. Slike dateres til folkevandringstid (Solberg 2000: 143). På nabogården Frøystad står i dag bautastein B23 og flere andre kulturminner.

passerer neset. Steinen ville også kunne sees fra sjøen. Steinen er monumental både grunnet størrelsen og plasseringen på en forhøyning i terrenget.

Tilgjengelighet: Det er lett å komme til steinen, enten fra sjøen eller ved å krysse innmarka.

Tradisjon: Bautasteinen sies å markere graven til en av de falne mennene i Jomsvikingslaget (Johan Nærø, muntlig).

Vurdering: Bautasteinen står strategisk plassert ved det som tidligere var krysningspunktet mellom to sund. Henvendelsen mot sjøen gjør det nærliggende å tenke seg at steinen, sammen med B21 like nord, er satt opp for å markere den lokale leia.

B33 (fig. 14). Står sammen med B32

Gård og kommune: Larsnes A, gnr.87, brn.9, Sande kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AK 098-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2,2 m og 0,6 m

Bergart: Båndet gneis

H.o.h: 5 m

Topografi: Larsnes ligger SØ på Gurskøy, S for Gursken. Steinen står på østsiden av et nes, rett S for et bolighus og SSV for ferjekaia på Larsnes.

Kulturlandskap: 9 m SV for bautastein B33 står bautastein B32. Se B32 for nærmere beskrivelse av kulturlandskapet.

Utsyn og innsyn/monumentaltet: I dag preges både utsyn og innsyn av at steinene står i et kratt. Uten dette krattet ville både utsynet og innsynet til steinene ha vært godt, spesielt mot og fra sjøen og innseglinga til Larsnes. Steinene ville gitt et monumentalt inntrykk dersom neset ble ryddet for vegetasjon.

Tilgjengelighet: Stedet er i dag utilgjengelig pga. tettgrodd kratt. Ettersom steinen står på et nes er den opprinnelig lett tilgjengelig fra sjøen og må også ha vært det fra land.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautastein B33 og den andre steinen, B32, står strategisk plassert på neset. Med sin dominerende plassering kan bautasteinene ha markert innseilingen til Larsnes og den gode havna der.

B34 (fig. 18)

Gård og kommune: Selvåg, gnr. 74, brn. 2, Ulstein kommune

Lokalitetsnavn: Espehaugane

ØK-kart: AM 099-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Grunneier (Per Inge Storhaug)

Bautasteinens høyde og bredde: 2,2 m og 0,6 m

Bergart: Foliert migmatittgneis med smale, lyse årer

H.o.h: 10–15 m

Topografi: Selvåg ligger ved en våg S på Hareidlandet, ca. 2 km V for Eiksund. Bautasteinen står i dag i slåttemark 115 m S for veien, 50 m fra sjøen og 10 m Ø for steingjerdet, i en skråning ovenfor den bratte kanten ned mot sjøen.

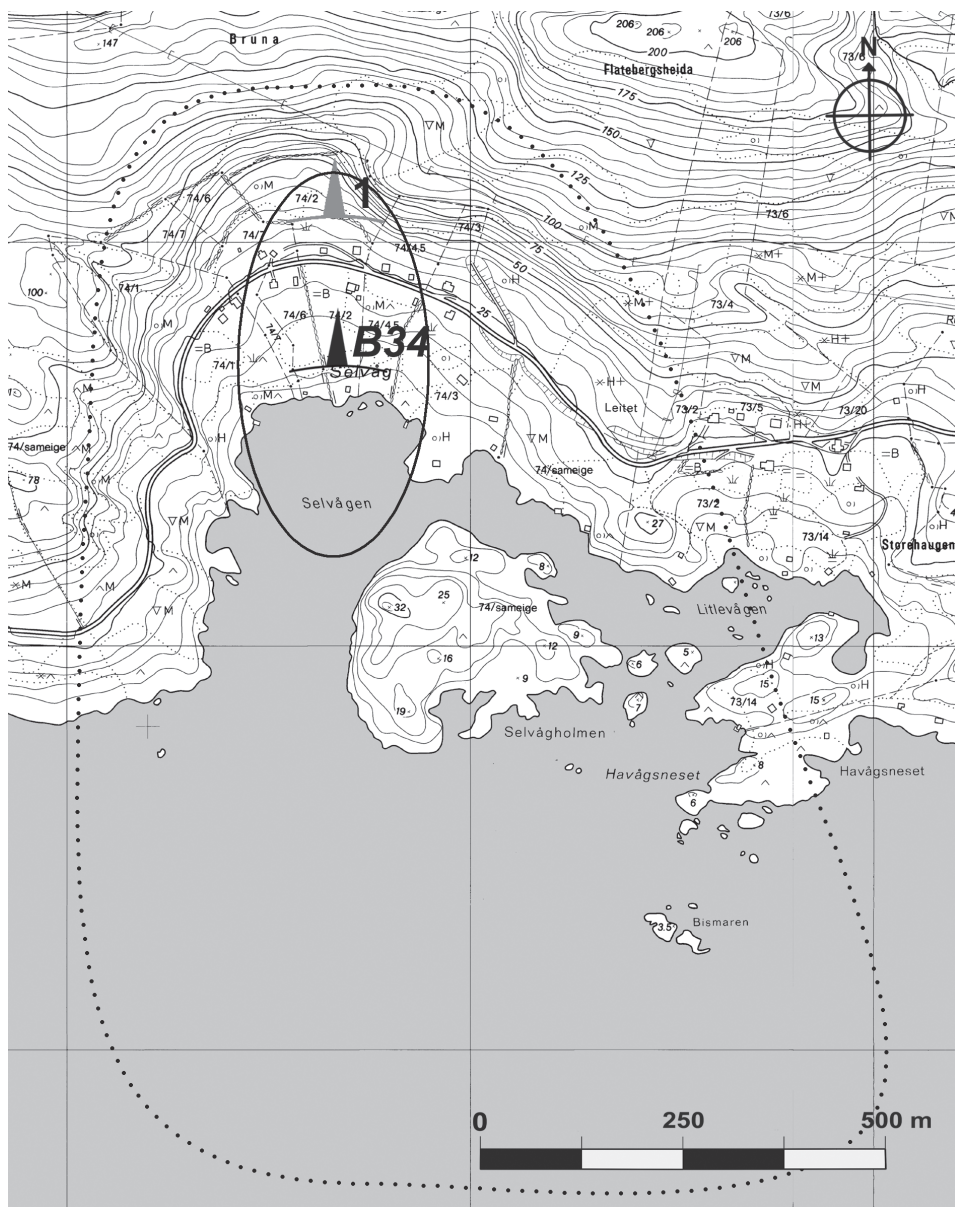
Kulturlandskap: Det sto tidligere to andre bautasteiner på gården. Den ene steinen (1) sto 150 m N for B34, mens beliggenheten til den andre er ukjent (Fett 1951b: 14). Et steingjerde ligger 10 m fra bautasteinen i V. Nede ved vågen, ca. 50 m S for B34, står et naust og muligens et båtopptrekk av uvisst alder.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn over Selvågen i S og gårdsområdet og fjellet i N. Mot Ø og V er det dårligere utsyn, fordi det vokser løvtrær på sidene av slåttemarka. Steinen kan sees fra hele den flate innmarka og fra et lite stykke ute på sjøen. Den er også monumental pga. sin plassering på den flate bøen.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig både fra sjøen og fra land.

Tradisjon: Ifølge grunneier fungerte steinen som seilingsmerke for innseilingen til vågen. Dette er grunnen til at steinen er hvitmalt på den siden som vender ut mot sjøen (Per Inge Storhaug, muntlig).

Vurdering: Steinen står ved en god naturlig havn med et naust og muligens et gammelt båtopptrekk, og er blitt brukt som seilingsmerke opp i nyere tid. I tillegg finnes det tradisjon om en annen bautastein som sto 150 m N for steinen, og kanskje har begge fungert som siktemål under innseilingen til vågen. Det er imidlertid tvilsomt om

Figur 18. Kart over Selvåg, Ulstein kommune, med bautastein B34. Kart: Trude Knutzen etter ØK-kart.

den tapte steinen kunne sees fra sjøen. Hvorvidt de to steinene sammen har fungert som seilings-méd er derfor usikkert. B34 inngår uansett i en sterk sjø/båt-kontekst med henvendelse som retter seg utover mot sjøen. Fenomenet med hvitmaling av bautasteiner er kjent fra andre steder i landet, da sett i sammenheng med tradisjoner tilbake til en fruktbarhetskult (KLNMI I: 393).

Oppsummering gruppe Ib

De seks steinene i gruppe Ib, dvs. større steiner med avrundet avslutning, står som steinene av type Ia på terrassekanter, nes eller strandflater, med tilknytning til leia og havner. Én stein står ved inngangen til en dal med tilknytning til vei. Høyden over havet spenner fra 5 til 50 m, men i fem av seks tilfeller innenfor høyden 5–15 m. Også i denne gruppa står de største steinene på flater, mens de mindre står på markerte punkter som terrasser, kanter og nes. I denne undergruppa står én stein i direkte tilknytning til et mulig fornminne, men bortsett fra dette, knytter ikke steinene seg direkte til andre fornminner. To av steinene står i gruppe med graver, den ene i et gravfelt. En tredje stein står sammen med en annen bautastein av type Ia. Fire steiner har graver i den fjerne konteksten, dvs. på gårdsnivå. Ellers forekommer én sølvskatt, ett skipsoffer, en nausttuft og et kirkested i den fjerne konteksten med tre av steinene. I tillegg står to av steinene i fjern kontekst med andre bautasteiner. Sett i forhold til gruppe Ia er gruppe Ib svært lik, både med hensyn til topografi, forbindelse til ferdselsårer og plassering i forhold til de samme typer kulturminner. Forskjellen ligger dermed i at steinene i gjennomsnitt er noe lavere enn de i gruppe Ia. På samme måte som den forrige gruppa henvender steinene seg mot reisende, i de fleste tilfellene på sjøen.

Gruppe Ic

Denne gruppa med rett avslutning omfatter seks steiner: B2, B10, B24, B35, B36 og B39. De er gjennomgående lavere enn steinen i gruppene Ia og Ib, med et gjennomsnitt på 2,2 meters høyde, dvs. 0,6 og 0,4 m lavere enn a- og b-gruppa. Gjennomsnittsbredden er omtrent den samme, 0,7 m.

B2 (fig. 6). Står sammen med B1, B3 og B4

Gård og kommune: Blindheim, gnr. 4, brn. 1, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Sjøskardet

ØK-kart: AO 106-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2,3 m og 0,4 m

Bergart: Mørk gneis med hornblende eller biotitt (?)

H.o.h: 25 m

Topografi: Bautasteinen ligger på gården Blindheim på nordvestre side av øya Vigra. V for Blimshaugen på gårdens bruksnummer 1, faller ryggen fra Blindheimfjellet mot S og danner en hellende, ujevn mark, kalt Sjøskardet, hvor bautasteinen står.

Tradisjon: Ingen

Kulturlandskap: Bautasteinen står 15 m N for stumpen av bautastein B3, som er omkranset av en steinring (4) under bakkkenivå. Like ved B2 ligger det også rester etter to gravhauger, den ene (6) ca. 40 m Ø for bautastein-resten. Haugen er 15 m i tverrmål, men ikke spesielt godt synlig i terrenget i dag. Den andre haugen (5) ligger 15 m SSV for bautastein B3 og er 10 m i tverrmål. Heller ikke denne er særlig godt synlig i dagens landskap. Ingen av haugene er gravd ut eller datert. I tillegg til de to gravhaugene står bautasteinen like V for Sjøveien, én av to veier som førte til naustene. Se B4 for opplysninger om fornminnene på hele gården.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er utsyn mot bautastein B3 i S og bautastein B1 og naustmiljøet ved Storbåtvika i N. Toppen av Blimshaugen er synlig i Ø og i tillegg ser man sjøen i V og gårdsområdet i S og SØ. Best innsyn til B2 oppnår man fra bakkene og sjøen i V, gårdsområdet i S og delvis fra kanten av ryggen i Ø. Uten at det er kjent hvor høy bauta B3 har vært, er det tenkelig at de to bautasteinene sammen har hatt en viss monumentalitet.

Tilgjengelighet: Det er lett å komme seg til steinen både fra sjøen og gårdsområdet.

Vurdering: Bautasteinen B2 står sammen med stein B3, rett vest for den ene veien som leder til naustplassen på gården. Det er nærliggende å tro at veien følger et naturlig får som fører til den eneste naturlige havna på stedet. Plasseringen av steinene langs veien peker mot en henvendelse mot gården, men også reisende som tok sjøveien. Bautasteinene kan også knyttes til gravene i området rundt og sees som en del av et gravmiljø.

B10 (fig. 19)

Gård og kommune: Steinset, gnr. 47, brn. 1, Skodje kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AR 105-2

Utskiftningskart: Nei

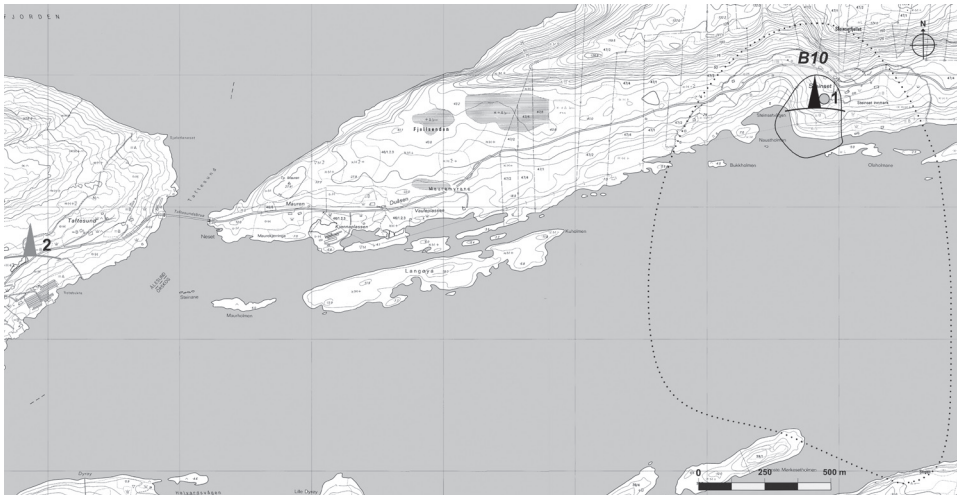
Informant: Grunneier (Magnar Søvik)

Bautasteinens høyde og bredde: 2,0 m og 1,0 m

Bergart: Grovkornet migmatittgneis med kvarts og feltspat

H.o.h: 40 m

Topografi: Gården Steinset ligger på en kant mellom to bukter og to nes, på en stor landtunge som strekker seg mot Ellingsøya. Steinen står på en knaus på en bakkekant ca. 100 m S for husene på bruket.

Figur 19. Kart over Steinset, Skodje kommune, med bautastein B10. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

Kulturlandskap: 10 m Ø for bautasteinen ligger en udatert gravrøys (1), ca. 5 m i tverrmål. Før utskiftningene lå et klyngetun der hovedhuset på bruket ligger i dag, dvs. omtrent 100 m N for steinen (Magnar Søvik, muntlig). En bautastein (2) som i dag er tapt, sto på gården Taftesund, 3 km V for B10 (Fett 1950b: 30).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er verken godt utsyn eller innsyn til steinen i dag, pga. kratt og skog. Uten vegetasjon ville det vært godt utsyn over Ellingsøyfjorden i S og SV, men ikke til den tapte bautasteinen (2). Steinen ville dessuten kunne sees fra sjøen i tillegg til nærområdet, og hatt en monumental virkning ettersom både størrelse og plassering bidrar til synligheten.

Tilgjengelighet: Steinen er ikke særlig tilgjengelig i dag, men har trolig vært det før området vokste til.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Det er neppe tilfeldig at bautasteinen står på en naturlig haug som til forveksling er svært lik gravrøysa ved siden av. Steinen er kanskje plassert på denne måten for å forsterke den visuelle effekten, markere eiendom og gi inntrykk av makt, henvendt mot både sjøen og selve gårdsområdet.

B24 (fig. 20 og 21)

Gård og kommune: Osnes gnr. 7, brn. 1, Ulstein kommune

Lokalitetsnavn: Ulstein gravplass

ØK-kart: AM 101-1

Utskiftningskart: Osnes. 1:2000. 1868. Jv.kat.MR 340

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2,1 m og 1,1 m

Bergart: Migmatittgneis

H.o.h: 5 m

Topografi: Osneset ligger V på Hareidlandet ved Ulsteinvik. Bautasteinen står på gravplassen som ligger på en flate på foten av neset, rett Ø for Osnessanden.

Kulturlandskap: 200–250 m NNV for steinen ligger Oshaugen (1), en storhaug på 45 m i tverrmål og 5-6 meters høyde. Haugen hadde fotkjede og det ble funnet en hellekiste, men ellers ingen daterende gjenstander. Johs. Bøe mente likevel å kunne tidfeste haugen til bronsealder (Bøe 1942: 187). Fra kanten på haugen og nordover gikk det i følge antikvariske beretninger en ca. 30 m lang steinsatt vei som endte ved to tufter (Klüwer 1960 [1823]: 131). Denne tolkningen ble dratt i tvil av biskop Neumann som beskriver de to ”tomter av grundstene” som ”steensatte Minder over berømte Mænd”, og som kan være knekte bautasteiner (Neumann 1834: 101f). Ut fra Neumanns beskrivelse anser jeg det som mulig at de såkalte tuftene har vært steinsetninger eller -legninger (2 og 3). Dette baserer jeg også på at det lå en steinlagt ring (4) på 6 m i omkrets, omtrent 17 m i retning Ø fra ”tuftene” som nå er tapt. Det er sannsynlig at disse er samme fenomen.

Ca. 100 m Ø for steinen lå ifølge utskiftningskartet det opprinnelige tunet og 100 m NV lå naustplassen. En vei førte fra tunet ned til naustene og passerte tett inntil bautasteinen. En samling graver med en haug (5), datert til yngre jernalder, og tre-fire røyser (6–9), lå på Halseneset, ca. 500 m NNV for steinen. En av røysene innholdt trolig en yngre jernalders kvinnegrav, der den døde var gravlagt i en båt (Fett 1951a: 8). Bautastein B24 står på en gravplass som er anlagt i nyere tid, og som ikke er tegnet inn på utskiftningskartet fra 1868.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er bare middels utsyn fra steinen fordi lendet rundt er flatt, og en kant i landskapet stenger for utsynet mot Ø. Før to store industrihaller ble bygget i S ville det vært utsyn mot deler av sjøen i S. Mot N stenger imidlertid Oshaugen for utsynet. Det er dårlige forhold for innsyn mot steinen, inkludert fra sjøen, fordi den står på flat mark med kanter rundt. Steinen er monumental sett på nært hold, også pga. bredden, men mister sin monumentale virkning i et større område grunnet plasseringen.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig, fra både gården, området rundt, og fra sjøen.

Figur 20. Bautastein B24 mot Ø. Foto: Trude Knutzen.

Figur 21. Kart over Osnes, Ulstein kommune, med bautastein B24. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Tradisjon: Bautasteinen blir kalt "Kyrkjesteinen".

Vurdering: Ut fra plasseringen kan steinen settes i sammenheng med veien som fører fra det gamle tunområdet til naustrekka ved Osnessanden, henvendt mot de som brukte denne veien og folk tilknyttet gården. Med sin lokale henvendelse kan den kanskje oppfattes som en territorie-markør.

B35 og B36 (fig. 22)

Gård og kommune: Steinnes, gnr. 62, brn. 1, Ørsta kommune

Lokalitetsnavn: Steinnesneset

ØK-kart: AN 099-3

Utskiftningskart: Nei

Informant: Lokalkjent (Martin Furseth)

Bautasteinens høyde og bredde: B35: 2,5 m og 0,4 m, B36: 2,1 m og 0,8 m

Bergart: Uviss

H.o.h: 10–15 m

Topografi: Gården Steinnes ligger lengst N på et stort nes. Steinene står i skiftet mellom brn. 1 og 2 på Steinnes-indre (gnr. 62), rett N for Steinnesvika. B35 ble gjenreist i betong i 1978, 2 m V for stedet der den sto opprinnelig, og som tidligere vendt Ø og V med flatsidene (Stenvik i Top.ark. 1978). B36 lå nede ved steingjerdet, og ble gjenreist av ungdomslaget i 1883. Dette står ristet inn på steinen. Ettersom steinen ble reist der den ble funnet, finner jeg det sannsynlig at dette er tilnærmet den opprinnelige plasseringen.

Kulturlandskap: Bautasteinene står nær hverandre med 8,5 meters avstand ved et steingjerde, B35 lengst vest. Denne skal opprinnelig ha vært omgitt av en steinring (1) som ikke er synlig i dag (Fett 1950c: 5). Mellom 50 og 100 m fra steinene lå det fire røyser (2–5) og en langrøys (6). En av røysene (3) ble gravd ut i 1978 og er datert til folkevandringstid (Stenvik i Top.ark. 1978). De andre røysene er ikke datert. På gården har det også stått en antatt bautastein (7) som lå nede i 1950. Jeg kunne imidlertid ikke finne steinen og anser den derfor som tapt. I nærheten av den nå tapte bautaaen lå det en udatert røys (8). På nabogården Ytre Steinnes (gnr. 63), ca. 500 m NV for bautasteinene B35 og B36, lå det en røys (9), en haug (10) og en bautastein (11) som nå er tapt. På bnr. 3 lå det fire røyser (12–15) der det i den ene røysa (15) i 1974 ble funnet en hvit glassperle (Fett 1950c: 6).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinene mot Ørsta fjorden i SØ, Ø og N, og mot Vartdalsfjorden i V. Innsynet mot steinene kan være godt fra

Figur 22. Kart over Steinnes og Berkneset, Ørsta og Volda kommune, med bautasteinene B35, B36 og B37. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

sjøen, og det er lett å se steinene fra gårdsområdet. Steinene er monumentale pga. høyden og det åpne landskapet.

Tilgjengelighet: Steinene er lett tilgjengelig både fra land og fra sjøen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Både B35, B36 og de tapte bautasteinene har stått på et svært strategisk punkt i innseilingen til Ørsta og Volda. Steinneset er et utkikkspunkt med god oversikt over et knutepunkt i fjordsystemet, der Vartdalsfjorden, Voldafjorden og Ørstafjorden møtes. De er trolig markører av graver, tilknyttet et gravfelt, og hvor den ene steinen var omgitt av en steinring. Steinene retter seg dermed både mot et lokalt gravmiljø, og mot sjøfarende.

B39 (fig. 23)

Gård og kommune: Korsbrekke, gnr.60, brn.1, Stranda kommune

Lokalitetsnavn: Jøgarden

ØK-kart: AU 095-2

Utskiftningskart: Korsbrekke. 1:2000. 1867. Jv.kat.MR 498

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 2,3 m og 0,7 m

Bergart: Uriss

H.o.b: 5 m

Topografi: Korsbrekke ligger innerst i Sunnylvsfjorden, i Sunnylvsbygda i enden av Frøysadalen, SØ for Hellesylt i Stranda kommune. Forbi gården renner en elv, som ved gården kalles Fløtehølen. Bautasteinen står på et jorde Ø for gårdsveien, og S og Ø for bygningene på bruket.

Kulturlandskap: Den gamle sognekirka ble tatt av et snøskred, men sto fram til 1726 like N for steinen (Strøm 2002 (1766): 181). Utskiftningskartet fra 1867 viser det som kan være kirkegårdsmuren rundt bautasteinen. Det finnes ingen rester etter muren i dag. Gamletunet på gården lå på samme plass som dagens tun og ifølge utskiftningskartet gikk det en vei på sørsida av elva. Veien fulgte trolig dalen som fører til Stryn i Nordfjord.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Utsynet fra steinen er godt innover dalen mot SØ, men gårdshusene stenger utsynet mot Hellesylt i V. I alle retninger er det utsyn mot

Figur 23. Kart over Korsbrekke, Stranda kommune, med bautastein B39. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

fjell og dalsider. Steinen ligger i åpent lende og kan derfor sees fra nokså langt hold inne fra dalen. Fra N og Ø stenger imidlertid gårdsbygningene for innsynet til steinen. Steinen er godt synlig i nærmeste gårdssammenheng, men sett i et større perspektiv forsvinner den mellom dalsidene.

Tilgjengelighet: Steinen er lett tilgjengelig.

Tradisjon: Steinen blir kalt "Korsasteinen", angivelig fordi den opprinnelig skal ha vært et steinkors. Det er imidlertid ikke merker etter korsarmer på steinen. Tradisjonen om steinkorset kan muligens skrive seg fra forvirring rundt tradisjonen om at sunnylvingene satte opp en bautastein, med påmalt korstegn på Korsbrekke, før de fikk egen kirke (Sunnmørsposten 17.06.72).

Vurdering: Bautasteinen sto ca. 200 m NØ for veien som førte over fjellet fra bygda i bunnen av Sunnylvfjorden sørover til Nordfjord, og henvender seg mot denne. Den kan derfor sees som en veimarkør på en viktig strekning mellom to regioner på Vestlandet. Den lokale tradisjonen om at bautasteinen på Korsbrekke opphavlig var et steinkors er påfallende sterk. Steinen er dessuten svært rett og jevn, og skiller seg fra

mange andre bautasteiner ved større grad av tilvirkning. Dette gjør at tradisjonen om at steinen fungerte som kirkestein ikke virker helt usannsynlig.

Oppsummering gruppe Ic

To av de seks steinene i formgruppe c står på samme gård. Landskapsmessig har steinene ulik plassering: en helning, bakkekant, nes og flater. Steinene står fra 5–40 m o.h., men de fleste under 15 m o.h. Alle har tilknytning til ferdsel – leia, havner eller vei og henvender seg til både sjø- eller veifarende. Én av steinene har en mer avgrenset henvendelse. Steinene er mindre monumentale i landskapet enn steinene i gruppe Ia og Ib. Bare én stein står i direkte tilknytning til et gravminne, en steinring. Tre av steinene står i gruppekontekst, som del av gravfelt, sammen med andre bautasteiner, én i gruppe med en gravrøys og én ved en forsvunnet kirke like ved et gammelt gårdstun. I den fjerne konteksten, dvs. på gårdsnivå, inngår graver og gravfelt for fire av steinene, mens én stein står i fjern kontekst med et forsvunnet klyngetun. Én av steinene har ikke kjente fornminner i den fjerne konteksten.

Det som skiller denne gruppa fra de to andre formgruppene av store steiner er større grad av variasjon med hensyn til topografisk plassering og mindre grad av monumentalitet. Den kulturskapte konteksten de inngår i, er likevel forholdsvis lik de to andre.

Gruppe Id

Den ene steinen av type Id, med triangulær form, hører til de mindre steinene i denne hovedgruppa med sin høyde på 2,2 m. Høyden ligger under gjennomsnittet på 2,5 m for gruppa som helhet.

B6 (fig. 24). Står sammen med B5

Gård og kommune: Synnes, gnr. 6, bnr. 34, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Steinland

ØK-kart: AO 106-1

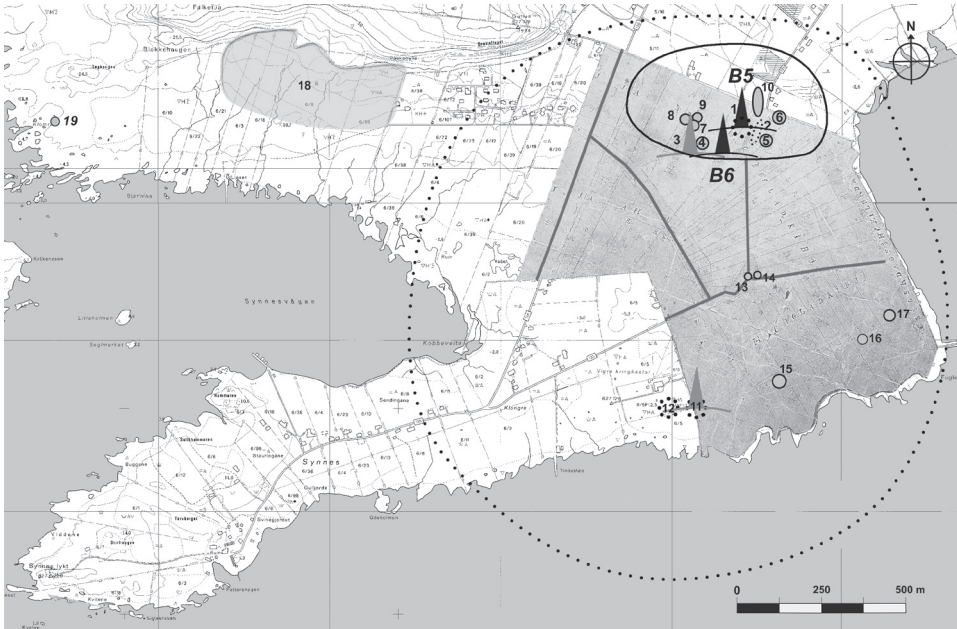
Utskiftningskart: Synes. 1:4000. 1861-63. Jv.kat.MR 77

Informant: Grunneier (Synes)

Bautasteinens høyde og bredde: 2,2 m og 1,4 m

Bergart: Gneis

H.o.h: 5 m

Figur 24. Kart over Synnes, Giske kommune, med bautasteinene B5 og B6. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og

Topografi: Gården Synnes ligger på øya Vigra i Giske kommune. Store deler av gårdsområdet ligger på selve Synneset. Bautasteinen står på kanten av en stor morene-terrasse, kalt Steinlandsodden, på overgangen til neset, N for en stor myr med torvuttak. Den er gjenreist der den ble funnet, trolig på opphavig plass.

Kulturlandskap: Bautasteinen ble funnet liggende på kanten av morene-bakken og gjenreist der av Arthur Synes (tidligere grunneier). Ved siden av lå det ytterligere en bautastein (3) omkull (Hjalmar Synnes i Top.ark. 15/2 1924). Denne ble ikke gjenreist. Bautastein B5 står 80 m NØ for B6, midt i en stor steinlagt ring (1). De var omgitt av 6 røyser (4–9) og en langrøys (10), innen en omkrets av 150 m. Langrøysa er datert til 600-tallet, og det samme er røys 9, som lå lengst Ø av de tre røysene som lå i klynge (Fett 1950a: 33f).

En vei som er merket av på utskiftningskartet passerte rett forbi steinen B5 og B6 og førte til h.h.v. sjøen og til nabogården Røsvik.⁷

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinen, både over flata der

7) Ca. 600 m SSV for stein B6 sto en bautastein med steinring rundt (11). Steinen ble kalt "Mannen". Ved siden av denne lå det enda en steinring med mulig merke etter en bautastein (12). To udaterte røyser (13 og 14) lå ved veikrysset, 400 m S for stein B6. To røyser (15 og 16) og en haug (17) uten funn lå i underkant av en km S og SØ for steinen. Den sørligste røysa (15) hadde hellekiste. Et stort gravfelt med uvisst antall hauger lå, og delvis ligger, 1 km V for steinen (18). Nesten 2 km V ligger en røys (19) der det ble funnet en ravperle, datert til det 0.–6. årh, dvs. romertid/folkevandringstid (Solberg 1976: 117).

den står og mot øyene i S. Innsynet til steinen er dårlig på et nivå ut over flata, pga. nokså flatt lende. Der den står på kanten av morenen gir steinen et monumentalt inntrykk.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig pga. flatt og oversiktlig terreng. Området er imidlertid myrlendt, noe som har bidratt til å gjøre det mindre tilgjengelig.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautasteinen kan sees som del av et gravfelt med flere bautasteiner og graver. Feltet lå langs veien som førte mellom gårdene på vestsiden av øya Vigra. Bautasteinen ser derfor ut til å henvende seg mot dem som brukte veien og dem som brukte gravfeltet.

Samlet oppsummering av gruppe I

I gruppe I, dvs. steiner over 1,8 m, inngår 21 bautasteiner, fordelt på 18 gårder. Seks av steinene står sammen i par eller grupper. Et gjennomgående trekk ved plasseringen er at mange av steinene står på åpne, lavtliggende strandflater (6 av 21), eller på terrassekanter eller andre punkter med god synlighet og utsikt (6 av 21), og på nes som stikker ut i sjøen (6 av 21). Bare tre steiner skiller seg fra dette mønstret. Av disse står to ved inngangen til hver sin dal (B19 og B39) og én i hellende terreng (B2). Sammen med høyden gjør plasseringen i terrenget at mange steiner oppnår en monumental effekt i tillegg til å gi dem en henvendelsessfære ut over de lokale nærområdene. Seksten av 21 steiner kan sies å ha en høy grad av monumentalitet. Til tross for sin høyde har fem av steinene middels grad av monumentalitet, og dermed mindre henvendelsesområde. Samtlige steiner forholder seg sentralt til ferdselsårer, det være seg skipsleia, vei eller disse i kombinasjon. Kombinasjonen sjø/vei henger sammen med at veiene fører til havner eller naustplasser. I tillegg til plassering ved vei står trolig én av steinene på en gammel grense mellom innmark og utmark (B19).

Tre av steinene i gruppe I står i nær tilknytning til sikre fornminner, én torvdekt røys, én lav røys eller steinlegning og én steinsetning. Ut over dette er én stein nært tilknyttet et mulig fornminne, en haug som kan se ut som en gravhaug. Femten av steinene i gruppe I har videre tilknytning til andre fornminner, enten med andre bautasteiner, eksisterende eller tapte, gravhauger, røyser, steinsetninger/steinringer og kirkesteder nær gamle tunområder. I den fjernere arkeologiske konteksten, dvs. innen det samme gårdsområdet eller naturlig avgrensede områder, har alle bautasteinene slik tilknytning, bortsett fra én. Her varierer fornminnekategoriene fra andre bautasteiner, gravhauger, røyser, steinsetninger og steinlegninger og andre gravtyper til nausttufter, et depotfunn, et skipsfunn og middelalderkirker. For samtlige av steinene er innsynet mer begrenset enn utsynet.

Lokaliteter med bautasteiner i gruppe II (lavere enn 1,8 m)

Det er 14 steiner i gruppe II, dvs. bautasteiner under 1,8 m i høyde. Steinene fordeler seg her på fire undergrupper: IIa, IIb, IIc og IIe.

Gruppe IIa:

I denne undergruppa inngår 6 steiner: B1, B14, B15, B20, B27 og B38. Disse er fra 1 til 1,7 m høye, med et snitt på 1,5 m, dvs. 70 cm lavere enn den minste formgruppa av steiner i gruppe I, Ic. Fem av steinene er 1,4 m eller høyere, og i gjennomsnitt er steinene 0,6 m brede.

B1 (fig. 6). Står sammen med B2, B3 og B4

Gård og kommune: Blindheim, gnr. 4, bnr. 7, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Skottehaugen

ØK-kart: AO 106-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 1,6 m og 0,8 m

Bergart: Gneis

H.o.b: 6 m

Topografi: Bautasteinen står på gården Blindheim på nordvestsiden av Vigra, ytterst ved kysten. Lokaliteten ligger på bnr. 7, SSV for Storbåtvika og like Ø for naustrekka.

Kulturlandskap: En annen bautastein (7), som nå er gått tapt, skal ha stått i nærheten av den eksisterende bautasteinen B1. De to steinene skal ha stått på hver sin ende av en langhaug (8), som i dag er fjernet, uten at den er gravd ut eller datert. En nausttuft av uvisst alder lå ifølge Fett rett V for steinen, men dette kan være restene etter samme langhaug (Fett 1942: 5 og 1950: 29). En røys av uvisst alder (26) lå på Saudeholmen, tvers overfor Blindheimssundet og ca. 200 m N for bautastein B1. Forholdet til andre kulturminner på gården står beskrevet under B4.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Fra bautastein B1 er det utsyn mot sjøen, Saueholmen og spesielt mot havna. Det er innsyn mot bautasteinen fra bakkene opp mot Blindheimsfjellet og fra det naturlige havneområdet, men ikke fra sjøen i vid omkrets. Steinen står slik til at den oppfattes som monumental på nært hold, men sett i større sammenheng er den ikke særlig dominerende.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig både fra land og vann. To eldre veier fører fra gårdsområdet til havna med naust, og Storbåtvika var opprinnelig det eneste stedet med ly nok til å legge til med båt på Blindheim. Før det ble bygd molo ble derfor vika benyttet som fast havn.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: I tillegg til at bautasteinen har markert en langhaug, er plasseringen ved en naturlig havn påfallende. De to steinene (B1 og 7) og haugen kan muligens ha fungert som territoriemarkører ved havna med henvendelse hit. For å se steinene måtte man ha kommet inn i havneområdet eller nærmet seg det via en av veiene. Flere bautasteiner står langs en av de to veiene som fører til naustplassen (B2, B3, B4 og 3).

B14 (fig. 25)

Gård og kommune: Vedde gnr. 88, bnr. 8, Sula kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AP 103-2

Utskiftningskart: Vedde, innm. 1:2000. 1889, Jv.kat.MR 1174

Informant: Grunneier (Rolf Vedde)

Bautasteinens høyde og bredde: 1,7 m og 0,5 m

Bergart: Grovkornet, lys gneis

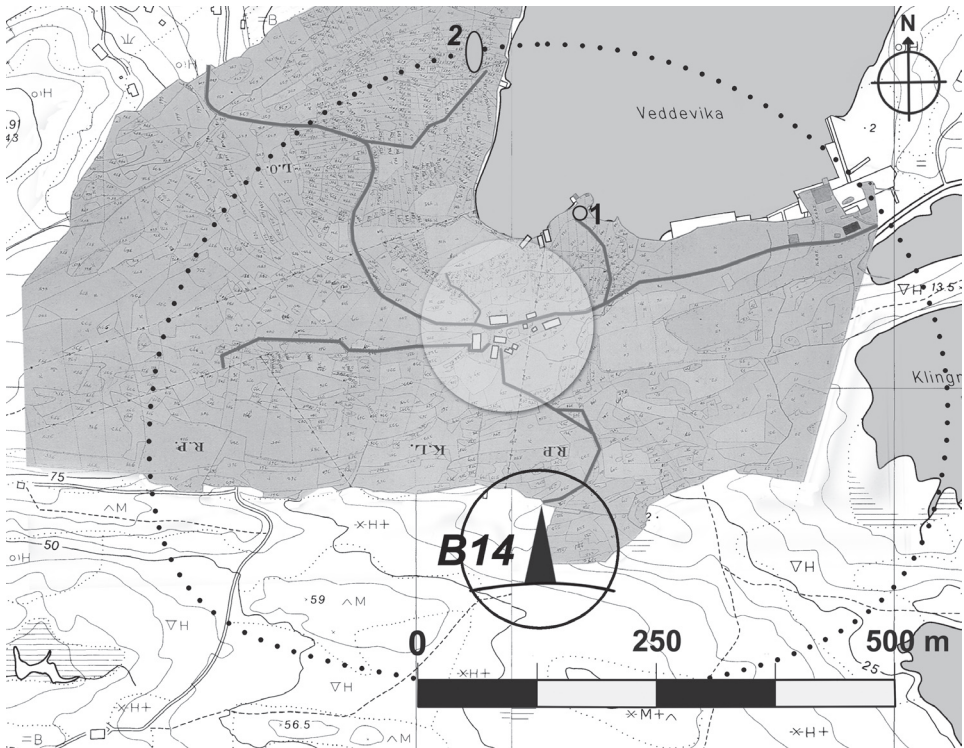
H.o.h: 40 m

Topografi: Vedde ligger på nordsiden av den store øya Sula, i en vik kalt Veddevika. Bautasteinen står ca. 350 m S for vestre del av vika, i et skogskledd og lett hellende lende.

Kulturlandskap: Utskiftningskartet fra 1899 viser at det historiske tunet lå 250 m N for stein B14. Et veiløp gikk ifølge kartet fra tunet til utmarka på gården og passerte grensa mellom innmark og

utmark, 40 m N for bautasteinen. Steinen står også helt på grensa til utmark. Ved Veddevika, på den tidas bnr. 3, lå det tidligere en gravhaug (1) som inneholdt fire graver; en brent og en ubrent kvinnegrav fra folkevandringstid (B7642I, B7642II), en kvinnegrav fra yngre jernalder (B7642III) og en ubrent mannsgrav fra yngre jernalder (B7642IV) (rapport, Johs. Bøe, Top.ark. 1924). Halvparten av en langrøys (2) ligger Ø i Veddevika, 500 m NNV for bautasteinen. I røysa ble det gjort funn av perler, kull og bein (B7520), datert til jernalder generelt.

Figur 25. Kart over Vedde, Sula kommune, med bautastein B14. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Fra bautasteinen har det vært utsyn mot tun- og gårdsområdet og Veddevika. Det har vært innsyn til steinen fra et begrenset område rundt, men ikke fra sjøen. Steinen står relativt lavt i terrenget og langt borte både fra sjøen og tunet, uten monumental effekt.

Tilgjengelighet: Det er lett tilkomst gjennom innmark mot utmark i nokså slakt terreng.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautasteinen har en tydelig sammenheng med veien og utmarksgrensa som er markert på utskiftningskartet. Mest sannsynlig har steinen derfor fungert som grensemarkør for gårdens innmark, med henvendelse mot dem som kom på veien som førte mellom tunet og utmarka.

B15 (fig. 26)

Gård og kommune: Flisnes gnr. 13, bnr. 12, Ålesund kommune

Lokalitetsnavn: Lemhaugen

ØK-kart: AQ 103-2

Utskiftningskart: Nei

Informant: Lokalkjent (Ingeborg Roth)

Bautasteinens høyde og bredde: 1,7 m og 0,6 m

Bergart: Grovkornet gneis

H.o.h: 35 m

Topografi: Gården Flisnes ligger på et stort nes på Oksenøya. Terrenget er kupert, myrlendt og bevoskt av skog og einer. Steinen står like V for en myr på overgangen mellom neset og selve øya.

Kulturlandskap: Det er ingen kulturminner i umiddelbar nærhet, men fem røyser er plassert rundt randen av Flisneset, fra 1–2 km fra bautasteinen i SV (1–5). I tillegg ligger det en røys (6) på vestsiden av Flisholm i SV. 500 m ØSØ for bautasteinen, ca. 10 m o.h. ligger den kjente helleren Skylehammeren på Emblem (7), med yngste datering til 200–500-tallet, dvs. romertid-folkevandringstid (Solberg 1976: 37). 400 m S for bautasteinen ligger den gode havna Skråvika. Rundt bautasteinen kunne jeg ved hjelp av sonderingsbór påvise et kullag, uten at dette lot seg bestemme nærmere.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Innsynet og utsynet til og fra bautasteinen er i dag hindret av nyere bebyggelse og høye trær. Steinen står på et av de høyere punktene på "inngangen" til neset. Dersom landskapet var skogfritt, kan steinen ha vært relativt synlig fra nærområdet, men steinen er likevel for liten til å gi et monumentalt inntrykk.

Tilgjengelighet: Bautasteinen har vært middels tilgjengelig, dersom man tok seg ut på neset fra land. Den er tilgjengelig fra sjøen, men lettest tilkomst er det fra Skylehammeren i V dersom en rundet myra.

Tradisjon: Navnet "Lemhaugen" kan ha en sammenheng med den folkelige oppfatningen av steinen. Kan hende har den gamle oppfatningen om at bautasteiner var fallossymboler vært rådende her (jf. Birkeli 1973: 36).

Vurdering: Steinen er bare synlig innenfor en avgrenset radius, oppe på det høye punktet. Henvendelsesområdet er derfor begrenset, noe som kan tyde på at steinen ikke har vært ment å sees på lang avstand, og at den forholdt seg til myra like ved.

Figur 26. Kart over Flisnes, Ålesund kommune, med bautastein B15. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart

B20 (fig. 27)

Gård og kommune: Sulesund, gnr. 196, bnr. 10, Sula kommune

Lokalitetsnavn: Agleberget/Hagleberget

ØK-kart: AO 103-4

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 1,5 m og 0,5 m

Bergart: Grovkornet migmatittgneis

H.o.h: 12 m

Topografi: Sulesund ligger på sørsiden av øya Sula. Det er svært bratt og mye ur langs store deler av øyas sørside, og også på Sulesund. Steinen står i nedkanten av en liten gressbevokst skråning.

Kulturlandskap: Opprinnelig sto det to bautasteiner (1 og 2) på hver side av den gjenværende steinen B20. Disse ble etter sigende fjernet før 1948, men en liten

Figur 27. Kart over Sulesund, Sula kommune, med bautastein B20. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

oppreist stein står fremdeles tett på steinen i dag. Ved stranda, 50 m V for steinen, lå det minst to graver med kamre (3 og 4), delvis dekt av stein fra et ras. En tidligere eier av eiendommen skal ha åpnet disse kamrene, men fant ingen daterende gjenstander (Fett 1951a: 24).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn over hele Sulafjorden i Ø og N, over til Hareid i SV og et stykke innover Vartdalsfjorden og Vartdalsstranda i Ørsta i S. Det er innsyn til steinen i et område på 100–150 m langs land og fra et lite område på sjøen. Ut fra høyde og plassering gir den likevel ikke et monumentalt inntrykk.

Tilgjengelighet: Området er brattlendt og fra sjøen må man forsere ur og stein for å komme til bautasteinen.

Tradisjon: Etter folkelig tradisjon skal bautasteinen være en såkalt blotstein med tre "blodofferholer" på østsiden, 6–7 cm i diameter og 4–5 cm dybde. Jeg registrerte imidlertid ingen slike groper. Gravene ved stranda blir på folkemunne kalt for "Kongegravene" eller "Vikinggravene" (Andersson i Top.ark. 1974).

Vurdering: Det er mulig at den lave bautasteinen opprinnelig var del av en steinsetning. Dette er ikke lenger mulig å avgjøre. Steinen har en begrenset henvendelse mot sjøen, og mot dem som gikk nært land med båtene.

B27 (fig. 28)

Gård og kommune: Hasund, gnr. 23, bnr. 3, Ulstein kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AM 101-3

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bautasteinens høyde og bredde: 1 m og 0,4 m

Bergart: Amfibolitt eller migmatittgneis?

H.o.h: 15–20 m

Topografi: Hasund ligger på et nes som stikker ut fra Hareidlandet og som skilles fra Dimnøy med et smalt sund. Innmarka på gården heller i sør ned mot en våg i Gardsholhølen, en poll mellom Lygnesvika og Botnavika. På nordsida heller innmarka ned mot deler av Storevågen og Lygnesvika. Bautasteinen står på en knaus midt på utstikkeren, midt i det sentrale gårdsområdet.

Kulturlandskap: Bautasteinen står ca. 25 m i luftlinje N for flata der gamletunet lå. I nærområdet er det flere røyser, én (1) 50 m SSV for bautasteinen, en annen (2) ca. 150 m SV for bautasteinen og en siste (3) på Hasundholmen, 350 m SV for steinen. I røysa lengst borte fra steinen på fastlandet (2) skal det være funnet en øks fra vikingtid. I tillegg til røysene ligger det fire hauger på gården, den ene (4) 300 m SV for bautasteinen. To hauger (5 og 6) ligger 200 m Ø for steinen, hvorav den ene har fotkjede. En fjerde haug (7) ligger 200 m NØ for bautasteinen. Det foreligger ellers ikke dateringer fra gravene (Fett 1951a: 12).⁸

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Plasseringen på et høyt punkt i terrenget gir godt utsyn mot resten av gårdsområdet og Gardsholhølen inn til foten av Hasundhornet, over mot Dimna og mot Ulsteinvik og Flø. I dag hindrer bygninger og vegetasjon utsynet. Innsynet mot steinen er dårlig fra andre steder enn nærområdet, pga. en knekk i det hellende terrenget. Steinen er liten og slik sett ikke monumental.

Tilgjengelighet: Bautasteinen er lett tilgjengelig fra land og fra sjøen.

---

8) I tillegg til gravene på Hasund har jeg på kartet tegnet inn gravminner som ligger på noen av de omkringliggende gårdene. En samling bestående av fire udaterte hauger (8–11) på gården Kleiva, ligger 2 km NV for bautasteinen. På Dimnasund, 650 m NV for bautasteinen, ligger tre røyser (12–14) og to hauger (15 og 16) i et relativt konsentrert område. Ingen av disse er datert. 400 m VNV for steinen på en knaus ved sundet, ligger en enslig, udatert røys (17). På begge sider av Sundgotstraumen, ca. 1700 m SV for stein B29 ligger det samlinger av udaterte røyser. To av disse (18 og 19) ligger på østsiden av sundet, mens seks av røysene (20–25) ligger på vestsiden.

Figur 28. Kart over Hasund, Ulstein kommune, med bautastein B27. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

Tradisjon: De gamle skal ha samlet seg ved steinen til rådslagning, men plassen ble sjelden brukt på denne måten etter utskiftningen i 1844 (Waage 1982: 226f).

Vurdering: Steinen er uten monumental effekt, og i området er det knausen steinen står på som dominerer. Siden det dessuten ikke er indikasjon på veier i nærheten, kan det tyde på at steinen har vært ment å sees fra selve haugen og tunområdet nedenfor.

B38 (fig. 29)

Gård og kommune: Digernes, gnr. 59, bnr. 2, Ørsta kommune

Lokalitetsnavn: Bauten

ØK-kart: AN 098-4

Utskiftningskart: Digernes. 1:2000. 1881. *Jv.kat.*MR 859

Informant: Lokalkjent (Martin Furseth)

Bautasteinens høyde og bredde: 1,4 m og 0,6 m

Bergart: Foliert

H.o.b: 40 m

Topografi: Digernes ligger midt på sørsida av Ørstafjorden. Bautasteinen står på en terrassekant i hellende terreng innenfor selve gårdsområdet, 17 m V for fylkesveien og ca. 150 m fra sjøen i luftlinje.

Kulturlandskap: Ca. 10 m N for bautasteinen er det lokalisert en tuft (1) fra 150–340 e.Kr. (Fasteland i Top.ark. 1992). Ca. 150 m ØNØ for bautasteinen lå det en røys (2) som inneholdt en ubrent mannsgrav og en brent kvinnegrav, begge fra yngre jernalder (Fett 1950c: 5). Bautasteinen står 50 m V for veien som fører mellom gårdene i området og som er avmerket på utskiftningskartet fra 1881. Steingjerdet S for bautasteinen markerer en av de nye bruksgrensene på utskiftningskartet. Dersom steinen ble satt opp for å markere denne grensen, behøver den ikke å være særlig gammel, uten at dette kan avgjøres uten videre datering. Det gamle tunet på gården lå 50–100 m N for bautasteinen.⁹

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Innsynet er begrenset, men utsynet er godt mot deler av gårdsområdet og mot fjorden. Plasseringen på en høyde gir en viss grad av monumentalitet sett på nært hold, trass i at steinen er lav.

Tilgjengelighet: God fra hele det omliggende området.

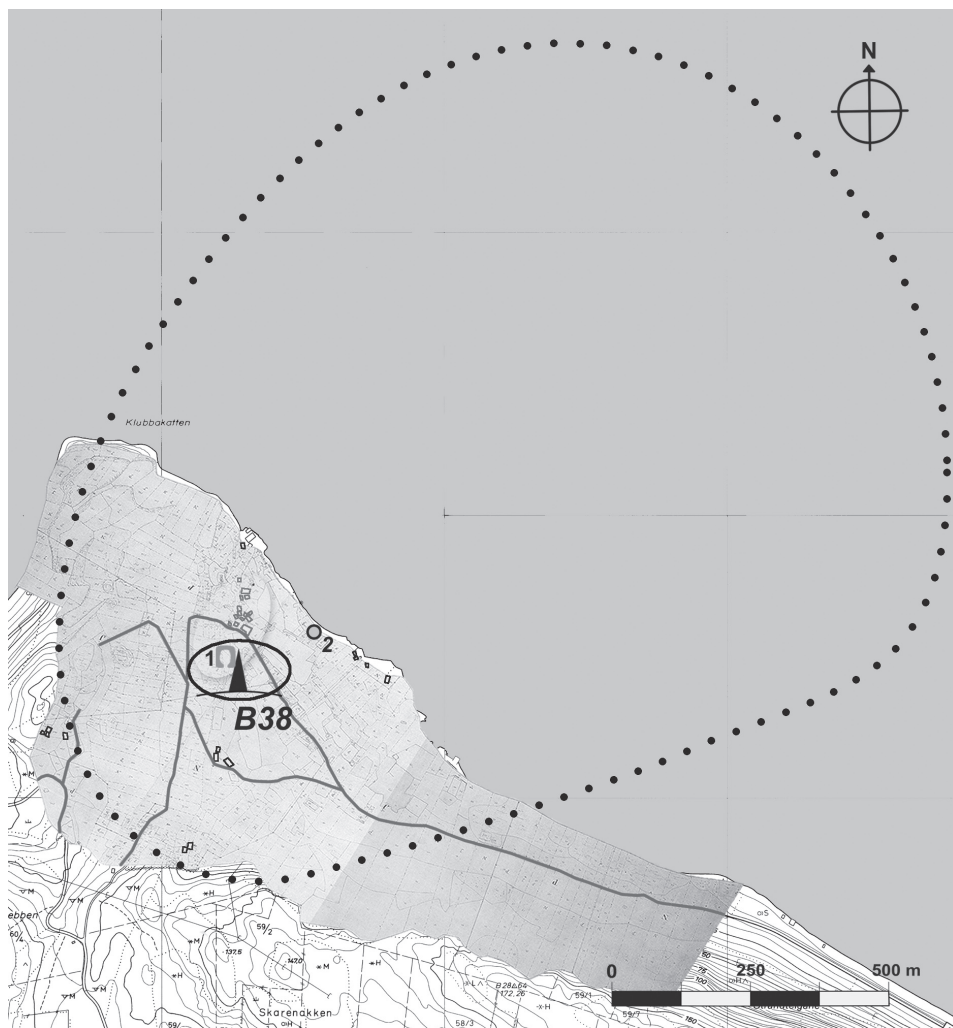
Tradisjon: Det har vært tradisjon på gården om at bautasteinen skulle markere en grav.

Vurdering: Steinen henvender seg hovedsaklig til nærområdet, nær knyttet til romertidstufta. Det er mulig at steinen opprinnelig kan ha markert en grav, men dette er usikkert. Den kan også ha fungert som grensestein, sett ut fra nærheten til steingjerdet som skiller to av dagens bruk på gården.

---

9) Nede ved sjøen ligger det en "tuft" eller oppbygd platting som ikke er undersøkt videre. "De gamle" kunne huske at plassen ble brukt som tørkeplass for fisk; derav navnet Turkeplassen. Det skal også ha blitt dumpet rydningsstein i "tufta" (Martin Furseth, muntlig). Bortsett fra dette vet ingen hva slags funksjon stedet har hatt. Ut fra konteksten å dømme kan "tufta" muligens tolkes som en gravrøys.

Figur 29. Kart over Digernes, Ørsta kommune, med bautastein B38. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Oppsummering gruppe IIa

Av de seks steinene i gruppe IIa står alle i forskjellig type landskap og høyde over havet (fra 6 til 40 m o.h.): én nær havn, to i hellende terreng, én på et nes, én på en knaus og én på en terrasse. Et gjennomgående mønster er at steinene i gruppe IIa har et mer begrenset henvendelsesområde, sett i forhold til tendensen i gruppe I. Steinene har likevel forbindelse til ferdsel, men av mer lokal art. Fire av bautasteinene kan knyttes til ferdsel på land eller på sjøen, men kan ikke sees fra langt hold. Sett under ett, er steinene i gruppe IIa mindre monumentale enn steinene i gruppe Ia, ikke bare i størrelse, men også i landskapsmessig plassering. Én stein har nær forbindelse med et sikkert fornminne, en annen i direkte forbindelse med et kullag uten nærmere bestemmelse,

og én stein står på en mulig lokal møteplass. Tre av dem står i gruppekontekst med andre fornminner: gravminner, én nausttuft, én bautastein, en forhistorisk tuft og et moderne grensepunkt. Vurdert i en fjernere kontekst, dvs. innen samme gårdsområde, forekommer det gravminner i tilknytning til alle steinene i gruppa. I tillegg står én av steinene i fjern forbindelse med en heller, med bosetningsspor fra forhistorisk tid.

Gruppa skiller seg fra de større steinene med en mer varierende plassering. På dette punktet er det imidlertid fellestrekk med gruppe Ic, de minste av de store steinene. Når det gjelder den kulturelle konteksten er det de samme elementene som forekommer, og frekvensen av kulturminner skiller seg ikke fra de tidligere gruppene.

B5 (fig. 24). Står sammen med B6

Gård og kommune: Synnes, gnr. 6, bnr. 34, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Steinland

ØK-kart: AO 106-1

Utskiftningskart: Synes. 1:4000. 1861–63. Ju.kat.MR 77

Informant: Grunneier (Synes)

Bautasteinens høyde og bredde: 1,2 m og 0,5 m

Bergart: Mørk, middels kornet gneis/amfibolitt?

H.o.h: 20 m

Topografi: Gården Synnes ligger SV på øya Vigra. Store deler av gårdsområdet er lokalisert på selve Synneset. Steinen er gjenreist på "gamal" plass, på en morene-terrasse kalt Steinlandsodden, på overgangen til neset, ca. 20 m o.h., N for en stor myr med tidligere torvuttak.

Kulturlandskap: Stein B5 sto tidligere midt i en stor steinlagt ring (1) på 9 m i tverrmål, bestående av store steiner som lå under torva. Fire av steinene var høyere enn de andre, men ble sprengt vekk før 1950 (Fett 1950a: 33). 8 m SØ for B5 lå det en 13 m lang og 4 m bred skipssetting (2). I hver stavn sto det en stein, i tillegg til fem 60 cm høye steiner på sidene. En haug mellom steinene var ca. 25 cm høy, orientert NNØ–SSV. 80 m SV står bautastein B6, der det i 1924 lå ytterligere en bautastein på bakken (3). Innen en omkrets av 150 m rundt stein B5 lå det tidligere 6 røyser (4–9) og en langrøys (10), datert til 400-tallet. Samme datering har røys 9, som lå lengst Ø i en klynge på tre røyser (ibid: 34). En vei på utskiftningskartet passerte rett forbi stedet der stein B5 sto, og førte til sjøen og til nabogården Røsvik.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Fra B5 er det er synskontakt til B6 og den tapte bautasteinen (3) ved siden av denne. Det er godt utsyn fra steinen over hele det flate området i S og N og dessuten mot sjøen. Det er innsyn til steinen fra store deler av Steinlandterrassen. Den lave steinen fremtrer ikke som monumental pga. mange konkurrerende elementer, i motsetning til B6.

Tilgjengelighet: Steinen er lett tilgjengelig i flatt og oversiktlig terreng.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Stein B5 har inngått som midtstein i en rund steinsetting, med til sammen fem reiste steiner. Steinsettingen kan ha markert en grav, og inngår også som del av en gruppe kulturminner (2–10) som kan tolkes som et gravfelt med henvendelse til veien som førte mellom gårdene Synnes og Røsvik. Steinen inngår således i et rituelt landskap av graver og har i seg selv lav monumentalitet utover lokalmiljøet.

B7 (fig. 30)

Gård og kommune:
Gjosundsetra, gnr. 189,
bnr. 1, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Ukjent

ØK-kart: AO 106-4

Utskiftningskart:
Gjosundsetra, innm.
1:2000. 1879. Jv.kat.
MR 737

Informant: Ingen

*Bautasteinens høyde og
bredde:* 1,2 m og 0,5 m

Bergart: Granittisk
gneis/homogen gneis-
granitt?

H.o.h: 20 m

Topografi: Gjosundsetra
ligger lengst N på
Valderøy, rett før brua
som fører over til Vigra.

Bautasteinen står på en flat bø, 300 m fra sjøen og 450 m S for brufestet.

Figur 30. Kart over Gjosundsetra, Giske kommune, med bautastein B7. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

Kulturlandskap: Bautasteinen inngår i et kulturmiljø med flere gravminner i nærheten. Den står på en lav haug (1), ca. 4 m i tverrmål, som etter min mening trolig er en gravhaug. Det lå tidligere en stor gravhaug (2) noen skritt V for bautasteinen, samt en mindre rundhaug rett ved steinen (3). I den store haugen lå det en hellekiste med bein i (Nicolaysen NF: 528). Noe lenger unna, i underkant av 300 m NNV for bautasteinen, sto det opprinnelig en steinring (4). Denne er gravd ut, men det ble ikke gjort funn (Oldsaksamlingens tilvekst 1953: 27). Én sikker (5) og to usikre udaterte røyser (6 og 7) ligger på Røyseneset, 350 m NV for steinen. En rest etter haug med fotkjede ligger 450 m mot VSV (8). En samling med tre gravrøyser på gården Skjong (9, 10, og 11) ligger ca. 900 m V for bautasteinen. Utskiftningskartet viser at det gamle tunet lå rett S for bautasteinen og at en vei førte fra tunet og ned til naustplassen, bare få meter Ø for bautasteinen. To gravrøyser, to bautasteiner som ble lagt i et steingjerde ovenfor gården og to runde hauger i utmarka, nærmere sjøen, er nå tapt (Fett 1950b: 49). Opplysningene er imidlertid for dårlige til at de kan kartfestes, og primærkilden er ikke å oppdrive.¹⁰

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn mot Vigra i N, mot sjøen i V og leia i NØ. Selv om det har vært innsyn mot steinen fra et lite område rundt, er den ikke monumental.

Tilgjengelighet: Tilgjengeligheten til steinen er god, like ved sjøen og i lett terreng.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautasteinen og gravene på Gjosundsetra ligger ved veien til naustplassen, strategisk plassert i forhold til et sund. Den inngår som del av en gravkontekst, på en haug og nær to gravhauger like ved. Steinen vender seg mot veien og rekker ikke visuelt utover dette området.

B13 (fig. 12). Sees i forbindelse med B19 og B25

Gård og kommune: Hoveledet, gnr. 43, bnr. 52, Hareid kommune

Lokalitetsnavn: Solsteinsvegen

ØK-kart: AN 102-2

Utskiftningskart: Hoveledet, utm. 1:2000. 1915. Jv.kat.MR 1618

Informant: Lokalkjent (Anne Margrethe Hareid og Aud Riste Moltu)

¹⁰ Det er også kulturminner på nabogårdene Gjosund og Skjong. På Gjosund lå det røyser, henholdsvis 800 m til 1,2 km NV for bautastein B7 (12–15). I røysa som ligger lengst N (15) ble det funnet en hellekiste, en bronsedolk og ubrente menneskebein. På Skjong, 1 km fra steinen, ligger to hellerer/huler, Skjonghelleren (16) og Daumannshelleren (17). Bruken av Skjonghelleren har gått tilbake til 1. årh. e. Kr. (Solberg 1976: 37). V for hellerene ligger et gravfelt med uvisst antall hauger og røyser (18). Ingen dateringer foreligger fra feltet. En enslig røys lå/ligger ca. 150 m NV for gravfeltet (19).

Bergart: Migmatittgneis. Pegmatittisk. Middels grovkornet

Bautasteinens høyde og bredde: 1,7 m og 0,4 m

H.o.h: 40 m

Topografi: Hoveledet ligger rett N for Hareid sentrum i hellende/bratt terreng opp fra sjøen. Bautasteinen står i dag i et boligfelt i tidligere innmark, mellom to hus i Solsteinsvegen. Veien er oppkalt etter bautasteinen som kalles "Solsteinen".

Kulturlandskap: Alle gravminner som lå i tilknytning til bautasteinen, er nå borte. Ovenfor steinen skal det ha ligget en liten langhaug med avrundede ender (1), tre små, runde hauger (2–4) og tre røyser av større størrelse enn haugene (5–7). Ved bautasteinen skal det også ha ligget en røys med hellemurt overdekt kammer. Det sto bare rester igjen etter røysa i 1880 (NF: 509 og Bendixen 1880: 31). Stein B13 står ca. 500 m fra bautastein B19 i SV, og i overkant av 1 km fra bautastein B25 i S. Antakelig står den i likhet med B19 på et punkt ved innmarksgrensa til det opprinnelige gårdsområdet.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn over Hareidvika og Storfjorden i S, men uten synskontakt til bautasteinene B19 og B25. Utsynet mot fjorden i Ø hindres i dag av vegetasjon, men før bebyggelse og tilgroing vil det ha vært utsyn i alle retninger. Også innsynet til steinen hadde da vært godt fra en større del av den hellende innmarka. Plasseringen i det opprinnelig åpne og hellende terrenget vil ha bidratt til en viss monumentalitet, selv om steinen er forholdsvis liten.

Tilgjengelighet: Det har vært lett tilkomst både fra sjø og land.

Tradisjon: Bautasteinen kalles Solsteinen, fordi den står på det punktet i lia der sollyset rekker når sola står på det laveste, ved vintersolverv. På denne tiden av året er det sol fra steinen og oppover i lia, men ikke nedover (Anne M. Hareid og Aud R. Moltu, muntlig).

Vurdering: Sammen med steinene B19 og B25 danner bautastein B13 en trekant der langsiden vender ut mot vika i Ø. Området som ligger innenfor trekanten var opphavlig del av opplandet til storgården Hareid. Området der steinen står har trolig vært en grensesone for gården. Bautasteinen har dessuten vært tilknyttet en samling på totalt sju graver og må sees i sammenheng med disse, men kan hende også i forhold til "soltradisjonen", både som markør av en grav og som en markør av tid. De kan ha vært forbundet med ritualer knyttet til årstidene. Steinen har ikke vært ment å sees av alle, etter det begrensede henvendelsesområdet å dømme.

Oppsummering gruppe IIb

De tre bautasteiner i formgruppe IIb står alle et stykke fra sjøen, 20–40 m o.h., og i forbindelse med veier. Den ene står også på en historisk grense, som dermed kan være eldre. To av steinene står i direkte forbindelse med andre fornminner, én som midtstein i en steinsetning og én på en lav haug. Alle står i gruppekontekst sammen med gravminner av ulik art – det samme gjelder for den fjerne konteksten rundt to av steinene. Den tredje steinen sto bare i fjern kontekst med andre bautasteiner som markerte steder på det samme gårdsområdet.

Gruppe IIb føyer seg dermed inn i mønsteret til de andre gruppene av bautasteiner ved plasseringen i denne typen kulturell kontekst, men skiller seg fra disse med mangel på sjønære lokaliteter. Disse er i likhet med gruppe IIa mindre monumentale enn steinene i gruppe I. De tre steinene henvender seg alle til gravfeltene de står i, og bare en av dem har en mer utadrettet henvendelse.

B26 (fig. 31)

Gård og kommune: Pilskog, gnr. 77, bnr. 2, Hareid kommune

Lokalitetsnavn: Bauten

ØK-kart: AO 102-3 og AO 101-1

Utskiftningskart: For gårdens utmark (Pilskogane, utm. 1:4000. 1896. Ju.kat.MR 1119)

Informant: Lokalkjent (Oddvar Pilskog)

Bergart: Uviss

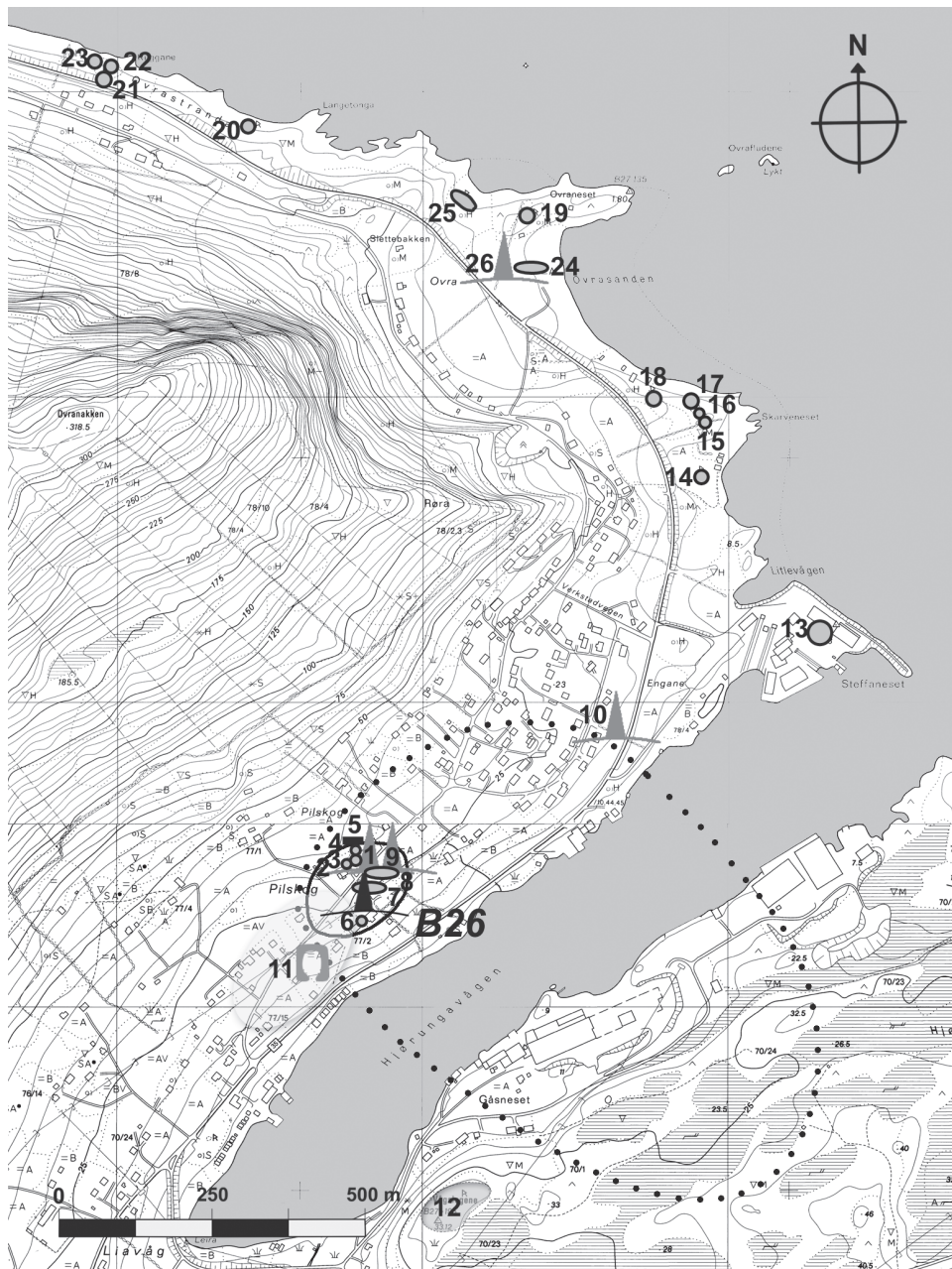
Bautasteinens høyde og bredde: 1,4 m og 0,8 m

H.o.h: 25 m

Topografi: Pilskog ligger Ø på Hareidlandet, på Hjørungavågens vestre side. Bautasteinen står på en terrasse, ca. 20 m SØ for veien og 25 m NV for huset som står der i dag.

Kulturlandskap: Ca. 60 m N for B26 står en bautastein (1) i sementstøp, datert 1919. Denne steinen skal opprinnelig ha stått 15 m lenger oppe i bakken og er pga. sin sekundære kontekst ikke behandlet i denne fremstillingen. Rett V for den gjenreiste steinen (1) lå det 3 hauger (2–4) og en gravkiste (5). En gravhaug (6) ligger også 25 m S for B26, mellom husene 77/72 og 77/63. Haugene og bautasteinene er det som er igjen av et større gravfelt som angivelig besto av totalt sju bautasteiner, flere små

Figur 31. Kart over Pilskog, Hareid kommune, med bautastein B26. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

gravhauger og to langhauger (7 og 8) (Fett 1951a: 20f). Gravene og to av de reiste steinene utgjorde et felt, med en maksimal avstand til bauta B26 på 60 m.

Det foreligger konkrete opplysninger om bare fire bautasteiner (B26, 1, 9 og 10) på det som i dag regnes til gården Pilskogs område. Dette inkluderer også bautasteinen (10) i gjerdet mellom Pilskog og Ovra, ca. 500 m NØ for B26. Denne ligger nå som klopp over en elv, dersom den ikke er gått tapt. Dersom det en gang har eksistert sju steiner i området, kan tre av disse være ”kiendinge Steene” i Hjørungavågen, nevnt på 1700-tallet, men beskrivelsen er for grov til å si noe sikkert om dette (Ramus 1715: 174). 10 m ØSØ for B26 ligger en jordfast stein med groper, den største ca. 10 cm i tverrmål, mens de to andre er på 2–3 cm i tverrmål. Slike skålgroper strekker seg ofte så langt tilbake som til bronsealderen, og var i bruk inn i jernalderen (Mandt og Lødøen 2005: 13).

Under anleggelsen av et byggefelt på Pilskog ble det funnet bosetningsspor (15) som går tilbake til tidlig folkevandringstid, ca. 400 e.Kr. Sporene besto av kokegroper, ildsteder, fossile åkerlag, kulturlag, stolpehull og veggriller (Narmo i Top.ark. 1993).¹¹

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Utsynet fra steinen er i dag redusert, men må tidligere ha vært godt, spesielt ut mot Hjørungavåg og Gåsneset i S og Ø. Det er innsyn mot steinen fra mesteparten av nærområdet. På langt hold er det ikke mulig å se steinen. Steinen er i seg selv ikke monumental.

Tilgjengelighet: Steinen er tilgjengelig og har tidligere stått i innmark i flatt terreng.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Opprinnelig har flere bautasteiner, inkludert B26, stått strategisk plassert langs en terrasse med henvendelse mot leia som leder inn i Hjørungavåg, som er en god havn for både små og store båter. Bautasteinen er opprinnelig del av et felt med flere hauger og langhauger, samt fire andre bautasteiner som nå er tapte eller ute av kontekst. Plasseringen i et gravfelt gjør det naturlig å tolke steinen som en gravmarkør med henvendelse mot resten av feltet. Bosetningssporene fra eldre jernalder på gårdens bnr. 6 har antakelig sammenheng med dette gravfeltet.

---

11) Det fantes flere fornminner på nabogårdene Liavåg og Ovra. På Vågslegene på Liavåg lå, og delvis ligger, et gravfelt med mellom 20 og 25 røyser (16). På Ovra lå/ligger fra sør til nord elleve røyser (17–27), to langrøyser (28 og 29) og en bautastein (30). Biskop Neumann nevner at det tilsammen lå 50 gravminner av forskjellige slag på Ovra og Pilskog, men disse kan ikke stedfestes nærmere (Neumann 1838: 151).

B31 (fig. 32)

Gård og kommune: Vågso, gnr. 63, brn. 2 og 6, Sande kommune

Lokalitetsnavn: Bauteneset

ØK-kart: AJ 098-1

Figur 32. Kart over Voren og Vågso, Sande kommune, med bautasteinene B28, B29 og B31. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart.

Utskiftningskart: Vågsøya. 1:2000. 1920. Ju.kat.MR 1851 I-II

Informant: Ingen

Bergart: Migmatittgneis med slirer

Bautasteinens høyde og bredde: 1,5 m og 0,2 m

H.o.h: 5 m

Topografi: Vågso er den østligste av øyene i Sande kommune. Bautasteinen står på Bauteneset, SSØ på øya, i utmark.

Kulturlandskap: Bautasteinen står på en udateret haug i et gravfelt (1) som strekker seg over et område på 40x60 m. Feltet består av til sammen 8 rundhauger og 2 langrøyser, og antas å være fra eldre jernalder (Solberg 1976: 60).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinen mot Sandsfjorden i S, fastlandet i Sande i Ø og SØ og mot Stadlandet i SV. Vegetasjon og moderne hus stenger i dag delvis for utsynet mot NØ og SV. Det er godt innsyn mot steinen og gravfeltet fra sjøen. Steinen er lav og kan ikke sies å ha monumental effekt.

Tilgjengelighet: Steinen er tilgjengelig fra sjøen, men er ikke lett tilgjengelig fra land.

Tradisjon: En av haugene ble kalt "Holmgangsringen". Ifølge tradisjonen pleide de gamle å utkjempe tvekamper på haugen. Den av de to som trådte utenfor fotkjeden på haugen ble drept. De øvrige haugene skulle være graver over tidligere drepte i slike kamper (Anathon Bjørn i Top.ark. 1916).

Vurdering: Bautasteinen står på et lite nes med klar henvendelse mot sjøen og leia mellom øyene i Sande. Den inngår også som en del av gravfeltet, hvor den markerer en av rundhaugene.

Oppsummering gruppe IIc

De to bautasteinene står på steder som topografisk sett er ulike, og i ulik høyde over havet. Den ene steinen står i forbindelse med leia, på en haug, i gruppekontekst med et gravfelt, men ikke i forbindelse med fornminner i fjern kontekst. Den andre steinen har ikke direkte tilknytning til noe fornminne, men kan grupperes sammen med en jordfast stein med skålgroper. Den fjerne konteksten består av et stort gravfelt, med opprinnelig 6 bautasteiner og bosetningsspor knyttet til dette. Bare en av steinene knytter seg til ferdsel, men begge til kulturminner uten å være monumentale.

Gruppe IId

To steiner, B23 og B28, hører til gruppe IId, og er 1 og 1,5 m høye og 0,7 og 1 m brede.

B23 (fig. 17)

Gård og kommune: Frøystad, gnr .20, bnr. 5, Herøy kommune

Lokalitetsnavn: Bautane

ØK-kart: AL 101-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Tidligere grunneier(Hans S. Frøystad)

Bergart: Uviss

Bautaens høyde og bredde: 1,0 m og 0,7 m

H.o.h: 35 m

Topografi: Frøystad ligger et stykke inne på sørlige del av Leinøy. Steinen står på en flate, i en hage, ved et veikryss.

Kulturlandskap: På den lille flata der B23 står, sto det tidligere en annen bautastein (7). 80 m SV for disse lå det to små røyser (8 og 9) uten funn (Myhre, Top ark. 1977). Omtrent 100 m SV for bautasteinen lå det to større røyser (10 og 11), hvorav den ene er datert til førromersk jernalder (dateringsrapport, Top.ark. 1981). På en flate ca. 50 m S for steinen lå det fem udaterte røyser (12–16). En udatert røys (17) lå ca. 750 m VNV på gården Steinsvik, og et ukjent antall hauger (18) lå i Frøystadvågen, 750 m SV for B23. Bautasteinen står Ø for det gamle tunet på gården, i dag ved et veikryss. Veien fører gjennom Frøystadskaret, over til gårdene Hjertnes og Nærøy i NV (her står B21 og B22) og mot Steinsvik i NØ. Veien går der det til alle tider har vært lette overganger over fjellet på øya.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Utsynet fra steinen er godt over gårdsområdet, både innmarka og deler av utmarka. Sjøen er også synlig mot V, men utsynet stenges utover dette av lave fjell. Det er generelt dårlig innsyn mot steinen, også fra sjøen, bortsett fra området mot N. Her heller terrenget ned mot steinen og gjør innsynet bedre. Den vesle steinen fremstår heller ikke som monumental.

Tilgjengelighet: Steinen er lett tilgjengelig i forhold til de lette fjellovergangene og ferdselsveien over Frøystadskaret og til Steinsvik.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Steinen kan muligens sees som en markør rettet mot en lokal ferdselsvei over skaret mellom gårdene Frøystad og Nærøy, og videre til Steinsvik. To av navnene her peker kan hende mot religion og hedensk kult. Den andre nevnte steinen (7) sto i likhet med B23 ved ferdselsveien.

B28 (fig. 32). Sees sammen med B29

Gård og kommune: Voren, gnr. 68, bnr. 7, Sande kommune

Lokalitetsnavn: Voramyrane

ØK-kart: AJ 099-3

Utskiftningskart: Voren, utm. 1:4000. 1959. *Jv.kat.*MR 2609

Informant: (Lokalkjent) Asbjørn Vorren

Bergart: Amfibolitt

Bautasteinens høyde og bredde: 1,5 m og 1,0 m

H.o.h: 5 m

Topografi: Voren ligger SV på Sandsøy, den nordligste av øyene i Sande kommune. Bautasteinen står i utmark i Voramyrane, 60 m N for Voravika og ca. 150 m S for husene på bruk 7.

Kulturlandskap: Bautasteinen står i en vik som kan ha vært brukt som havn, på en flat røys med fotkjede på ca. 5 m i tverrmål (5). 50 m Ø for steinen ligger en 0,5 m høy haug på 6 m i tverrmål (6). Her ble det funnet en ravperle, i tillegg til flere perler og et fiskesøkke (B 8496). Lenger unna, mellom 300 og 500 m Ø fra bautasteinen, henholdsvis i Voravikane og på Voraholmen, ligger et felt med minst 16 røyser (7–10) og 2 hauger (11). Ved den ene av disse (8), 700 m ØSØ for stein B28, står bauta B29. Ingen av røysene er datert (Fett 1951c: 19f.).¹²

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinen mot Voksa i S, Kvamsøy i SV og Gurskøy i Ø. En berghammer stenger for utsynet mot fjellfoten i NØ. Innsynet mot steinen er dårlig, inkludert fra sjøen, pga. små berg og hammere som stikker opp av myra. Den vesle steinen er ikke monumental.

Tilgjengelighet: Steinen er lite tilgjengelig fra land grunnet myrlendt terreng, men er lettere tilgjengelig fra sjøen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Stein B28 markerer røysa den står på og henvender seg bare til nærområdet. Den inngår i en større helhet med et røysfelt, strategisk plassert i forhold til skipsleia.

---

12) På gården Støyle, ca. 1,5 km fra bautasteinen B28, og nesten 2 km fra B29, ligger en røys, kalt Storhaugen (12). På gården Skarde, lengst V på Sandsøy, ligger Dollsteinshola (13), der det har vært bosetning fra steinalder til yngre jernalder. Til sammen 4 røyser (14–17) lå Ø på den samme gården.

Oppsummering gruppe IId

De to steinene i gruppa har ulik plassering, den ene i forbindelse med vei og den andre i tilknytning til leia gjennom det større røysfeltet den inngår i. Steinene står 35 og 5 m o.h. Den ene steinen står på en lav røys, mens den andre mangler slik tilknytning. Ellers sto de to steinene i hver sin gruppekontekst, med henholdsvis en tapt bautastein og en haug. I de to steinens fjernkontekst inngår det i begge tilfellene førkristne graver. Steinene inngår derfor i det generelle mønsteret som har vist seg og er, i likhet med de andre steinene i hovedgruppe II, ikke monumentale. Dette understrekes ved at det er liten grad av innsyn til steinene, noe som tyder på at de primært skulle sees fra sitt nærområde.

Figur 33. Bautastein B29 mot NØ. Foto: Trude Knutzen.

B29 (fig. 32 og 33). Sees sammen med B28

Gård og kommune: Voren, gnr. 68, bnr. 6, Sande kommune

Lokalitetsnavn: Voravikane

ØK-kart: AJ 099-3

Utskiftningskart: Voren, utm. 1:4000. 1959. Jv.kat.MR 2609

Informant: Lokalkjent (Asbjørn Vorren)

Bergart: Gneis med granater. Eklogitt/amfibolitt?

Bautasteinens høyde og bredde: 0,8 m og 0,3 m

H.o.h: 5 m

Topografi: Voren ligger SV på Sandsøy, den nordligste av øyene på ytre kyst i kommunen. Steinen står i utmark i Voravikane, 300 m SØ for husene på bruket og 60 m fra sjøen. Steinen står på én av flere bergrygger som går i retning Ø-V.

Kulturlandskap: Steinen står 23 m NV for en røys som er 14 m i tverrmål og 1–1,5 m høy (8). Røysa er bygd av store steiner og blokker, men har utover dette ingen ytre trekk som kan bidra til datering. Røysa og steinen inngår i et felt med til sammen 16 røyser (7–10) og 2 hauger (11). Ingen av disse er datert (Fett 1951c: 19f). 700 m VNV står bautastein B28.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er godt utsyn fra steinen mot Voksa i S, Kvamsøy og Riste i SV og V og mot Gurskøy i Ø. Det er imidlertid ikke synskontakt mellom steinene B29 og B28. Innsynet mot steinen er godt fra sjøen, men dårlig fra land pga. det kuperte terrenget. Steinen selv er liten og overskygges av alle røysene i feltet.

Tilgjengelighet: Steinen er lite tilgjengelig fra land grunnet myrlendt og svært kupert terreng, men kan være lettere tilgjengelig fra sjøen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Steinen inngår i et stort felt med røyser og hauger som har en strategisk plassering i forhold til skipsleia på et nes. Steinen kan ut fra dette oppfattes som en ekstra, men lokal markør av et røysfelt, som igjen markerer leia. Plasseringen tyder på at den primært henvendte seg til selve gravfeltet, da det var dette de sjøfarende kunne se.

Samlet oppsummering av gruppe II

De 14 bautasteinene i gruppe II, dvs. bautasteiner lavere enn 1,8 m, står alle på hver sine gårder. Plasseringen til steinene i gruppa varierer langt mer enn for steinene i

gruppe I. Et fellestrekk for noen av steinene i gruppe II er likevel at de står på flater (5 av 14), men noe mer tilbaketrukket i terrenget enn de i gruppe I. Tre av steinene står ved viker, relativt lavt i terrenget, men den ene litt høyere enn de andre. Bare to står på nes, men bare én fremskutt mot sjøen. En samlet vurdering av steinenes høyde og plassering viser at de fleste steinene har en lav grad av monumentalitet og begrenset innsyn. Dette tyder på en mer ekskluderende henvendelse enn gruppe I, mot en mer intern målgruppe.

Lokaliseringen enten ved sjø og nær skipsleia eller ved vei preger også steinene i denne gruppa, i likhet med de i gruppe I, men uten at alle steinene har vært synlige fra sjøen. De inngår imidlertid gjerne i større grupper som har vært synlige fra sjøveien. I tillegg til plassering ved vei, står to av steinene på/ved historiske grenser mellom innmark og utmark (B13 og B14). Én av steinene faller utenfor ferdselsvei-mønsteret (B27). Denne står på et område hevet opp fra sjøen, og det finnes ingen opplysninger om gamle veier i nærheten. Steinen står her like ved gamletunet, på en haug som tidligere skal ha vært brukt som samlingsplass.

Fem av steinene står i direkte forbindelse med fornminner: to steinsetninger, to hauger og én røys. I tillegg står én stein i tett tilknytning til et udefinert kullag og én på en mulig lokal møteplass. Til sammen 11 av de 14 steinene inngår i gruppekontekst med andre kulturminner. I åtte av tilfellene gjelder dette graver, enkelte ganger i kombinasjon med andre elementer som f.eks. usikre steinsetninger. Videre har 13 av de 14 steinene graver i den fjernere arkeologiske konteksten.

Utsynet og innsynet til steinene i gruppe II er, som for gruppe I, preget av at sonen for innsyn gjennomgående er mindre enn den for utsyn. Det tyder på at det brukerne av stedet og reiserne av bautasteinene la vekt på et vidt utsyn, kan hende et uttrykk for kontroll. Som helhet skiller likevel gruppe II seg fra gruppe I ved at ingen av bautasteinene har høy grad av monumentalitet. Samtidig kan ingen av dem knyttes opp mot kontekster som tidligere depot-, offer- eller kirkesteder, som forekommer i gruppe I, verken i nær kontekst eller gruppekontekst.

B3 (fig. 6)

Gård og kommune: Blindheim, gnr. 4, bnr. 1, Giske kommune

Lokalitetsnavn: Sjøskardet

ØK-kart: AO 106-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bergart: Uviss

Bautasteinens bevarte høyde og bredde: 0,2 m og 0,5 m

H.o.h: 25 m

Topografi: Bautasteinen står på gården Blindheim på nordvestre side av øya Vigra, ytterst på kysten i Giske kommune. V for Blimshaugen, på gårdens bnr. 1, faller ryggen fra Blindheimfjellet mot S og danner en hellende, ujevn mark der resten av bautasteinen står.

Tradisjon: Ingen

Kulturlandskap: Bautasteinen er omgitt av en steinring (4) på 2 m i tverrmål som ligger under markoverflaten. 15 m N for B3 står bautastein B2. Det ligger også rester etter to gravhauger i nærheten, den ene (6) ca. 40 m Ø for bautasteinen. Haugen er 15 m i tverrmål, men ikke spesielt godt synlig i terrenget i dag. Den andre (5) ligger 15 m SSV for bautasteinen og er 10 m i tverrmål. Heller ikke denne er særlig godt synlig dagens landskap. I tillegg til de to gravhaugene står bautasteinen like V for Sjøveien, den ene av to veier som førte til naustene. Se B4 for beskrivelse av alle fornminnene på gården.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er synskontakt mellom bautastein B3 og B2. Fra B3 er det utsyn mot naustmiljøet og bautastein B1 ved Storbåtvika i N, og mot Ø kan man skimte toppen av Blimshaugen. I V ser man utover sjøen, og det er godt utsyn over gårdsområdet i S og SØ. Best innsyn til B3 er det fra V, S og delvis fra Ø på kanten av ryggen. Sammen med B2 har B3 trolig hatt en viss grad av monumentalitet.

Tilgjengelighet: God fra både sjøen og gårdsområdet.

Vurdering: Steinringen rundt steinen kan tyde på at steinen står på en grav. Steinen må også sees som del av et gravmiljø, som består av to hauger og en annen bautastein, ved veien som fører til havna på gården. Den henvendte seg dermed til reisende både langs sjøveien, og folk som brukte veien til gården og gravplassen.

B9 (fig. 34)

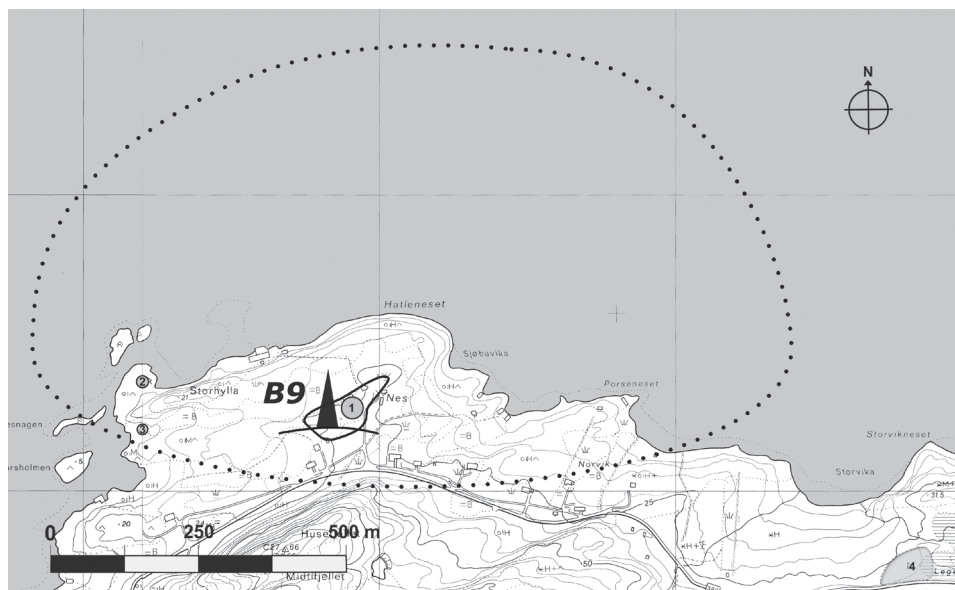
(Steinen skal angivelig være 2,2 m høy og delt på langs, men steinen er etter hva jeg kan se, delt på tvers. De to delene som står igjen etter steinen måler begge 0,7 m. Dette utgjør en total høyde på 1,4 m. En må også ta med i beregningen at deler av steinen som utgjorde toppen på bautasteinen har havnet under bakkenivå etter at den ble satt opp ved siden av bunnstykket. Bredden på steinen er 0,4 m.)

Gård og kommune: Nes, gnr. 146, bnr. 4, Ålesund kommune

Lokalitetsnavn: Larshaugen

ØK-kart: AP 105-2

Utskiftningskart: Nei

Figur 34. Kart over Nes, Ålesund kommune, med bautastein B9. Kart: Trude Knutzen, etter ØK-kart og utskiftningskart.

Informant: Ingen

Bergart: Homogen, foliert migmatittgneis med lyse slirer

Bautasteinens bevarte høyde og bredde:

H.o.h: 25 m

Topografi: Nes ligger V på Ellingsøya i Ålesund kommune. Steinen står på lokaliteten Larshaugen på en bergrygg og et nes, 100 m SV for husene/tunet på bruk 4.

Kulturlandskap: Det lå en haug 10 m Ø for steinen (1). Haugen er ikke datert, og det kan bare skimtes rester etter den i dag. Ca. 400 m V og VNV for steinen, på et lite nes, ligger to røyser (2 og 3), begge av uviss alder. På samme gård, men ca. 1 km mot Ø, ligger et gravfelt med 10 lave, udaterte hauger (4) (Fett 1950b: 26).

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Det er ikke utsyn som går ut over gårdsnivå fra steinen. Grytafjorden kan bare så vidt skimtes mot Ø og V. Vegetasjon og bygninger stenger for utsynet mot N og S. Innsynet mot steinen preges i dag av den samme vegetasjonen som stenger for utsynet, men innsynet mot lokaliteten har vært godt fra sjøen og det nærmeste gårdsområdet, uten at selve steinen har vært synlig fra sjøen. Da den ble overskygget av den store haugen rett ved, har ikke steinen vært monumental.

Tilgjengelighet: Steinen er lett tilgjengelig, der den står på en flate på bergryggen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Steinen kan primært sees i sammenheng med graven (1) like ved. Den henvender seg derfor til nærområdet, men trolig ikke til sjøfarende.

B21 (fig. 17). Står på samme gård som B22

Gård og kommune: Nærø, gnr. 24, bnr. 2, Herøy kommune

Lokalitetsnavn: Røykeriet

ØK-kart: AL 101-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Lokalkjent (Hallvard Leinebø)

Bergart: Migmatittgneis

Bautasteinens bevarte høyde og bredde: 2,6 m og 0,4 m

H.o.h: 3 m

Topografi: Gården Nærøy ligger V på Leinøy. Bautasteinen ligger omkull på et stort nes ved inngangen til et vekslende bredt sund med flere skjær og holmer. Den skal ha blitt sett stående her av Hallvard Leinebø.

Kulturlandskap: Steinen står på en rest av en udatert haug (1), 5 m i tverrmål og med en fordypning i midten, ca. 0,5 m i tverrmål. B22 står ca. 400 m i luftlinje S for steinen.

Utsyn, innsyn og monumentalitet: Fra steinen er det fritt utsyn mot Leinevika og Bergsøy, men det er ikke synskontakt til B22. Vegetasjon på høyden S for steinen stenger utsynet den veien. Et røykeri stenger i dag for utsynet mot SØ. Steinen har vært lett å se, pga. godt innsyn fra sjøen, og har gitt et monumentalt inntrykk herfra.

Tilgjengelighet: Steinen ville vært tilgjengelig fra land dersom området ikke var tilgrodd. Det er vanskelig å komme til med båt akkurat der steinene er plassert.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Med sin plassering på neset henvender steinen seg mot sjøen. Sammen med bautastein B22 kan den primært sees som markør av en lokal seilingsled gjennom sundet. I tillegg markerer steinen muligens en grav som også kan være en territoriell markør, siden den er vanskelig tilgjengelig fra sjøen og det området den henvender seg mot.

B37 (fig. 22)

Gård og kommune: Berkneset, gnr. 2, bnr. 1, Volda kommune

Lokalitetsnavn: Hesteberge/Kiperberge

ØK-kart: AN 098-1

Utskiftningskart: Nei

Informant: Ingen

Bergart: Uviss

Bautasteinens bevarte høyde og bredde: 2,4 m og 0,4 m

H.o.h: 5 m

Topografi: Berknes ligger Ø på et stort nes som stikker ut fra fastlandet i Ørsta og Volda. Steinen ligger Ø på selve Berkneset, ca. 50 m fra sjøen, mellom lokalitetene Kiperberge og Hesteberge.

Kulturlandskap: Bautasteinen ligger i dag nede på siden av en røys (16). 250 m SØ for steinen ligger tre udaterte røyser på et nes (17–19). To røyser (20 og 21) lå på en høyde 500 m NØ for bauta B37, hvorav den ene (21) hadde hellekiste (Fett 1951d: 3).

Utsyn og innsyn/monumentaltet: Rundt hele røysa er det i dag vegetasjon som hindrer utsynet i alle retninger. Før stedet ble tilgrodd var det utsyn mot Rovdefjorden og Vartdalsfjorden. Innsynet til steinen og røysa er også dårlig i dag, men har opprinnelig trolig vært godt fra sjøen. Ettersom opprinnelig høyde ikke er kjent er det usikkert hvor monumental steinen var da den sto oppreist, men den har ikke vært blant de minste bautasteinene.

Tilgjengelighet: Steinen er tilgjengelig både fra land og fra sjøen.

Tradisjon: Ingen

Vurdering: Bautasteinen er plassert på et nes med strategisk plassering i forhold til skipsleia, ikke langt fra knutepunktet der de tre fjordene Vartdalsfjorden, Voldafjorden og Ørstafjorden møtes. Steinen har med stor sannsynlighet også stått på røysa den i dag ligger på, og må derfor sees i forhold til denne. Henvendelsen går utover for å være synlig for de sjøfarende og ikke bare fra selve stedet.

Samlet oppsummering av gruppe III

De fire steinene i gruppa har ukjent høyde, men det er likevel sannsynlig at B21 og B37, med sin totale høyde på 2,4 og 2,6 m, opphavlig raget mer enn 1,8 m over

bakkenivå. Ettersom det er usikkert hvor dypt disse steinene har stått i bakken må høyden likevel anses som ukjent. Alle de fire steinene har ulik plassering i landskapet, fra 2 til 15 m o.h. Én stein sto på en hellende flate med godt utsyn mot sjøen og gårdens område, mens en annen sto på et høyt punkt, på en bergrygg på et nes. Den tredje steinen sto på et nes mellom to vikar, og således med en fremskutt posisjon i landskapet, mens den fjerde steinen sto på et nes, noe tilbaketrukket fra sjøen. Ut fra en samlet vurdering anses B21 å ha hatt høy grad av monumentalitet, B3 og B37 middels grad av monumentalitet, mens stein B9 anses som lite monumental. De tre førstnevnte har en videre henvendelsessfære enn sistnevnte. Tre av steinene i gruppa står ved leia, mens én stein står ved en vei som fører til en havn.

Den ene av steinene står i direkte forbindelse med en steinring, mens to andre står på hver sin gravhaug og røys. To av steinene står i gruppekontekst, den ene steinen sammen med en annen bautastein og to gravhauger, den andre ved en gravhaug. I fjern kontekst finnes det fornminner rundt alle de fire steinene, for tre av steinene gjelder dette graver, og for den fjerde en bautastein. Når det gjelder utsyn fra og innsyn til steinene, er også her utsynssonen videre enn innsynssonen. Det betyr likevel ikke at de bare har vært ment å rette seg internt.

En sammenligning mellom gruppe III og de andre gruppene viser at tre av steinene føyer seg inn i mønsteret for gruppe I (B3, B21 og B37), dvs. godt synlig beliggenhet på steder med god oversikt som fremmer monumentaliteten. B21 og B37 ville antakelig også inngått i gruppe I ut fra den eksisterende høyden å dømme. Den siste steinen (B9) likner mer på steinene i gruppe II. Disse står generelt på mer tilbaketrukne punkter i terrenget, der forholdene for å synlighet i stor grad er begrenset.

Samlet vurdering

Samlet ser en visse mønstre for de to gruppene der høyden er sammenlignbar. Bautasteiner som er 1,8 meter høye eller mer, har plasseringer som understreker det monumentale ved steinene. Motsatt kan det virke som at steiner lavere enn 1,8 meter har blitt plassert der steinene var mindre synlige. Felles for alle steinene er at sonen for innsyn er mindre enn sonen for utsyn. Dette skyldes at steinene står på steder der det alltid er en viss grad av utsikt og kan tyde på at dette var et trekk som ble tillagt vekt av dem som reiste steinene. Stedene som ofte var rituelle møteplasser i form av gravplasser kan dermed ha ligget på viktige utsynsplasser og slik uttrykke en form for kontroll (B1, B2, B3, B4, B5, B6, B8, B11, B12, B13, B16, B17, B18, B25, B26, B28, B29, B31, B35, B36). Det varierer imidlertid hvorvidt steinene er tiltenkt å være synlige og ha minnefunksjoner utover en lokal krets. Det generelle mønsteret viser tendenser mot at de høye steinene har hatt en videre henvendelse enn de lave.

Majoriteten av steinene i alle gruppene, uansett høyde, har tilknytning til ferdselsårer, det være seg skipsleia eller landeveier. Tilknytning til andre fornminner, enten i nær kontekst, gruppekontekst eller i fjern kontekst, er gjennomgående. I alle typer

kontekst forekommer gravminner hyppigst. Bosetningsspor, offerfunn, depotfunn og kirkesteder er fraværende for noen av gruppene eller mer sporadisk forekommende. De siste forekommer imidlertid hyppigere i gruppe I enn i gruppe II og III. Formen på steinene ser ikke ut til å ha hatt samme betydning som høyden. Det vil derfor være interessant å se hvorvidt det samme gjelder for runesteinene.

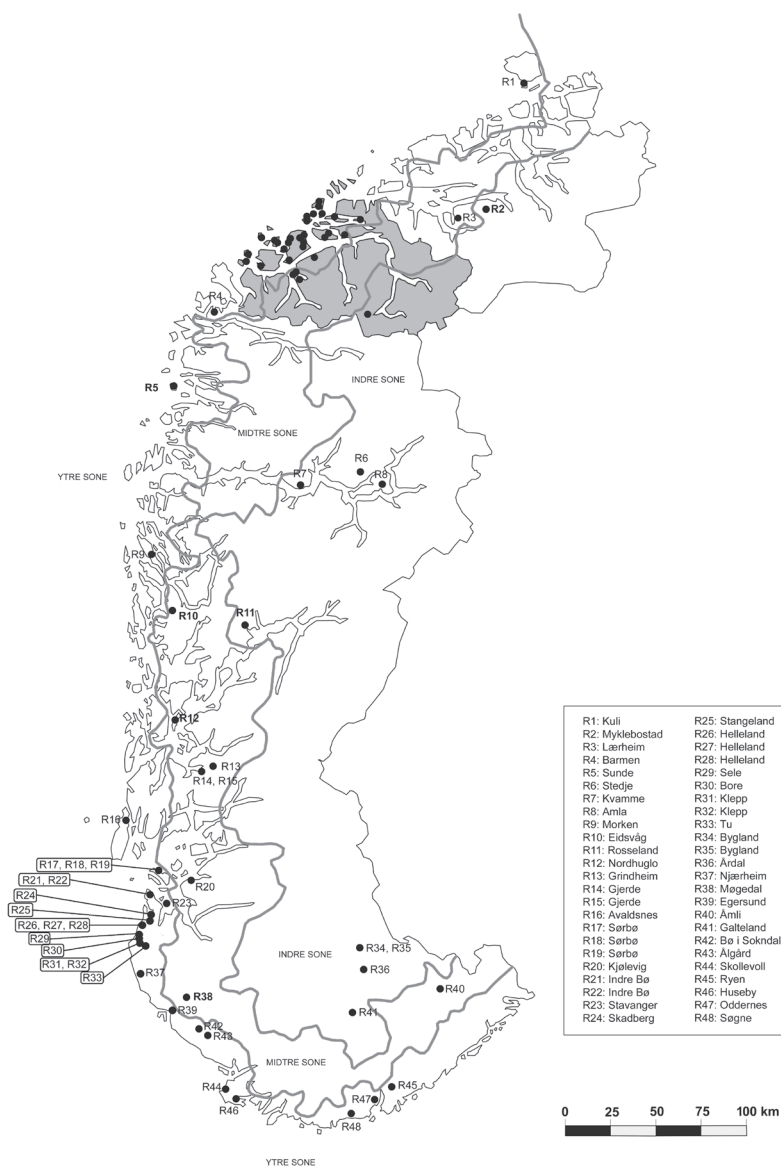

Runesteinene - en sammenligning

Jeg skal nå ta for meg de vestnorske runesteinene og se dem i forhold til bautasteinene på Sunnmøre. I hvilken grad er det likheter eller ulikheter i de to materialgruppene med hensyn til utforming, samt topografisk og kulturell kontekst? En jamføring mellom bautasteiner og runesteiner kan være med på å kaste lys over bautasteinenes funksjon og datering. Ut fra likheter eller ulikheter vil jeg videre diskutere hvorvidt de representerer ulike faser og tradisjoner innenfor steinreisningen som det tidligere har vært hevdet, eller en parallell bruk over tid og dermed én sammenhengende tradisjon. Ved å se på bruken over tid vil det også være aktuelt å diskutere bakgrunnen for tradisjonen, og om denne har vært den samme enten dette har foregått i én sammenhengende fase eller i separate perioder. Dette vil diskuteres i sluttkapitlet med bakgrunn i de resultatene jeg kommer fram til med hensyn til tid og funksjon.

Samtidig som runesteinene i større grad enn bautasteinene har utsagnskraft gjennom sine innskrifter, sier de i noen tilfeller også mindre, ettersom den primære konteksten ofte er ukjent. Dette har sin årsak i at runesteinene ofte ble flyttet inn på museene for å bevare runeinnskriftene. På grunnlag av opplysninger i kildekriftene Norges indskrifter med de Ældre Runer (NIæR) og Norges innskrifter med de Yngre Runer (NIyR) foreligger det imidlertid en god del informasjon også om plasseringen. Det er i stor grad disse beskrivelsene jeg legger til grunn her, både når det kommer til beskrivelser av kontekst og når det gjelder runeinnskriftenes innhold. Fordi jeg ikke har gjort feltundersøkelser selv der runesteinene står eller har stått, har jeg ikke de samme forutsetningene for å si noe om graden av innsyn, utsyn eller tilgjengelighet, som for bautasteinene. Vurderingene av monumentalitet og henvendelse har her måttet vurderes ut fra opplysningene om topografien, kart eller på bakgrunn av besøk jeg har gjort på enkelte av plassene.

Tolkningene av innskriftene er fremsatt av norrønfilologer og runologer, der jeg benytter de allment aksepterte tolkningene. I tilfeller der det forekommer uenighet om tolkninger, har jeg, så fremt det har latt seg gjøre, tatt hensyn til alle tolkningsforslagene.

Figur 35. Kart over Vestlandet med runesteiner og Sunnmøre med bautasteiner uthevet i grått. Soner etter Sømme 1954. Kart: Trude Knutzen.

Totalt består runesteinsmaterialet fra landsdelen av 48 runesteiner, delt inn i tre hovedgrupper ut fra høyde, med fem undergrupper etter form. Av disse befinner mer enn halvparten (26) seg i museer, 14 in situ eller i nærheten av sin opprinnelige

plass, mens 7 av steinene er gått tapt. Når det gjelder én av runesteinene mangler det opplysninger om hvor den befinner seg i dag. Runesteinene refereres til som R, og nummereres i samsvar med oversiktskartet, figur 35. Runesteinene vil fortløpende bli sammenlignet med tilsvarende trekk for bautasteinene med sikte på å belyse spørsmålet om likhet eller ulikhet i materialet. Hensikten er ikke å behandle materialet på individnivå på samme måte som bautasteinene, men å spore de strukturelle likhetene og forskjellene.

Likheter og forskjeller i størrelse

Høyde er det fremste aspektet som er lagt til grunn, også for grupperingen av bautasteinene, og er det trekket som anses som mest relevant for steinenes visuelle framtoning og monumentalitet, i tillegg til selve plasseringen. Jeg vil nå sammenligne høyden for bautasteinene og runesteinene for å se i hvilken grad det er sammenfall eller forskjeller. Her må det også tas hensyn til at høyden på runesteiner som ikke står i bakken ikke er helt sammenlignbar, ettersom de er målt i full lengde. Mens bautasteinene ble målt in situ, fra foten til det høyeste punktet, har jeg måttet ta utgangspunkt i tidligere mål av runesteinene. De kan være oppgitt i gamle måleenheter og i tillegg være målt uten at steinene sto i jorda. Dette medfører at høyden i slike tilfeller blir større enn den ville vært under tilsvarende forhold som bautasteinene. Det har ikke vært mulig å foreta beregninger av hvor dypt bauta- og runesteiner må stå i jorda i forhold til sin høyde og masse, slik som for steinkorsene (jf. Gabrielsen i denne publikasjonen). Skjelsviks undersøkelser har vist at dette forholdet varierer betydelig. Mens noen steiner står med halvparten eller mer av sin samlede lengde under jorda, kan andre bare stå med en liten del av lengden gravd ned. Dette avhenger bl.a. av om steinene har en naturlig ståflate eller om delen nedenfor foten er tilspisset (Skjelsvik 1953: 392 og 1956: 137). Dette vil også avhenge av steinenes proporsjoner og tverrsnitt, da høye steiner må graves lengre ned enn de korte og mer butte. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i de målene som foreligger, med fare for de avvik fra en reell situasjon dette kan medføre. Måten steinene fordeler seg med hensyn til høyde, fremgår av tabell 5.

Tabellen viser at høyden er ukjent for en større del av runesteinene, trolig fordi mange av dem er funnet i fragmentert tilstand, i bygningsmurer o.l. For både bauta- og runesteinene fordeler hovedmengden av de målbare steinene seg på høydegruppe I, (1,8 m eller mer), men relativt flere runesteiner (78%) enn bautasteiner (54%). Av de målbare bautasteinene hører 40% inn under gruppe II (mindre enn 1,8 m), mens 22% og dermed en mindre andel av det totale antall målbare runesteiner gjør det samme. Det er altså relativt flere bautasteiner enn runesteiner av den lave typen.

Høyde	I (1,8 m el. mer)	II (under 1,8 m)	III (ukjent høyde)	Totalt antall steiner
Antall bautasteiner	21	14	4	39 (35 målbare)
Antall runesteiner	29	8	11	48 (37 målbare)
Til sammen				87 (72 målbare)

Tabell 5. Fordeling av bautasteiner og runesteiner i høydegrupper. N=87.

Gjennomsnittshøyden for bautasteinene i gruppe I er som før vist 2,5 m, men den vanligste høyden ligger mellom 2,1 og 2,3 meter (jf. tab. 6). For runesteinene i denne gruppa ligger gjennomsnittet på 3,2 m og dermed 70 cm høyere i snitt enn bautasteinene i samme gruppe. Av de 29 steinene i denne gruppa står 8 i jorda, mens hele 17 befinner seg i museer eller i en slik tilstand at de er målt i sin fulle lengde. For de resterende fire er det ikke kjent hvordan målene er tatt. Dette trekker snittet opp og kan altså være årsaken til at runesteinene gjennomgående er høyere. Tabell 6 nedenfor gir en oversikt over høydefordelingen mellom bautasteiner og runesteiner i gruppe I, d.v.s. 1,8 m eller høyere.

Høyde i meter	1,8 – 2,0	2,1 – 2,3	2,4 – 2,6	2,7 – 2,9	3,0 – 3,2	3,3 – 3,5	3,5 – 3,7	3,8 – 4,0	4,1 – 4,3	4,4 – 4,6	4,7 – 4,9	Mer enn 4,9	Sum:
Antall bautasteiner	2	9	2	3	2	3	0	0	0	0	0	0	21
Antall runesteiner	5	5	3	2	5	2	2	2	0	2	0	1	29
Til sammen													50

Tabell 6. Bautasteiner og runesteiner i gruppe I (1,8 m eller høyere) fordelt på høyde. N=50.

Det fremgår av tabellen at den vanligste høyden blant runesteinene i gruppe I ligger mellom 1,8 og 2,3 m og mellom 3 og 3,2 m, dvs. delvis det samme som for bautasteinene, men med et noe større spenn i høydefordeling. En firedel av runesteinene er høyere enn 3,5 m og dermed høyere enn de høyeste bautasteinene. Bare én runestein er likevel høyere enn 5 m (R16 på 7,3 m) og må karakteriseres som atypisk for gruppa som helhet.

For gruppe II er gjennomsnittet 1,4 m, men med hyppigste høyder mellom 1,5 og 1,7 m (jf. tab. 7). Gjennomsnittshøyden på runesteinene i gruppe II er 1,5 m, dvs. tilnærmet den samme som for bautasteinene. Her er tre steiner målt i sin fulle lengde, tre stående i konteksten, mens det for to av steinene ikke foreligger opplysninger om måten målene er tatt på.

Tabell 7 viser at alle runesteinene i gruppe II er mellom 1,5 og 1,7 m høye, et trekk som samsvarer med majoriteten av bautasteinene i gruppa. I motsetning til gruppe I er det her større spenn i høyden på bautasteinene med jevn spredning ned til 0,8 meter eller mindre.

Bredden på bautasteinene varierte som vi har sett fra 0,2 til 1,4 m, med et snitt for gruppe I på 0,7 m, og 0,6 m for gruppe II. Dette betyr at de lave bautasteinene i

Høyde i meter	0,8 eller mindre	0,9 – 1,1	1,2 – 1,4	1,5 – 1,7	Sum:
Antall bautasteiner	1	2	4	7	14
Antall runesteiner	0	0	0	8	8
Til sammen					22

Tabell 7. Bautasteiner og runesteiner i gruppe II (under 1,8 m) fordelt på høyde. N=22.

gjennomsnitt har buttere proporsjoner enn de høye, dvs. relativt bredere i forhold til høyden. Bredden på runesteinene spenner fra 0,2 til 1,6 m, mens gjennomsnittet i gruppene I og II er henholdsvis 0,4 m og 0,6 m, altså noe smalere enn bautasteinene. Samlet viser denne sammenligningen at det er stor grad av samsvar i størrelse mellom bautasteinene og runesteinene, men at runesteinene gjennomgående er noe høyere og smalere enn bautasteinene. Forskjellen kan imidlertid ikke karakteriseres som signifikant.

Mønstre i form og visuelt uttrykk

I hvilken grad har steinene samme form når det gjelder avslutningspartiet og stammen? Som vist, sprer de større bautasteinene i gruppe I seg nokså jevnt i forhold til tre av formene, dvs. spiss (a), rund (b) og rett avslutning (c), med en liten overvekt på gruppe Ia. Formgruppe Id (trekantet form) er bare representert med én stein, og ingen av steinene faller inn under gruppe Ie, med uregelmessig eller ukjent form. Innen de mindre steinene, gruppe II, er det flest steiner av type a, et jevnt antall av typene b til d og bare én stein av type e. I hovedgruppa med ukjent høyde går alle de fire steinene inn i undergruppe e. Det vanligste blant både de høye og lave bautasteinene er dermed steiner med spiss avslutning. I tillegg er både rund og rett avslutning vanlig blant de høye steinene. De lave steinene ser derimot ut til å være mer heterogene i form.

Tabell 8 viser at runesteinene i høydegruppe I fordeler seg jevnt på de tre første formgruppene, a til c, dvs. spiss, rund og rett avslutning. Det er imidlertid flere runesteiner i gruppe e, med uregelmessig eller ukjent form. I hovedgruppe II fordeler steinene seg noenlunde jevnt, men ingen steiner har triangulær form. Runesteinene med ukjent høyde har som regel også ukjent form, slik som bautasteinene i samme undergruppe.

Samlet er det altså stor grad av overensstemmelse både når det gjelder størrelse og form på bautasteinene og runesteinene. Når runesteinene er noe høyere, kan dette igjen skyldes den store andelen steiner målt i full lengde (20 av 37 målbare). Sett ut fra dette er det ikke grunnlag for å si at de oppviser særlig grad av ulikhet.

Høydegruppe	I (= < 1,8 m)					II (> 1,8 m)					Ukjent høyde					Sum:
Ant. bautasteiner	21/29					14/8					4/11					39/48
Formgruppe	Ia	Ib	Ic	Id	Ie	IIa	IIb	IIc	IIId	IIe	Ua	Ub	Uc	Ud	Ue	
Antall bautasteiner	8	6	6	1	0	6	3	2	2	1	0	0	0	0	4	39
Antall runesteiner	6	5	7	1	10	2	2	2	0	2	0	0	2	0	9	48
Til sammen																87

Tabell 8. Bautasteiner og runesteiner fordelt på formgrupper. N=87.

Bergart

For 24 av de 48 runesteinene forligger det opplysninger om bergart i NIæR og NIyR, men beskrivelsene varierer fra enkle, skjønnsmessige vurderinger til klare, geologiske bestemmelser. Bergartene som nevnes er: gneis, lett skifrig, biotittrik gneis med slirer av mer bestandig materiale, øyegneis, granitt, amfibolitt (hornblendestein), glimmerskifer, kvartsskifer og grønn sandstein, alle lokale bergarter. Det er altså et større spenn i type bergarter når det gjelder runesteinene enn det var for bautasteinene, og det later til at runesteinene, som bautasteinene, er hugget i lokale bergarter. Variasjonen skyldes sannsynligvis runesteinenes spredning over et større geografisk område med mer variert geologi.

Dette stemmer overens med resultater fra Sverige der det vanligste materialet er gneis og granitt, også der lokale bergarter. I likhet med de vestlandske runesteinene forekommer det også variasjoner ut over dette. Bruk av sandstein har der vist seg å kunne være et sent trekk (Sawyer 2000: 25).

Graden av samsvar mellom bauta- og runesteinene når det gjelder størrelse, form og materiale gir dermed grunnlag for å se nærmere på om det også forekommer kontekstuell likhet.

Mønstre i det topografiske landskapet

Det fysiske landskapet er en del av de reiste steinenes kontekst som kan ha lagt føringer på bruken. I hvilke landskap ble runesteinene reist og oppviser de likheter eller forskjeller fra bautasteinene når det gjelder plassering?

Vestlandet deles ofte inn i tre naturtopografiske soner, ytre, midtre og indre sone, dvs. kyststrøk, midtre fjordstrøk og indre fjordstrøk (Sømme 1954: 81). Kartet (fig. 35) viser fordelingen av steiner innen disse sonene, og majoriteten av runesteinene står eller har stått i den ytre sonen. Dette stemmer overens med bildet av bautasteinene på Sunnmøre (jf. fig. 1). Ellers skiller de seg fra hverandre ved at flere bautasteiner står i midtre strøk enn i indre, mens antall runesteiner i midtre og indre strøk er nesten likt. Fordelingen av runesteiner er imidlertid svært ulik sett fra nord til sør. Hovedmengden av runesteinene er lokalisert i de sørligste fylkene, med flest steiner i Rogaland (23), 5 i Vest-Agder og 5 i Aust-Agder. I Hordaland er det 7 runesteiner og i Sogn og Fjordane bare 5. I Møre og Romsdal står det 3 steiner, men ingen på Sunnmøre. Denne fordelingen vil jeg komme tilbake til i kapitlet om hvorfor steinene ble reist.

Like viktig er det imidlertid å se på den nære topografien, selve landskapstypene, bl.a. for å vurdere graden av monumentalitet og funksjon. Jeg har her lagt vekt på noen utvalgte landskapstrekk som kan belyse disse spørsmålene: sjønære lokaliteter, høye punkter i terrenget, samt flater og dalmunnninger. For mange av runesteinene (29 av 48) er nærmere plassering i landskapet ukjent. Bare 19 av runesteinene har dermed tilstrekkelige opplysninger om konteksten som gjør dem sammenlignbare med

bautasteinene fra Sunnmøre når det gjelder landskapstype (tab. 9). Relativt fordeler både bautasteinene og runesteinene seg med like stor andel av steinene på sjønære lokaliteter, dvs. 38% av bautasteinene mot 42% av runesteinene. Tabell 9 viser at det samme gjelder de høye punktene i terrenget, der bauta- og runesteinene fordeler seg forholdsmessig likt med 48% og 53%. Når det gjelder plassering på flater og i dalmunnninger er det avvik mellom materialgruppene. Mens 13% av bautasteinene står i denne type kontekst, gjelder det bare 5% av runesteinene.

De mønstrene som har kommet fram når det gjelder plassering i landskapet, viser i grove trekk store likheter mellom bautasteinene på Sunnmøre og de vestnorske runesteinene.

Steinenes høyde og plassering i landskapet er avgjørende for synligheten og dermed deres monumentalitet. Ut fra vurderinger av landskapet oppfatter jeg 16 av 21, dvs. 76%, av bautasteinene i gruppe I som monumentale. Slike vurderinger lar seg bare gjøre for seksten av runesteinene, og 11 av disse opptrer monumentalt, dvs. 69% av de som har latt seg vurdere.

Ingen av runesteinene i gruppe II blir ”hjulpert” av landskapet når det gjelder synlighet, og kan derfor ikke sies å ha en monumental framtoning. Det er altså et skille mellom gruppe I og II, ikke bare når det gjelder høyde, men også plassering. Denne forskjellen mellom høydegruppene og landskapsplasseringen viser seg dermed både i bautasteins- og runesteinsmaterialet.

Landskapstype	Bautasteiner				Runesteiner			
	Gruppe I (1,8 m eller mer)	Gruppe II (under 1,8 m)	Gruppe III (ukjent høyde)	Sum	Gruppe I (1,8 m eller mer)	Gruppe II (under 1,8 m)	Gruppe III (ukjent høyde)	Sum
Sjønære lokaliteter	10 (B12, B16, B17, B18,	3 (B1, B28, B31)	2 (B21, B37)	15	6 (R10, R12, R14, R15, R23, R47)	1 (R4)	1 (R5)	8
Høye punkter	8 (B2, B4, B8, B6, B10, B11, B30, B34)	9 (B5, B13, B14, B15, B20, B26, B27, B29, B38)	2 (B3, B9)	19	8 (R1, R2, R6, R13, R16, R20, R31, R40)	1 (R11)	1 (R8)	10
Flater og dalmunnninger	3 (B19, B24, B39)	2 (B7, B23)		5	1 (R21)			1
Ukjent					14 (R7, R17, R24, R25, R26, R27, R33, R34, R38, R41, R42, R44, R45, R48)	6 (R3, R9, R18, R29, R43, R46)	9 (R19, R22, R28, R30, R32, R35, R36, R37, R39)	29
Til sammen				39				48

Tabell 9. Bautasteiner og runesteiner i forhold til landskapstyper. N=87.

Sammenhenger i det kulturskapte landskapet

Hvordan de to gruppene forholder seg til kulturlandskapet og andre kulturminner er viktig når en skal vurdere steinenes funksjon og den tiden de ble reist i. Siden bautasteinene i stor grad synes å ha vært knyttet til ferdsel både til vanns og lands, er dette et trekk jeg vil se nærmere på for runesteinene. Tabell 10 gir en skjematisk oversikt over steinenes tilknytning til ferdselsveier.

For til sammen 17 runesteiner mangler opplysninger om slike forhold og gjør at bare 31 av runesteinene er sammenlignbare. Med unntak av én bautastein har samtlige bautasteiner og 31 runesteiner slik tilknytning. Av disse er om lag en femdel tilknyttet veier, 36% og 39% knyttet til vannveier og 45% og 36% knyttet til begge disse. Det er alt i alt en stor grad av forbindelse til ferdselsveier for begge materialgruppene.

Tilknytning til forhistoriske markerte gravminner og kirkesteder kan vise både til religiøse samlings- og kultplasser og i tillegg indikere bosetning. Andre bosetningsindikatorer er tufter etter hus eller naust, hellere, dyrkningsspor, kokegroper, historiske tunområder, historiske grenser o.a. De ulike tilknytninger er med på å belyse steinenes funksjon og alder, men dette avhenger av hvor tett relasjonen er til de reiste steinene. En stein kan både stå direkte på et annet kulturminne (f.eks. grav), i gruppe (f.eks. gravfelt) og/eller i fjernere kontekst med slike, og enkelte steiner faller inn under flere av disse kontekstene.

Kulturminner i fjern kontekst kan f.eks. inngå i samme gårdsområde med relasjon til hverandre, eller være plassert langs samme veifår, og på denne måten være knyttet sammen over større avstander. Skillet mellom gruppekontekst og fjernere kontekst kan ikke alltid måles i meter, men er avhengig av landskapet og graden av visuelle

	Bautasteiner:				Runesteiner:			
	Gruppe I (1,8m eller mer)	Gruppe II (under 1,8m)	Gruppe III (ukjent høyde)	Antall ID- numre	Gruppe I (1,8m eller mer)	Gruppe II (under 1,8m)	Gruppe III (ukjent høyde)	Antall ID- numre
Veier til lands	4 (B6, B8, B19, B39)	5 (B5, B13?, B14, B23, B38)		9	2 (R1, R33?)	3 (R3, R29, R43?)	1 (R28)	6
Ferdselsveier til vanns; leia, fjorder og elver	6 (B10, B11, B12, B16, B35, B36)	6 (B15, B20, B26, B28, B29, B31)	3 (B9, B21, B37)	15	7 (R13, R14, R15, R16, R21, R40, R41)	1 (R4)	3 (R5, R22, R36)	11
Kombinasjonen ferdselsveier til lands og vanns (veier som fører til havner o.l.)	11 (B2, B4, B17, B18, B22, B24, B25, B30, B32, B33, B34)	2 (B1, B7)	1 (B3)	14	10 (R6, R7, R10, R12, R17, R20, R23, R34, R45, R47)	1 (R18)	3 (R19, R35, R39)	14
Ingen		1 (B27)		1				
Uvisst					10 (R2, R24, R25, R26, R27, R31, R38, R42, R44, R48)	3 (R9, R11, R46)	4 (R8, R30, R32, R37)	17
Til sammen				39				48

Tabell 10. Bautasteiner og runesteiner i forhold til ferdselsveier. N=87.

	Bautasteiner:				Runesteiner:				
	Nær	Gruppe	Fjern	Antall bautasteiner	Nær	Gruppe	Fjern	Kontekst med uvisst grad av relevans	Antall runesteiner
Gravminner	12 (B3, B5, B7, B12, B19?, B20, B21, B28, B30, B31, B35, B37)	21 (B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B9, B10, B11, B12, B13, B16, B17, B18, B25, B27, B28, B29, B31, B36)	31 (B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B8, B9, B11, B12, B13, B14, B15, B16, B17, B18, B20, B22, B23, B24, B27, B28, B29, B30, B32, B33, B35, B36, B37, B38)	37	15 (R2, R3, R5, R6, R10, R12, R20, R21, R22, R24, R27, R28, R29, R41, R42)	7 (R2, R8, R16, R25, R34, R41, R47)	16 (R1, R4, R5, R6, R10, R12, R16, R21, R22, R24, R26, R27, R28, R29, R30, R47)	10 (R11, R13, R14, R15, R17, R18, R19, R33, R35, R40)	33
Kirkesteder	2 (B25, B39)		5 (B8, B13, B17, B18, B19)	7	8 (R6, R16, R30, R34, R36, R39?, R47, R48)		1 (R9)	13 (R13, R14, R15, R17, R18, R19, R23, R31, R32, R35, R37, R40, R42)	22
Skattefunn/offerfunn			2 (B11, B16)	2					
Tufter/bosetningsspor		2 (B1, B38)	5 (B8, B15, B16, B26, B34?)	7			1 (R47)	4 (R17, R18, R19, R37)	5
Historiske tunområder		3 (B25, B27, B39)	1 (B10)	4		1 (R1)			1
Historiske grenser		3 (B13 B19, B38)		3	1 (R46)				1
Bautastein/runestein/steinkors		10 (B1, B3, B2, B4, B6, B12, B23, B32, B33, B35, B36)	15 (B1, B2, B4, B5, B6, B8, B11, B13, B19, B21, B22, B26, B29, B34, B35, B36)	21	3 (R21, R22, R39)	2 (R8, R20)	7 (R4, R24, R26, R27, R28, R29, R30)	11 (R13, R14, R15, R17, R18, R19, R31, R32, R33, R34, R37)	23
Annet	2 (B15, B27)	1 (B26)		3		1 (R1)			1
Uvisst							4 (R7, R38, R43, R44)		4
Til sammen				39					48

Tabell 11. Bautasteiner og runesteiner i forhold til bosetning, ideologisk og religiøs praksis. N=87.

relasjoner mellom steinene og andre kulturminner. Tabell 11 gir en skjematisk oversikt over tilknytningen til slike kulturminner, under forhold til nær kontekst, der de reiste steinene står direkte på eller som del av et fornminne, gruppekontekst, der reiste steiner og andre fornminner danner en samlet gruppe, og fjern kontekst for andre fornminner som ikke utgjør en gruppe, men som gjennom annen type forbindelse kan ha relevans for forståelsen av bautasteinene og runesteinene. Under runesteinene er også en kategori for kontekst med uvisst grad av relevans ført opp. Denne gjelder

kulturminner med upresis angivelse av beliggenhet.

Fire av de 48 runesteinene mangler opplysninger om relasjon til andre kulturminner. Tabellen viser at både bautasteiner og runesteiner har forbindelse til gravminner, så vel nært som i gruppe, fjernere og uvisst relasjon. Andelen er også relativt lik når det gjelder nær kontekst, men relativt flere av bautasteinene står i gruppekontekst. 54% bautasteiner mot 16% runesteiner forekommer i gruppekontekst ofte i form av gravfelt. Bautasteiner forekommer dessuten langt hyppigere i fjern kontekst med gravminner enn runesteiner, 79% bautasteiner mot 36% runesteiner. I tillegg inngår 23% av runesteinene i kontekst med gravminner, men uten at graden av nærhet eller relevans er kjent. Dette kan bety at forskjellen i realiteten ikke er fullt så markant. Gravminner er altså en vanlig kontekst for begge materialgruppene, men likevel med en overvekt for bautasteinene.

En vanlig del av konteksten er også kombinasjonen med andre bautasteiner, runesteiner eller steinkors. Forekomsten av flere bautasteiner er imidlertid hyppigst for bautasteiner, men bautasteiner står aldri i kombinasjon med runesteiner og steinkors. Når runesteiner, bautasteiner og steinkors opptrer sammen er avstanden ofte ikke dokumentert.

Tabell 11 viser at frekvensen av runesteiner i tilknytning til kirkesteder er høyere enn for bautasteinene. Der de er funnet i kirkemurer o.l. har forskerne antatt at de har stått i nærheten av kirken, uten at man kan vite dette sikkert. Mens 18% av runesteinene står i nær kontekst med kirker eller kirkesteder, gjelder dette bare 5% av bautasteinene. 12% av bautasteinene står imidlertid i fjern kontekst med kirkesteder, dvs. innen samme gårdsområde.

Runeinnskrifter om funksjon

Hva kan innskriftene fortelle om steinenes funksjon? Ut fra tolkningene i NiæR og NIyR har jeg gruppert de ulike innskriftene skjematisk i forhold til hva de sier om funksjon (tab. 12). Jeg har delt materialet inn i fem grupper: (1) reiseformel, som av typen "N.N. reiste stein etter Y", og innskrifter der ordene "reiste stein" er erstattet med "lot gjera stein" eller "ristet runer", (2) navneinnskrifter eller innskrifter der gravminnet, graven eller gravleggelsen blir omtalt, (3) innskrifter med rettslige utsagn, (4) innskrifter med kristent innhold, og (5) innskrifter som faller utenfor disse kategoriene.

Halvparten av de 48 innskriftene er oppbygd etter den såkalte reiseformelen. Slike innskrifter tolkes både som minneinnskrifter over avdøde slektninger og som arverettslige dokumenter, og ble trolig tatt i bruk i Skandinavia på 900-tallet og 1000-tallet som en reaksjon på politiske og religiøse omveltninger. Denne tolkningen bygger på den sterke vektleggingen av slektskapsforholdet mellom steinreiseren og den avdøde i innskriftene, i tillegg til den dodes navn. Dette må ha vært svært viktig å få med, ettersom den begrensede innskriftsflaten på steinene gjør det lite tenkelig

Type innskrift	Gruppe I	Gruppe II	Gruppe III	Samlet antall innskrifter
Reiseformel/reiseinnskrift/risse-innskrift/lot-gjøre	17 (R1, R7, R13, R14, R15, R17, R23, R25, R26, R27, R31, R33, R40, R41, R44, R45, R48)	3 (R3, R18, R43)	6 (R19, R30, R32?, R35, R37, R39)	26
Navn, minneinnskrift som omtaler selve gravleggelsen, gravminnet eller graven	6 (R2, R10, R20 R38, R42, R47)		2 (R5,R8)	8
Rettslig		2 (R29, R46)		2
Kristent innhold (helgen, sjelebønn, høytid, kirkestifting)	4 (R6, R16, R34, R47)	1 (R9)	1 (R36)	6
Annet	3 (R12, R21 R24)	2 (R4, R11)	1 (R22)	6
Uvisst			1 (R28)	1
Antall innskrifter til sammen				49

Tabell 12. Runeinnskrifter og funksjon. N=49 (R47 har to innskrifter).

at irrelevante opplysninger er tatt med i innskriftene (Sawyer 2000: 47f og 146f). Innskrifter av denne typen kan altså visuelt og fysisk manifestere en persons rett til arv, i tillegg til å vitne om politiske og religiøse tendenser i tiden. I samme kategori har jeg regnet innskrifter med motivet "N. N. ristet disse runene til minne om Y" og "N. N. lot gjøre stein etter Y", fordi også disse omtaler andre navn enn den avdødes og følger samme standardoppsett.

Navneinnskrifter som bare består av et navn og innskrifter som omhandler gravleggelsen, gravminnet eller graven, uten at de følger en formel har jeg skilt ut som en egen kategori. Bevitnelsen av arverett som ligger til grunn for kategori 1, er ikke nødvendigvis til stede her. For å tolke innskrifter som sikre arvedokumenter bør helst begge navn – både reiserens og den avdødes – forekomme i teksten slik at slektskapsforholdet betones. Minneinnskrifter av type 2 vitner kanskje ikke på samme måte som de som følger reiseformelen, om et behov for å identifisere de gjenlevende. Dette kan imidlertid være implisitt og forstått i den tiden steinen ble reist. Når steinen eller gravminnet nevnes, styrker det sjansen for at steinene er reist over graver og/eller at de er reist samtidig som at innskriften ble ristet.

Én kategori omfatter innskrifter som tolkes som eierrettslige, som grenser eller rett til ressurser (f.eks. fiske). Disse antas ikke å markere graver eller minne om avdøde personer, men kan være markører av eiendom eller andre former for rettigheter. Kategorien "kristent innhold" består av innskrifter med sjelebønner, omtale av helgener, om kirkestifting osv. og er trolig ristet etter at kristendommen var innført. I kategorien "andre" inngår innskrifter som ikke passer inn under de nevnte kategoriene. Disse kommer jeg tilbake til nedenfor.

Av de 26 innskriftene av reiseformeltypen hører 17 til i gruppe I. Bare i ett av tilfellene er reiseren av steinen en kvinne (R44), mens det i 18 av tilfellene nevnes en mann, og i to tilfeller (R1, R17) flere slektninger som reisere av steinene. I fem av innskriftene er dette forholdet ukjent. Av steinene med reiseformel står 15 i tilknytning til kirkesteder,

mens fire steiner står på hedenske gravminner – én på haug, én i en sikker steinsetning og to i mulige steinsetninger. Reiseformel-innskriftene har et rettslig innhold, i og med arvemotivet. Å manifestere rettigheter av ulike slag ser derfor også ut til å være et motiv for å reise stein. Hele 12 av steinene i gruppa med reise-innskrifter står i Rogaland, 8 i Agder-fylkene, 3 i Sunnhordland, 2 i Møre og Romsdal og 1 i Sogn og Fjordane – altså en klar overvekt på Sørvestlandet.

Et minnemotiv ser ut til å ligge bak innskriftene som omtaler gravminner eller navn. Av de 8 innskriftene av denne typen står fire på hedenske gravminner som viser at steinene også var gravmarkører. Det er kjent at R2 sto i et gravfelt, men for de andre foreligger det ikke opplysninger om dette. To innskrifter omhandler henholdsvis grensedracting (R46) og markering av rettigheter til laksefiske (R29). De rent kristne innskriftene utgjør 15% av alle de vestnorske innskriftene. Alle disse står på kirkesteder.

I kategorien "annet" inngår to såkalte forbannelsesinnskrifter i eldre runer, R4 og R12. Disse lyder ek ÞirbijaR ru = Jeg, ÞirbijaR (=den som gjør kraftløs), (ristet disse) ru(ner) (Høst 1976: 42) og ek gudija ungandiR ih eller im = Jeg (er) presten, (jeg er) usårbar for gand, på Huglu eller Jeg (er) presten, (jeg) er (im) usårbar for gand (Høst 1976: 62f). Steinene med disse innskriftene sto i gravkontekst, begge vendt ut mot sjøen og kan derfor tolkes som trusler mot fremmede om å komme for nære, altså en slags territoriemarkering. Det inngår også en såkalt eril-innskrift i annet-kategorien. Det er uenighet om tolkningen blant runologene, og derfor vil jeg ikke gå nærmere inn på den her. I tillegg består kategorien av en atypisk reiseinnskrift i yngre runer der et fellesskap av deltakerne i et arveøl reiser en runestein (R24). De to som gjenstår, R21 og R22, er uvanlige i forhold til resten av runeinnskriftene ved at de omhandler dagligdagse hendelser. På R21 står det: Kolbjorn hét maðr, er 'biogge' hér, dvs. Kolbjørn het (en) mann som bodde her (NIyR III: 239-40) og på R22: Þorbhr Þorstæinssunrbarstæin eller Torberg Torsteinsson bar stein (Liestøl 1964: 29).

Samlet vurdering

Sammenligningen viser at bauta- og runesteinene samsvarer i stor grad med hensyn til høyde og form. I likhet med bautasteinene består også runesteinene av lokal stein.

Både bautasteiner og runesteiner forekommer hyppigst i ytre sone. Det er imidlertid relativt flere runesteiner enn bautasteiner i indre sone. Runesteinene har et klart tyngdepunkt i sørvest, og utbredelsen tynnes ut jo lenger nord en kommer. Det er ingen runesteiner på Sunnmøre. Det er likevel fellestrekk gruppene i mellom. Begge grupper viser stor tilknytning til sjønære lokaliteter og høye punkter i terrenget, mens en større andel av bautasteinene står på flater og i tilknytning til daler. De fleste steinene i gruppe I har monumental virkning, mens de i gruppe II ikke har denne visuelle egenskapen.

Også når det gjelder trekk i det kulturskapte landskapet utviser de to gruppene store

likhetstrekk, først og fremst i forhold til ferdselsveier, både over land, skipsleia, fjorder og elver. Sammenligningen viser her at alle bautasteinene unntatt én, og alle de lokaliserte runesteinene, kan knyttes til ferdsel og kommunikasjon. I tillegg til ferdsel har steinene tilknytning til bosetning eller religiøse plasser i form av gravsteder. Flere bautasteiner enn runesteiner er lokalisert til eller nær gravfelt, men både bauta- og runesteinene står tilknyttet andre reiste steiner og kirkesteder. Bare runesteiner står eller har stått sammen med steinkors.

Innskriftene viser at runesteinene ble reist som minne over avdøde personer, også knyttet til krav om arv. Steiner med minnemotiv i form av navn eller henvisning til grav kan ofte knyttes til hedenske graver. I tillegg til å ha en minnefunksjon tjente de også som fysiske markører av graver. Steinene kunne også markere tro og tilhørighet, både religiøst og verdslig.

Datering

Spørsmålet om når steinene ble reist kan bare diskuteres dersom det lar seg gjøre å datere de reiste steinene enkeltvis, for så å sammenstille tidfestingen med gruppeinndelingene. På denne måten vil det forhåpentlig være mulig å avgjøre hvorvidt steiner som tilhører samme gruppe er reist i samme tidsrom eller ikke, og hvorvidt de ulike gruppene skiller seg fra hverandre når det gjelder datering.

Metodisk tilnærming

Det byr på problemer å datere bautasteiner uten arkeologisk graving og radiologiske dateringer av lag som kan knyttes til reisingen. Steinenes tilknytning til andre daterte kulturminner og plassering i forhold til tidligere strandlinjer, kan imidlertid bidra til å datere steinene relativt. I tillegg kan runesteinene dateres mer direkte ut fra runologiske, språklige trekk og referanser til historiske hendelser eller personer, spesielt der innholdet i innskriften sier noe om selve reisingen. De kan da også jamføres med bautasteinen for å se om dateringene også kan ha gyldighet for disse. Det behøver imidlertid ikke å være noen sikker sammenheng mellom datering av innskriften og tidspunktet for reisingen av steinen som bærer innskriften. Et eksempel på dette er den kjente Oddernessteinen (R47) som bærer to innskrifter med noe ulik datering, fra henholdsvis 900-tallet og første halvdel av 1000-tallet (NIyR III: 80, 82). Likevel regnes sammenhengen mellom ristningstidspunktet og reisetidspunktet for å være samtidige i de fleste tilfellene, spesielt der reisingen av steinen blir omtalt i selve innskriften, noe som bl.a. gjelder de mange innskriftene som følger reiseformelen.

Der den nære konteksten har avvikende datering i forhold til innskriften, kan årsaken være bevisst manipulasjon eller markering av tilhørighet til en eldre meningsfull hendelse. Dette kan tenkes ha foregått på to måter, enten ved at man har reist en ny runestein på en gammel gravhaug eller steinsetning, eller ved at en runeinnskrift er blitt påført en gammel stein som alt sto i et slikt gravminne. Kristine Gabrielsen har i sin hovedoppgave om vestnorske steinkors vist at noen av disse var plassert på gamle gravhauger fra eldre jernalder og helt tilbake til bronsealder. Dette tolker hun

som en slags ”kristning” av gravhaugene som monument, for å uttrykke avstand til hedendommen (Gabrielsen: denne publikasjonen). Dette er et eksempel på hvordan monumenter kan brukes for å markere både gammel og ny tilhørighet og at kontekst ikke alltid forutsetter samtidighet.

Bautasteinene, som jo er uten innskrifter og dekor, må vurderes opp mot sin kontekst og graden av integrering i dateringssammenheng. Ut fra dette vil jeg se om det er mulig å foreta sammenlikninger med dateringen av runesteinene. Det forutsettes at stedet for plassering ikke er tilfeldig valgt, men resultat av en bevisst handling, som også kan belyse dateringsspørsmålet. Et kriterium er da at den reiste steinen står direkte knyttet til et annet daterbart fornminne eller konstruksjon, eller at den inngår som del av et slikt. Der en stein står oppå en gravhaug eller inngår som del av en steinsetning, blir dateringen en terminus post quem-datering (steinen er kommet til samtidig eller etter at haugen ble anlagt). Hvor lang tid etter, må eventuelt vurderes ut fra totaliteten av kulturminner på stedet.

Der det er avstand mellom de reiste steinene og eventuelle andre daterbare fornminner, kan relasjonene dem imellom brukes som indikasjon på steinens alder, men dateringen vil da være langt mer usikker. Den innbyrdes plassering i landskapet spiller her en viktig rolle. Måten fornminnene forholder seg til hverandre på, må også vurderes. En gruppe kan bestå av flere kulturminner som forholder seg til hverandre som resultat av en større planløsning, som kan indikere samtidighet.

Fornminner i fjernere kontekst rundt de reiste steinene, kan bare si noe om bruken av et område over tid, der både eldste og yngste datering må trekkes inn i vurderingen. Dersom dateringene peker mot bruk i en bestemt periode, kan dette samtidig gi holdepunkter for å vurdere alderen.

Ut fra disse kriteriene har jeg delt materialet skjematisk inn i forhold til nær kontekst, gruppekontekst og fjern kontekst som grunnlag for dateringene. Under runesteinene er også kontekst med uvisst grad av relevans ført opp.

Runeinnskrifter

Av 48 runesteiner foreligger det forslag til runologisk datering av 46 av dem. Kun to steiner, R28 og 32, mangler datering. Når det gjelder R47, bærer denne to innskrifter som tidfestes forskjellig.

Samlet dekker dateringene av runesteinene et tidsspenn på 800 år, fra 400-tallet fram til ca. 1200. Noen kan ikke dateres mer presist enn til eldre jernalder og middelalder generelt (tab. 13).

Om lag en femdel (21%) av innskriftene er ristet med runer fra eldre futhark, og dateres fra ca. 400–600 e.Kr. Med unntak av én datering til overgangen 500/600-tall er ingen av runesteinene datert til perioden 600–900-tall.

	Århundre										Innskrifter som ikke kan tilskrives et bestemt århundre		
	400	500	500/600	600	700	800	900	900/1000	1000	1100	E.j.a.	Vik./m.a.	M.a.
Gruppe I	1 (R2)	2 (R38, R42)	1 (R10)				5 (R25, R33, R41, R45, R47)	2 (R31, R40?)	10 (R1, R6, R13, R15, R17, R23, R26, R44, R47, R48)	5 (R7, R14, R21, R24, R27)	2 (R12, R20)		2 (R16, R34)
Gruppe II	2 (R4, R8)								2 (R18, R43)	3 (R22, R29, R46)	1 (R11)	1 (R3)	1 (R9)
Gruppe III	1 (R5)							1 (R19)	3 (R35, R37, R39)	1 (R36)		1 (R30)	
Totalt antall	4	2	1				5	3	15	9	3	2	3
Sum innskrifter													47

Tabell 13. Runeinnskrifter og datering. $N=47$.

Hovedparten av innskriftene (79%) er altså ristet i yngre runer, fra 900-tallet til senest 1100-tallet. 900-tallet er representert med fem innskrifter. Mer enn halvparten (51%), grupperer seg fra 1000-tallet til inn på 1100-tallet. De resterende er datert til overgangen vikingtid/middelalder og middelalder generelt. Dette viser at skikken med å reise steiner med runeinnskrift går tilbake til folkevandringstid, med et opphold på om lag 300 år, før reisingen av runesteiner igjen fikk et kraftig oppsving i sein vikingtid og tidlig middelalder. I hvilken grad kan dette ha gyldighet for bautasteinene?

Landskap og arkeologisk kontekst som indikator for datering

Høyden over havet er en relevant del av topografien rundt bautasteinene som i forhold til strandlinjer kan si noe om datering. Slike data er imidlertid bare tilgjengelig for bautasteinene og fremgår av tabell 14.

Ut fra tabellen over fremgår det at den vanligste plasseringen, for 16 av 39 (41%) av steinene, ligger på mellom 5 og 10 m o.h., og deretter 10 steiner på 11 til 20 m o.h., 5 steiner på 21–30 m o.h. og 6 steiner på 31–40 m o.h. Bare én stein står under

H.o.h. i meter	Under 5	5-10	11-20	21-30	31-40	41-50	Sum
Antall bautasteiner i gruppe I		11 (B6, B12, B16, B17, B18, B22, B24, B25, B32, B33, B39)	6 (B8, B11, B30, B34, B35, B36)	2 (B2, B4)	1 (B10)	1 (B19)	21
Antall bautasteiner i gruppe II		4 (B1, B28, B29, B31)	4 (B5, B7, B20, B27)	1 (B26)	5 (B13, B14, B15, B23, B38)		14
Antall bautasteiner i gruppe III	1 (B21)	1 (B37)		2 (B3, B9)			4
Antall steiner til sammen	1	16	10	5	6	1	39

Tabell 14. Bautasteiner og deres plassering i høyde over havet. $N=39$.

br.a. = bronsealder	y.br.a. = yngre bronsealder	e.j.a. = eldre jernalder	f.r.j.a. = fjorromersk jernalder	e.r.t. = eldre romertid	f.v.t. = folkevandringstid	vik.t. = vikingtid
e.br.a. = eldre bronsealder	j.a. = jernalder	y.j.a. = yngre jernalder	r.t. = romertid	y.r.t. = yngre romertid	m.v.t. = merovingertid	m.a. = middelalder

Tabell 15. Forklaring av forkortelser i tabellen.

5 m o.h. og én stein mellom 41–50 m o.h. Forskerne har i dag kommet fram til at havnivået på kysten av Sunnmøre rundt Kristi fødsel varierte kraftig, både fra nord til sør, men i størst grad fra øst til vest (Svendsen og Mangerud 1987; Simpson 2003). Antakelig står imidlertid samtlige bautasteiner over det som var havnivået i eldre jernalder i regionen.

I tabell 16 har jeg stilt opp forslagene til datering ut fra kulturminner i steinenes kontekst. I de to kolonnene til høyre presenteres mulige og sannsynlige dateringsforslag. De mulige dateringene baserer seg på eldste og yngste dateringer av kulturminnene i konteksten. Kolonnen med sannsynlige dateringer er basert på vurderinger av kulturminnenes relevans i forhold til steinene. Disse dateringene må alle betraktes som forslag og ikke absolutte dateringer. Forkortelser brukt i tabellene er oppgitt i tabell 15:

BAUTASTEINER GRUPPE I:

Tabell 16 viser at de mulige dateringene er vide, og strekker seg fra senest romertid, kan hende bronsealder i to tilfeller, og til tidlig middelalder. Disse mulige dateringene gir likevel lite presis kunnskap om bautasteinenes alder. Ut fra en nærmere vurdering av bautasteinenes tilknytning til kulturminnene i landskapet, har jeg snevret dateringene inn til kortere perioder. Bare én stein kan grovt dateres til overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder (B39). Tilnærmet to tredeler (10 av 16) av bautasteinene kan muligens være reist i eldre jernalder. En av disse kan også like gjerne være reist i vikingtid. De resterende fem steinene i gruppa kan bare gis sannsynlige dateringer til jernalder. Steinene med foreslåtte dateringer til jernalder og middelalder har i to tilfeller nær tilknytning til kirkesteder (B25 og B39). Dette åpner for en sen datering tilknyttet kristning, kan hende på samme tid som mange av runesteinene (R6, R16, R30, R34, R36, R39?, R47 og R48).

BAUTASTEINER GRUPPE II:

De mulige dateringene i gruppe II favner fra romertid til vikingtid (tab. 17). De sannsynlige dateringene ligger også innenfor disse rammene, men bare én anses å være fra yngre jernalder (B27) og tre til jernalder generelt (B7, B13 og B14). Over halvparten av steinene i gruppa kan muligens være reist i eldre jernalder. Mønsteret er dermed i hovedsak det samme som for gruppe I.

For gruppe III, steiner med ukjent høyde, har jeg valgt å ikke stille dateringene opp

i tabell. De er mindre sammenlignbare pga. usikkerhet m.h.t. høyde og form, og det var bare mulig å foreslå datering av B3, som sannsynlig plasseres i eldre jernalder. Den føyer seg slik sett til dateringene i de to andre gruppene.

Samlet er det i stor grad det samme mønstret i datering som gjelder for steinene i gruppe I, II og III. Majoriteten er trolig reist i eldre jernalder, sannsynligvis fra yngre romertid og utover i folkevandringstid, selv om mange ikke kan dateres nærmere enn jernalder generelt. Noen få har trolig blitt reist i overgangen mellom yngre jernalder og tidlig middelalder. To av disse, B25 og B39, av den høye typen (gruppe I) står på kirkesteder.

Hvordan forholder datering av runesteiner seg i forhold til dette bildet? Kan de bidra med nye momenter? I tillegg til de tre kategoriene nær, fjern og gruppekontekst

FORM-GRUPPE	NR.	GÅRD	NÆR KONTEKST (DIREKTE TILKNYTN.)	GRUPPE-KONTEKST	FJERN KONTEKST	MULIG DATERING	SANNSYNLIG DATERING
a	B4	Blindheim	–	Blimshaugen (y.r.t.+f.v.t.), udat. haug med bautastein	Udaterte gravhauger, langhaug, oppr. 6 bautasteiner (B1, B2, B3 og tre tapte)	R.t.-f.v.t.	R.t./f.v.t.
	B8	Giske	–	–	Udaterte røyser og hauger, gravkister, røyser (e. og y.j.a.), Mjeltehaugen (br.a. og r.t.), nausttuft, kapell (m.a.), bautasteinene Brørne og Sverdet	E.j.a.-m.a.	J.a.
	B12	Godøy	Udat. torvdekt røys	Udat.røys med bautastein, steinsetning (e.j.a.)	Ellefsrøysa (f.v.t.), gravminner av ulike typer langs stranda, (dateringer kun til e.j.a.)	E.j.a.-f.v.t.	E.j.a.
	B17	Ulstein	–	Udat. gravhaug	Gravfelt (1 grav dat. til e.j.a. og 1 grav dat. til y.j.a.), kirkested (m.a.), bautastein B18	J.a.-m.a.	J.a.
	B18	Ulstein	–	Udat. gravhauger	Gravfelt (1 grav fra e.j.a. og 1 grav fra y.j.a.), kirkested (m.a.), bautastein B17	J.a.-m.a.	J.a.
	B25	Hareid	Kirkested (m.a.)	Gamletun, udat. gravhaug (mulig flere)	Bautasteiner ved utmarksgrensa til det gamle opplandet til gården: B13 og B19	J.a.-m.a.	J.a.
	B30	Setre	Lav røys eller steinlegning (e.j.a.)	–	Udat. røyser, gamletun	E.j.a. -	E.j.a.
	B32	Larsnes	–	Bautastein B33	Udat. haug ved havna	–	–
b	B11	Alnes	–	Ved enden av en langhaug i et gravfelt (e.j.a.), over kullag	Langrøys (e.j.a.), sølvskatt (y.j.a.), 2 tapte bautasteiner	E.j.a.-y.j.a.	E.j.a.
	B16	Kvalsund	–	Udat. gravhauger	Udat. gravfelt, Kvalsundskipet (m.v.t.), haug (b.a. og j.a.), nausttuft?	Br.a.-y.j.a.	J.a.
	B19	Gjerdet	Naturlig(?) grushaug ved grense for gammelt oppland for Hareid gård	–	Bautastein B13 et annet sted ved utmarksgrensa til det gamle opplandet til gården, kirkestedet (m.a.), bautastein B25, udat. graver på Hareid	J.a.-m.a.	J.a.
	B22	Nærø	–	–	Udat. haug med bauta	–	–
	B34	Selvåg	–	–	Tapte bautasteiner, båtopptrekk	–	–
	B33	Larsnes	–	Bautastein B32	Udat. haug ved havna	–	–

Tabell 16. Bautasteiner i gruppe I og datering. N=21, Fortsetter på neste side.

c	B2	Blindheim	–	Bautastein B3 med steinring (e.j.a.), 2 udat. gravhauger	Blimshaugen (y.r.t./f.v.t.), udat. langhaug ved stranda, oppr. 6 bautasteiner (B1, B3, B4 og tre tapte)	E.j.a.-y.r.t.-f.v.t.	Y.r.t. – f.v.t.
	B10	Steinset	–	Udat. gravrøys	Klyngetun	–	–
	B24	Osnes	–	–	Oshaugen (br.a.), steinsetninger/pakninger (e.j.a.), haug og røyser (y.j.a.)	Br.a.-y.j.a.	F.v.t.
	B35	Steinnes	I steinring (e.j.a.)	Bautastein B36, 4 røyser (1 dat. til f.v.t.) og udat. langrøys	Tapt bautastein, udat. røys, udat. haug og tapt bautastein på dagens nabogård (tidl. samme gård?)	E.j.a.-f.v.t.	F.v.t.
	B36	Steinnes	–	Ved bautastein B35 med steinring (e.j.a.), 4 røyser (1 dat. til f.v.t.) og udat. langrøys	Tapt bautastein, udat. røys, udat. haug og tapt bauta på dagens nabogård (tidl. samme gård?)	E.j.a.-f.v.t.	F.v.t.
	B39	Korsbrekke	Kirkested (m.a.)	Gamletun	–	Sein vikt.-m.a.	Vikt./t.m.a.
d	B6	Synnes	–	Tapt bautastein og udat. graver på terrassekanten	Gravfelt, røys (5.årh.), langrøys (5.årh.) og bautastein B5 med steinsetning (e.j.a.), skipssetting (vikt.)	F.v.t. – vikt.	F.v.t.–vikt.

har jeg lagt til en fjerde kolonne med kontekst som er av uviss nærhet og relevans. For oversiktens del har jeg valgt å dele materialet inn i separate tabeller for steiner med innskrifter i eldre runer og de med yngre runer.

RUNESTEINER MED ELDRE RUNER GRUPPE I:

Tabell 18 viser at fem av seks steiner med innskrifter i eldre futhark er datert til eldre jernalder, men én av steinene kan være fra 500-tallet eller første halvdel av 600-tallet, dvs. begynnelsen av merovingertid. Bortsett fra ett tilfelle med ukjent kontekst, står eller sto steinene på eller i hedenske gravminner. To av gravminnene kan dateres til eldre jernalder. Kulturminnene i steinenes nære kontekst og gruppekontekst avviker ikke i alder fra de runologiske dateringene.

RUNESTEINER MED YNGRE RUNER GRUPPE I:

Det går fram av tabell 19 at innskriftene i yngre runer, i motsetning til de i eldre runer, ofte gir en senere datering enn de daterte kulturminnene i konteksten rundt steinene. Av disse er det i seks tilfeller direkte kobling til hedenske gravminner fra eldre jernalder (R6, R16, R21, R24, R27 og R41). De tre sistnevnte har innskrifter som omtaler selve reisingen av steinene. Dette gir god indikasjon på at også steinene er reist samtidig med innskriften, uten samsvar med, og trolig lenge etter, anleggelsen av gravminnene. For de tre førstnevnte er ikke datering av reisingstidspunktet uproblematisk. Her er to av innskriftene kristne og én verdslig, under kategorien ”annet”. Sett på bakgrunn av den arkeologiske konteksten kan man her ikke avskrive tidsavvik mellom reising av selve steinene og ristningen av innskriftene. Steinen R16 står mindre enn 1 m fra veggen på steinkirken på Avaldsnes og 20 m SØ for Flaggshaugen, datert til romertid. Gravhaugen og bautasteinen er begge blant de største av sitt slag i Norge og står i

FORM-GRUPPE	ID	GÅRD	NÆR KONTEKST (DIREKTE TILKNYTN.)	GRUPPE-KONTEKST	FJERN KONTEKST	MULIG DATERING	SANNSYNLIG DATERING
a	B1	Blindheim	–	I enden av en udat. langhaug med en annen tapt bautastein, nausttuft(?)	Blimshaugen (y.r.t./f.v.t.), udat. gravhauger, 6 bautasteiner (B2, B3, B4 og tre tapte), steinring (e.j.a.)	E.j.a. – y.r.t./f.v.t.	E.j.a.
	B14	Vedde	–	–	Gravhaug (e.j.a./y.j.a.), langrøys (j.a.)	E.j.a. – y.j.a.	J.a.
	B15	Flisnes	Udefinert kullag	–	Skylehammeren (senest 3.-6. årh.), udat. røyser langs randen av neset	200 – 600 e.Kr.	200–600
	B20	Sulesund	Steinsetning (e.j.a.)	–	Udat. graver med åpent kammer	E.j.a. -	E.j.a.
	B27	Hasund	Lokal mulig møteplass - naturhaug	Gammeltun, udat. røys	Udat. røyser og hauger, 1 røys (vik.)	Vikt. -	Vikt.
	B38	Digernes	–	Tuft (r.t.)	Røys (y.j.a.)	R.t. – y.j.a.	R.t.
b	B5	Synnes	Midtstein i steinsetning (e.j.a.)	Skipsetting (vikt.)	Bautasteiner, røys (5.årh.), langrøys (5. årh.) røyser	E.j.a. – vikt.	E.j.a.
	B7	Gjosundsetra	På lav udat. haug	Stor udat. gravhaug og mindre haug like ved	Steinring (e.j.a.), røyser, hauger	E.j.a. -	J.a.
	B13	Hovledet	–	Udat. langhaug, 3 runde udat. hauger, 2-4 små udat. røyser, større udat. røys	Bautasteiner ved tunet og grensa til storgården Hareid, kirkestedet Hareid	J.a. -	J.a.
c	B26	Pilskog	–	Jordfast stein med skålgroper	Oppr. 6 bautasteiner (tapte og ute av kontekst), gravfelt og bosetningsspor (400 e.Kr.)	400 e.Kr. -	E.j.a.
	B31	Vågso	På haug i gravfelt (e.j.a.)	Gravfelt (e.j.a.)	–	E.j.a. -	E.j.a.
d	B23	Frøystad	–	Tapt bautastein	1 røys (f.r.j.a.), 8 røyser	F.r.j.a.	E.j.a.
	B28	Voren	På flat udat. røys med fotkjede	Udat. haug	Gravfelt	–	–
e	B29	Voren	–	Udat. røys i gravfelt	Udat. gravfelt, røys med bauta B28	–	–

Tabell 17. Bautasteiner i gruppe II og datering. N=14.

proporsjonalt forhold til hverandre. Plasseringen av den svært høye bautasteinen like ved kirkeveggen virker noe ulogisk med tanke på maksimal utnyttelse av monumentets størrelse, og å reise en slik stein her ville kanskje være overflødig med tanke på den monumentale virkningen selve kirken har. På bakgrunn av disse forholdene anser jeg muligheten for at en forbindelse med romertidshaugen kan være primær og daterende, i likhet med tidligere tolkninger (Haavaldsen 1989: 10). Den kristne helgeninnskriften kan da ha bakgrunn i en ”kristning” av et hedensk monument. En sekundær plassering for steinene er imidlertid også en mulighet.

Stein R21 sto sammen med to andre reiste steiner som tyder på at steinen var del av en steinsetning. Innskriften lyder: Kolbjorn hét maðr, er 'biogge' hér = Kolbjørn het (en) mann som bodde her (NIyR III: 239-40), og er en noe uvanlig innskrift, datert til 1100-tallet. Jeg tolker det på samme måte som Magnus Olsen som at bautasteinen opphavlig var en del av den eldre jernalders steinsetningen og at den muligens har blitt betraktet som et egnet sted for å riste en innskrift med runer (op.cit.).

Den tredje steinen R6, som jeg tolker eldre enn innskriften, står ved Stedje kirke i Sogndal, og var opphavlig omgitt av en steinring, eller en steinlegning. Innskriften lyder: olafr kunukr skaut mili stæina þe(s)a = Kong Olav skjøt mellom disse steiner (Spurkland 2001: 153). Den omhandler en hendelse der Olav den hellige skjøt en pil over et område, angivelig for å vie det til kirkested. Slik Magnus Olsen tolket innskriften skjøt kongen mellom steiner som allerede sto på stedet (NIyR IV: 196f). Jeg anser dette som sannsynlig og at en minnerik hendelse ble dokumentert på den allerede stående steinen, altså at ristningen er blitt påført sekundært. I alle disse tre tilfellene anser jeg at reisingen av steinene kan ha skjedd i eldre jernalder, i det ene tilfellet nærmere bestemt romertid. For resten av steinene i gruppa er ikke konteksten av en slik art at den gir grunnlag for å avvike fra dateringene av innskriftene.

Ti av steinene dateres til vikingtid (R15, R17, R25, R26, R31, R33, R41, R44, R45, R47), fem til overgangen vikingtid/middelalder (R1, R13, R23, R27, R40) og fem til tidlig middelalder (R7, R14, R24, R34, R48). Dateringer til vikingtid (10 av 23) er i klart overtall.

19 av innskriftene er innskrifter der reisingen av selve steinen blir nevnt, hvor de fleste av disse følger den såkalte reiseformelen. Av disse er ti datert til vikingtid, fire til middelalder og fem til overgangen vikingtid/middelalder. Ingen av runesteinene med reiseinnskrift sto i kontekst som gir grunnlag for å datere dem til eldre jernalder.

FORM-GRUPPE	NR.	GÅRD	NÆR KON-TEKST (DIR-EKTE TIL-KNYTN.)	GRUPPE-KON-TEKST	FJERN KON-TEKST	KONTEKST MED UVISS GRAD AV RELEVANS	TYPE INN-SKRIFT	DATER-ING AV INN-SKRIFT	MUL. DAT.	SANN-SYNL. DAT.
a	R20	Kjøle-vig	På udat. rundrøys	Tapt runestein	–	–	Minne m/ omtale av haug	400-550	5. – 6. årh.	F.v.t.
b	R42	Bø i Sokndal	På udat. gravhaug	–	–	Sokndal kirke (m.a?)	Minne m/ omtale av grav	6. årh.	6. årh. -	500-t.
c	R2	Mykle-bostad	Del av steinsetning (e.j.a.)	Røysfelt	–	–	Minne-innskrift+ rettslig	Ca. 400	E.j.a. -	Ca. 400
	R38	Møgedal	–	–	–	–	Navn	Senest 500 e.Kr.	E.j.a. -	E.j.a.
e	R10	Eidsvåg	Del av steinlegning (e.j.a.)	–	Gravhaug (e.j.a./y.j.a.)	–	Navn	6. el. 1. halvdel av 7. årh.	E.j.a.-y.j.a.	F.v.t./m.v.t.
	R12	Nord-huglo	Sto muligens på en udat. gravhaug	–	1 røys (br.a.), 13 udat røyser og 5 hauger	–	Forban-nelses-innskrift	E.j.a.	Br.a.-e.j.a.	E.j.a.

Tabell 18. Runesteiner med eldre runer i gruppe I og datering. N=6.

Ved å se på tabell 18 og 19 sammen, dvs. alle runesteinene i gruppe I, viser det seg at den vanligste dateringen er vikingtid (10 av 29) og nest vanligste er eldre jernalder (8 av 29).

Ved å sammenligne bautasteinsgruppe I og runesteinsgruppe I, ser en muligens en tendens mot at reising av steiner av type I, har foregått i to hovedfaser; eldre jernalder og sein vikingtid/tidlig middelalder. Bare én runestein med eldre runer kan ha blitt reist så seint som første halvdel av 600-tallet, men det foreligger ellers ingen dateringer i perioden 600-900, dvs. merovingertid og tidlig vikingtid.

FORM-GRUPPE	NR.	GÅRD	NÆR KON-TEKST (DIR-EKTE TIL-KNYTN.)	GRUPPE-KON-TEKST	FJERN KON-TEKST	KONTEKST MED UVISS GRAD AV RELEVANS	TYPE INN-SKRIFT	DATER-ING AV INN-SKRIFT	MUL. DAT.	SANN-SYNL. DAT.
a	R6	Stedje	Steinlegning rundt foten (e.j.a.), kirkested (m.a.)	–	2 udat. rundhauger og 1 langhaug (e.j.a.)	–	Kristen	Slutt 1000-tall	E.j.a.-m.a.	E.j.a.?
	R14	Gjerde krk.	–	–	–	Kirkested (m.a.), runestein R15 og bautastein med korsristning, minst 19 graver (v.j.a.)	Reise-formel	12. årh	Y.j.a.-12. årh.	12. årh.
	R16	Avaldsnes	Avaldsnes krk. (m.a.)	Flagghaugen (r.t.)	Flere udat. gravrøyser og hauger	–	Kristen	Middelalder	R.t.-m.a.	R.t.?
	R24	Skadberg	På udat. haug	–	Runestein R43	–	Annet	12. årh.	12. årh. -	12. årh.
	R45	Ryen	–	–	10 udat. hauger	–	Reise-formel	Siste halvdel av 10. årh.	Siste halvdel av 10. årh. -	Siste halvdel av 10. årh.
b	R23	Maria-krk., Stavanger	–	–	–	Maria-kirken (m.a.)	Reise-formel	Første halvdel av 11. årh.	Første halvdel av 11. årh.	Første halvdel av 11. årh.
	R25	Stangeland	–	Ved enden av mulig udat. langhaug	–	–	Reise-formel	970-årene	970-årene -	970-årene
	R26	Helleland, Østre	–	–	Flere udat. langhauger og rundhauger, to runesteiner R27 og R28	–	Reise-formel	Ca. 1000	Ca. 1000	Ca. 1000
	R31	Klepp	–	–	Funnet på kirkested	Kirkested (m.a.), runestein R32	Reise-formel	975-1025	975-1025 -	975-1025
c	R13	Grindheim krk.	–	–	–	Udat. gravfelt med 207 gravminner, kirkested (m.a.), steinkors (ca. 800-1200)	Reise-formel	1020-1050	800 - m.a.	1020-1050
	R15	Gjerde krk.	–	–	–	Kirkested (m.a.), runestein R14 og bautastein med korsristning, minst 19 graver (v.j.a.)	Risse-innskrift	1020-1030	1020-1030	1020-1030
	R21	Indre Bø	To reiste steiner - del av steinsetning (e.j.a.) - sammen med R22	–	Udat. haug	–	Annet- <i>Kolbjørn het (en) mann som bodde her</i>	12. årh.	E.j.a. - 12. årh.	E.j.a.?
	R40	Åmli	–	–	–	Udat. gravfelt, kirkested (m.a.)	Reise-formel	Vik./tidlig m.a.? (min egen datering)	Vik.t. - m.a.	Vik.t./m.a.
	R47	Oddernes	På udat. grav, kirkested (m.a.)	Graver	Udat. gravfelt, hustufter, branngrøper	–	1: Minne m/omtale av stein 2: Kirke-stifting	1: 900-tall 2: 1025-1050	Vik.t. - m.a.	900-tall

Tabell 19. Runesteiner med yngre runer i gruppe I og datering. N=23, fortsetter neste side.

d	R44	Skolle- voll					Reise- formel	Ca. 1000	Ca. 1000 -	Ca. 1000
e	R1	Kuli	–	Kavlbro, gamletunet	Fem udat. gravfelt, monumentale gravhauger, steinlegninger (e.j.a.), steinsetninger (e.j.a.), steinstrenger og mindre udat. gravhauger, reist hvit stein	–	Reise- formel	1034	E.j.a. - 1034	1034
	R7	Kvamme	–	–	–	–	Reise- formel	Tidlig 1100- tall	Tidlig 1100- tall	Tidlig 1100-tall
	R17	Sorbø	–	–	–	Kirkested (m.a.), Krosshaug (f.r.j.a./y.r.t.), steinkors, roys (e.j.a./m.v.t./vik.t.) udat, roysen, bautastein, åkerrein, bosetningsspor (e.j.a.), naustuft (vik.t./m.a.), runesteiner R18 og R19	Reise- formel	Ca. 1000	E.j.a.- m.a.	Ca. 1000
	R27	Helle- land, Midtre	På udat. haug	–	Flere langhauger og rundhauger, to runesteiner R26 og R28	Runestein R33	Reise- formel	1. halvdel av 11. årh.	1. ² halvdel av 11. årh.	1. halvdel av 11. årh.
	R33	Tu	–	–	–	Runestein R27, 45 rundhauger, 2 bautasteiner, 5 udat. langhauger, 7 hulveier, rydningsroysen	Reise- formel	10. årh.	10. årh -	10. årh.
	R34	Bygland krk.	Kirkested (m.a.)	Gravfelt med opptil 45 graver, øks (vik.), gravhaug (vik.t.)	–	Runestein R46	Kristen	Tidlig m.a.?	Vikt.- m.a.	Tidlig m.a.
	R41	Galte- land	I steinsetning (e.j.a.)	Gravfelt	–	–	Reise- formel	1016-1020	E.j.a.- 1020	1016 - 1020
	R48	Søgne	Kirkested (m.a.)		–	–	Reise- formel	11. årh.	11. årh.-	11. årh.

RUNESTEINER MED ELDRE RUNER GRUPPE II:

Tabell 20 viser at de to steinene med eldre runer i gruppe II begge står i kontekst som ikke gir grunn til å avvike fra dateringene av innskriftene. Disse dateres derfor til folkevandringstid, i tråd med de runologiske dateringene.

RUNESTEINER MED YNGRE RUNER GRUPPE II:

Tabell 21 viser at to steiner med yngre runer står i kontekst med gravminner som avviker fra dateringene av innskriftene (R3 og R29). I disse to tilfellene er imidlertid opplysningene om konteksten for dårlige til å gjøre seg opp en mening om hvorvidt konteksten er primær eller ikke. Dateringene baserer seg derfor på innskriftene. Én stein er datert til vikingtid (R43), to til overgangen vikingtid/middelalder (R3 og R18) og tre til middelalder (R9, R29 og R46). Alle skriver seg altså fra perioden vikingtid–middelalder. Tre av innskriftene følger reiseformelen og den ene av disse steinene sto tilknyttet et kirkested.

Tabell 20 og 21 viser samlet at de fleste dateringene av runesteiner i gruppe II ligger til

FORM-GRUPPE	NR.	GÅRD	NÆR KONTEKST (DIREKTE TILKNYTN.)	GRUPPE-KON-TEKST	FJERN KON-TEKST	KONTEKST MED UVISS GRAD AV RELEVANS	TYPE INN-SKRIFT	DATER-ING AV INNSKRIFT	MUL. DAT.	SANN-SYNL. DAT.
b	R4	Barm-en	–	–	Bautastein, 38 udat. gravrøyser og hauger, langhaug med bautasteiner i hver ende	–	Forbannels-innskrift	1. halvdel av 5. årh.	1. halvdel av 5. årh. -	400-t.
e	R11	Rosse-land	–	–	–	5 udat. hauger, 1 udat. røys, 5 udat. flatmarksgraver	Annet	F.v.t.	F.v.t.-y.j.å.	F.v.t.

Tabell 20. Runesteiner med eldre runer i gruppe II og datering. N=2.

vikingtid–middelalder. Dermed er det avvik mellom dateringen av bautasteinsgruppe og runesteinsgruppe II. Mens hovedvekten av bautasteinene dateres til eldre jernalder, skriver de fleste runesteinene i gruppe II seg fra vikingtid/middelalder. Både gruppe I og II følger altså det samme mønsteret, med hovedvekt i dateringer til eldre jernalder for bautasteinene og vikingtid/middelalder for runesteinene.

Gruppa med steiner av ukjent høyde er en relativt stor gruppe og steinens grad av monumentalitet lar seg ikke bestemme. To steiner i gruppa har innskrifter i eldre runer. Disse dateres begge til folkevandringstid i tråd med de runologiske dateringene. Resten, dvs. 9 av 11 steiner har innskrifter i yngre runer. Her sto bare én av steinene i en kontekst som gir steinen en tidligere datering enn selve innskriften (R22). Steinen sto i den samme steinsetningen som R21 på gården Indre Bø og har en lignende innskrift: Þorbhr Þorstæinssunrbarstæin = Torberg Torsteinsson bar stein (Liestøl 1964: 29). I likhet med innskriften på R21 skiller denne seg ut fra resten av innskriftene i perioden. Jeg anser det som mulig at denne også har en eldre datering av reisingstidspunktet enn innskriften, og at runene kan være påført i etterkant.

Hovedvekten av dateringene i gruppe III (6 av 11) ligger, som for de to foregående gruppene, til vikingtid/middelalder, hvorav én til vikingtid, fire til overgangen vikingtid/middelalder, og én til middelalder. Én av steinene kan ikke dateres nærmere enn til jernalder og én lar seg ikke datere overhodet. Fem av steinene har innskrifter som forteller om reisingen av steinen og alle disse ble funnet i forbindelse med kirkesteder. I tillegg kommer én innskrift med kristent innhold som også sto på et kirkested. Gruppe III slutter seg på denne måten til gruppene I og II i datering når det gjelder runesteinene.

Ved å vurdere runesteinene ut fra den konteksten de opptrer i har vi sett at det kan forekomme diskrepans mellom den runologiske dateringen av innskriftene og den arkeologiske dateringen basert på kontekst. Dette har betydning også for bautasteinene. Selv om de daterbare kulturminnene indikerer steinenes alder er ikke dette et sikkert grunnlag for datering. Det betyr at bautasteinene kan være reist på et annet tidspunkt enn det som er skissert her.

FORM-GRUPPE	NR.	GÅRD	NÆR KONTEKST (DIREKTE TILKNYTN.)	GRUPPE-KON-TEKST	FJERN KON-TEKST	KONTEKST MED UVISS GRAD AV RELEVANS	TYPE INN-SKRIFT	DATERING AV INNSKRIFT	MUL. DAT.	SANN-SYNL. DAT.
a	R9	Mork-en	–	–	Gravhelle fra Manger kirkegård (m.a.)	–	Kristen	M.a.	M.a. -	M.a.
	R29	Sele	–	Udat. langhaug	Steinkorset på Tangerhaug, 29 udat. gravhauger, 1 udat. gravrøys	–	Rettslig	Ca. 1100	J.a.-ca. 1100	Ca. 1100
c	R46	Huse-by	Grense, steingjerde	–	–	–	Rettslig	12. årh.	12. årh.	12. årh.
	R3	Lær-heim	Mulig steinsetning (e.j.a.)	–	–	–	Reiseformel?	900-1100	E.j.a.(?)-1100	900-1100
	R43	Ålgård	–	–	–	–	Reiseformel	Senest ca. 1000	? - 1000	Senest ca. 1000
e	R18	Sorbø	–	–	–	Kirkested (m.a.), Krosshaug (f.r.j.a./y.r.t.), steinkors, røys (e.j.a./m.v.t./vik.t.) røyser, bautastein, åkerrein, bosetningsspor (e.j.a.), nausttuft (vik.t./m.a.), runesteiner R17 og R19	Reiseformel	Ca. 1000, og ikke yngre enn 1. del av 1100-tallet	E.j.a.-m.a.	1000 - 1100

Tabell 21. Runesteiner med yngre runer i gruppe II og datering. N=6.

Oppsummering

Det bildet som tegner seg er at reisingen av steiner trolig har foregått i to atskilte perioder, eldre jernalder og sein vikingtid–tidlig middelalder, med mulig opphør i merovingertid og første halvdel av vikingtid. Den første perioden kan ikke avgrenses nærmere i tid enn til eldre jernalder, men neppe tidligere enn yngre romertid. Det ble i denne tiden reist steiner både med og uten innskrift, men ingen av steinene på Sunnmøre hadde altså slike innskrifter.

Den andre perioden ser ut til å ha sin begynnelse i sein vikingtid for så å fortsette i tidlig middelalder. Steinene fra denne perioden viser relativt ofte tilknytning til kirkesteder.

Bildet av at reisingen av steiner fikk et opphold i merovingertid og første del av vikingtid skyldes at det bare foreligger én datering som på det lengste kan strekke seg opp i de første femti årene av merovingertid og ingen dateringer til 700- og 800-tallet. Dette tyder på at denne perioden var en lite aktiv fase når det gjelder reising av steiner. Skikken med å reise steiner later til å ligge nede helt til slutten av vikingtiden for å få et kraftig oppsving fra 900-tallet av og inn på 1100-tallet. Hva som var årsaken til dette vil bli drøftet i neste kapittel. Høyde- og formgruppene viser likheter i datering, noe som viser at høyder og former ikke kan knyttes til bestemte perioder. Det er altså ikke slik at det forekommer bestemte steintyper i bestemte tidsrom.

Hvorfor ble steinene reist?

Analysen har så langt vist at bautasteinene på Sunnmøre i stor grad var knyttet til gravminner og ferdselsårer, og at denne skikken strakk seg fra senest yngre romertid til ca. 600. I tillegg ble det påvist en ny, men svakere dokumentert reisingssfase av bautasteiner i slutten av vikingtid og en opphørsfase mellom de to periodene. Runesteinene fra Vestnorge viste et lignende mønster med én fase i eldre jernalder, dokumentert fra folkevandringstid, og med et oppsving i sein vikingtid og tidlig middelalder, inn på 1100-tallet, men da i til dels andre kontekster enn tidligere. Det er imidlertid ingen kjente runesteiner på Sunnmøre. Myklebostadsteinen (R2), viser i skrift den klare koblingen til en grav og en gravlagt person, i dette tilfellet en navngitt mann, *Ásgest eller Asugast: Ásgest. Grav. Jeg har krav på godtgjørelse hos Ormleif, som er oversettelse av a(n)sugasdiR hlaiwa. aih ek soman bi wor(u)malaiba*. Han, eller kan hende de etterlatte, hadde krav på godtgjørelse, kanskje av hans banemann, slik Gerd Høst har tolket det (Høst 1976: 37). De etterlatte lot dette komme skriftlig til uttrykk, kan hende som et rettskrav. Det leder over til spørsmålet om hva bautasteiner betydde i sine ulike kontekster. Hvorfor ble det reist steiner i disse fasene, og hvilke formål oppfylte bautasteinene på de ulike stedene de ble reist? Hvem sto bak, og hva var motivet bak reisingen?

Kommunikasjon og manipulasjon

Plassering på eller ved gravminner, nær kommunikasjonslinjer og steder der folk ferdes, gjelder ikke bare for bautasteiner og runesteiner, men også for gravminner generelt helt tilbake til bronsealderen og store deler av jernalderen (Solberg 2000: 78, 135). Godt synlige punkter i terrenget, som terrassekanter, rygger, nes og gode strandflater ble gjerne foretrukket. Plasseringen på høye eller fremskutte punkter i terrenget var viktig nettopp fordi de skulle synes i vid omkrets, noe som viser at bautasteinene på Sunnmøre skulle være synlige og at de sto for et budskap. Graden av synlighet varierer imidlertid og var tydeligvis tilsiktet også for steiner som ikke er monumentale i samme grad. Det er et gjennomgående trekk at de mindre bautasteinene også har en mer begrenset henvendelsessone sammenlignet med de mer monumentale steinene.

Dette kan tyde på at de var rettet mot et mer avgrenset område, og slik sett var mer ekskluderende enn de mer monumentale steinene som i større grad var synlige fra sjøen, med ferdsel over større avstander.

De mer monumentale bautasteinene og runesteinene står også på gravminner fra eldre jernalder, på menneskeskapte eller naturdannede hauger eller i steinsetninger. Hva utløste behovet for slike ekstra markører av allerede oppbygde og markerte graver og hvorfor reiste man steiner også på hauger der det antakelig ikke var gravleggelse?

I romertid og folkevandringtid skjedde en intensivering og omstrukturering av jordbruket og bosetningen, satt i forbindelse med økt folketall, og dermed etablering av nye gårder, større jordbruksproduksjon og behov for forbedrede jordbruksmetoder. Utviklingen kan også sees som følge av framveksten av en sterkere høvdingmakt, kanskje med baser i strategiske sentra langs norskekysten (Myhre 2002: 159ff).

Reisingen av steiner kan også sees i en slik samfunnssammenheng, hvor det var behov for å markere rettigheter og råderett, og rent materielt kan hende for å markere nyvunne territorier og nyetablert makt. Ikke minst var det i sistnevnte sammenheng viktig at markeringene var synlige i vid omkrets. Dette preger i stor grad bautasteinenes plassering, hvor flere nettopp også har tilknytning til sentrale gårder og gamle tunområder, grenser og veifår. Bautasteinene på Sunnmøre er i stor grad knyttet til gårdsområder som markerer seg som gamle og store gårder i sine distrikt, hvorav enkelte senere også er kjent som høvding- og lendmannsgårder. Slike gårder er Giske (B8) og Blindheim (B1, B2, B3 og B4). Andre store gårder som Hareid (B25), Ulstein (B17 og B18), Godøy (B12) og Pilskog (B26) merker seg ut. Vi ser også at steinene ofte forholder seg til gamle tunområder (B12, B26), gårdsveier (B2, B3, B4, B8, B17, B18) eller nærliggende gravfelt (B2, B3, B4, B12, B17, B18, B26).

Forklaringen på hvorfor skikken med å reise bautasteiner avtok i merovingertid og første halvdel av vikingtid skal kanskje søkes i at det ikke lenger i samme grad var behov for å markere rettigheter, da disse alt bygde på etablert makt. Oppholdet kan kanskje også knyttes opp mot teorier om framvekst av større jordegods i denne perioden, der enkeltgårder ble drevet av folk som selv ikke rådde over jorda (ibid: 186).

I den yngste fasen, fra slutten av vikingtid, kan det være naturlig å se steinreisingen i forbindelse med de to store endringene som preget tiden, framveksten av en sentralisert kongemakt og religionsskiftet. Den nye religionen var et resultat av en mer sentralisert kongemakt, men bidro også til å legitimere denne. Både perioden romertid–folkevandringtid og århundrene før og etter år 1000 var altså preget av samfunnsendringer på det politiske, ideologiske og religiøse plan. Steinreisingen kan kanskje forstås i lys av en slik konfliktfylt bakgrunn. Dette krever imidlertid en nærmere vurdering både av runeinnskriftenes innhold og steinenes plassering, i tillegg til en vurdering i forhold til den første steinreisingsfasen.

Minne og manifestasjon

Minnefunksjonen kommer til uttrykk i innskriftene på runesteiner alt fra eldre jernalder, og kan deles opp i to typer: navneinnskrifter og innskrifter som omtaler selve gravleggelsen eller gravminnet. Sju av de ti steinene med innskrift med eldre runer har en slik betydning. Navneinnskriftene er svært enkle, bare i form av et enkelt mannsnavn, men ofte med en malende navneform, som R5: *widugastiR*, tolket som *et mannsnavn med betydningen gjesten fra skogen/den fremmede* (Høst 1976: 54), R10: *haraRaR*, *et mannsnavn med betydningen den bevegelige* (NIÆR I: 455, Høst 1976: 56), og R38: *laiPigaR*, *et mannsnavn med betydningen ubehagelig, utålelig, avskyelig, forhatt* (Høst 1976: 84).

De fire andre innskriftene er mer utfyllende med hensyn til gravminnet, som den allerede siterte Myklebostadsteinen (R2). Andre eksempler er R8: *...xiR blaiwidaR Par*, *dvs. den eller den (hvis navn ender på iR) er gravlagt der* (Høst 1976: 40), R20: *hadulaikaR ek hagusta(l)daR blaiwido magu minino*, *som betyr Hadulaik (hviler her). Jeg Hagustald hauglagde eller: begrov i Haug min sønn* (NIÆR I: 276) og R42: *hnab(i?)das hlaiwa* (Hnab(i?)ds Gravhaug) (ibid: 242).

De fleste innskriftene fra eldre jernalder peker således i retning av at steinene har hatt en klar minnefunksjon i forhold til en avdød, navngitt person. Fem av disse, R2, R5, R10, R20 og R42, sto på graver som viser at de i tillegg til å være minnesmerker over døde, også var fysiske markører over graver. Et typisk trekk ved navnene er at de ofte er karakteriserende, og at personene de henviser til dermed kan ha vært omstridte eller skilt seg ut på ulikt vis. Dette kan videre være et tegn på at det var fremtredende eller spesielle personer som fikk denne typen markering på graven. I likhet med slike runesteiner står 12 av bautasteinene på Sunnmøre også på hedenske gravminner eller som del av anlegg som kan markere graver.

Gjennom nærheten til forfedrenes graver var de reiste steinene med på å knytte tid og sted sammen. Ritualene på slike steder knyttet forbindelse til døde slektninger eller forgjengere, og innlemmet dem slik i det levende samfunnet. Flere av stedene der det ble reist bautasteiner, ble brukt over lengre tid, og viser rituelle funksjoner ofte fra romertid helt inn i middelalder. På slike steder med kultstedskontinuitet sto B8, B16, B17, B18, B24 og B25. Forhold forbundet med liv og død, avling og grøde og skiftende årstider bidro til en syklisk tidsoppfatning. Den folkelige tradisjonen rundt en av bautasteinene på Sunnmøre, kalt Solsteinen (B13), som opphavlig sto i et gravfelt, kan muligens avspeile en slik tradisjon. Den markerer ifølge tradisjonen hvor langt opp i lia sola når ved vintersolverv.

Minnemotivet kommer til uttrykk også på de yngre steinene, men nesten utelukkende gjennom de standardiserte reiseformel-innskriftene med dateringer hovedsaklig fra 1000-tallet, i tillegg til enkelte ned på 900-tallet og opp til 1100-tallet. Tre av steinene, R3, R27 og R41, står i nær kontekst med hedenske gravminner, og steinene kan være reist i forbindelse med arveskifter, slik flere har påpekt i andre sammenhenger (e.g.

Sawyer 2000: 47). Ved å vise sin tilknytning til jorda og eiendommen tilbake til forfedrene kunne slik form for forfedrekult, der tid og sted ble forbundet, også være med å legitimere rettigheter til eiendom og arv (jf. Øye 2002: 400). I et samfunn der man livnærte seg av jorda, vil markering som dette ha vært viktige i perioder med press på ressursene, som i romertid og folkevandringstid og likedan i vikingtid. I typiske jordbrukssamfunn kunne eie av jord være grunnlaget for makt. I perioder med endringer i maktideologien kan derfor behovet for å understreke de gamle, tradisjonsbundne rettighetene til territorium ha vært til stede.

Bare én av steinene med minnemotiv, datert til 900-tallet, har en noe annen karakter enn reiseformel-innskriftene. Her er steinreiseren ikke nevnt direkte (R47 I): *Eftir Þóri Neriðs sun er stein sá, dvs. Til minne om Tore Neridssønn er denne stein* (NIyR III: 76). Tores etternavn angir imidlertid hvem han var sønn av, og det kan derfor ikke utelukkes at det var faren som reiste stein over Tore. Steinen sto inntil ca. 1990 på antatt opphavlig plass, på et kirkested der det opprinnelig lå et gravfelt fra romertid/folkevandringstid (Larsen 1990: 18). Den var opprinnelig knyttet til det som trolig var en gravplass for gården langt tidligere enn steinen ble reist, og som senere ble et kirkested. Dette er et godt eksempel på hvordan konteksten kan ha forandret seg gjennom århundrene. Minnemotivet var altså et utbredt motiv både i folkevandringstid og i slutten av vikingtiden. På Vestlandet var den nære konteksten til gravminner likevel mer hyppig forekommende i eldre jernalder enn i slutten av yngre jernalder.

Det finnes en klar kobling mellom minnesteinene med innskrifter med yngre runer og kirkesteder. Hele 15 av 25 slike steiner sto på eller nær kirkesteder. Denne konteksten kan imidlertid være sekundær. Noen av dateringene ligger til 900-tallet, og steinene er i slike tilfeller trolig for unge i forhold til kirkeoppkomsten. Der dateringene kan passe inn med en tidlig etablering av kirker, og selv om det ikke er påvist graver under alle steinene, er uansett den fysiske og mentale nærheten til grav og religiøs samlingsplass til stede. Slik det kan se ut, holdt tradisjonen med å markere graver og å minnes avdøde med å reise stein seg levende også etter at kristendommen vant innpass.

Eiendom og rett

Runesteinene fra eldre jernalder sier med sine korte formularer ikke noe eksplisitt om eierforhold og rettigheter, men kan ut fra deres plassering og navngiving indirekte tolkes i en slik retning. Noen av innskriftene fra vikingtid–tidlig middelalder omhandler helt konkrete eiendomsforhold og grensedraining. Den ene av disse, R46, datert til 1100-tallet fra Huseby i Vest-Agder, står i et gammelt steingjerde. Innskriften lyder: *Hér skiptir morkunni, dvs. Her er mark-skifte* (NIyR III: 103). Den viser altså til en grenseoverkomst (Øye 2002: 298). Steinen fra Huseby, som synes å stå in situ i et steingjerde, åpner for at også steinene B13, B14 og B19 fra Sunnmøre kan markere grenser som har gammelt opphav. Dateringene av disse er noe usikre, men ut fra konteksten å dømme er de sannsynligvis reist i jernalder.

Den andre runesteinsinnskriften omhandler rettigheter til laksefiske i elva Figgjo nord på Jæren og er også datert til 1100-tallet. På steinen (R29) står det: *Máli es á steini Þessum, a(t...) vorp liggja holf til...at eign ok at óðli..., dvs. Ein slik) avtale er (skreven) på denne steinen at (?) varpa ligg halvt til (Sele?) til eige og odel..*. (NIyR III: 192, Spurkland 2001: 153). Den markerer altså at også utmarksrettigheter hørte under odelsretten.

Det er likevel reiseformelinnskriftene som hyppigst markerer former for råderett, samtidig som de er minneinnskrifter. Dette kan være et tegn på at også de øvrige minneinnskriftene fra eldre jernalder, som bare nevner et navn, kan tolkes i samme retning. De følger, som vist, ikke den tradisjonelle formelen og nevner bare ett navn, men hvem som har vært "arvtakeren" kan ha vært innforstått i samtiden. Et vitnesbyrd om at steinene fra den eldste perioden kunne ha funksjoner knyttet til rettigheter, som arv, går fram av innskriften på Tune-steinen fra Østfold, datert til 400-tallet. Her nevnes både navnet på steinreisere og den døde døtre i tillegg til den avdøde navn. Tune-innskriften er blitt tolket som at samfunnet i folkevandringstid var et patriarkalsk samfunn med fastlagte arveregler (Grønvik 1981: 190f). Selv om det ikke kan sies sikkert, er det mulig at arvemotivet forelå, men da skrift var lite etablert kan dette ha vært mer innforstått i den tidlige steinreisningen. Dette kan også gjelde bautasteiner. Særlig bautasteinene som er reist på separate graver kan kanskje tolkes i en slik retning. Det gjelder B3, B5, B7, B12, B19?, B21, B28, B30, B35, og B37.

Kan hende kan også de spesielle forbannelsesformularene tolkes som uttrykk for territoriemarkering. De to innskriftene fra Vestlandet med dette motivet (R4 og R12), sto begge på eller ved graver like ved strandlinja. Mange av bautasteinene med lik plassering som disse kan derfor muligens også sees som slike "advarsler" om å komme for nære eiendommen (B1, B12, B17, B18, B20, B21, B22, B28, B29, B30, B31, B32, B33, B35, B36 og B39).

Fra hedendom til kristendom

De yngre innskriftene på runesteinene fra tidlig middelalder vitner også om religionstilknytning og om hendelser i forhold til det kristne liv, som f.eks. kirkestifting eller høytidsmarkeringer (R6, R9, R16, R34, R36 og R47). Motivet bak virker ofte å ha vært å markere overfor omverdenen at man selv og/eller avdøde har tatt opp den kristne tro. Det kan også ha vært for å markere at et område er blitt kristnet eller viet kristendommen. Fem innskrifter fra tidlig middelalder inneholder et rent kristent budskap, i form av fortellinger om kirkestifting, sjelebønner, kristne høytider eller opphøying av helgener. Et eksempel på sjelebønn er R34: *Guð hjalpi sál Magnhildar, dvs. Gud hjelpe Magnhilds sjel* (NIyR III: 34).

Når steiner med reiseformel-innskrifter er plassert på kirkesteder, kan de muligens også tolkes som kristne markører for å vise sin nye kristne holdning mer aktivt (jf. Sawyer 2000 og Krøvel 2001). Størsteparten (20 av 25) av reiseinnskriftene i materialet er

datert til seint 900-tall og 1000-tall, dvs. perioden rundt religionsskiftet. Av disse sto altså 15 på kirkesteder og kan kanskje forstås som tegn på en aktiv og positiv holdning til den nye religionen. De tidligste dateringene av disse steinene åpner samtidig for muligheten for at plasseringen på kirkestedet er sekundær. Steinene kan være flyttet eller ha inngått i andre kontekster i første fase, siden kirkestedene kan være yngre. Det finnes mange eksempler på at kirkesteder ligger på tidligere gravfelt, og det er ikke umulig å se for seg flytting av steiner f.eks. fra grav til kirkested, slik tilfellet var for minnesteinen R47 ovenfor. Slike handlinger kunne eventuelt være motivert ut fra et ønske om å innlemme sine døde forgjengere i den nye religionen eller fra et behov for fremdeles å kunne minne sine slektninger, f.eks. i tilfeller der gravhaugen måtte gi rom for en kirkebygning. Dette viser i begge tilfeller at et snev av den gamle mentaliteten hang igjen, trass i den klare kristne konteksten. Alle steinene med innskrifter av rent kristen art sto eller står imidlertid på eller nær kirkesteder.

Også bautasteiner kunne stå på kirkesteder. Dette gjelder to av steinene fra Sunnmøre, der den ene kan dateres til jernalder generelt (B25) og den andre sannsynligvis til overgangen yngre jernalder–middelalder (B39). Plasseringen, samt tradisjonen om at den ene bautasteinen opphavlig ble brukt som en slags forløper for en kirke, kan tyde på at også bautasteiner kunne brukes som ”kristne” markører i denne fasen. Det er imidlertid også sannsynlig at disse bautasteinene kan ha stått på stedet før kirken ble bygd. I det ene tilfellet, B25, kjenner man til gravhauger i området. Dette tyder på at kirken ble reist på en hedensk gravplass, noe som også vitner om kultstedstradisjon.

Bautasteiner er også blitt tolket som fruktbarhetssymboler (se f.eks. Bakka 1963: 146), og jamført med hellige hvite steiner, der hvitfargen tolkes som dødens farge og som hellig og sakral (Skjelsvik 1953: 121 med ref.). En slik hvitfarge kjennes fra andre deler av landet og på noen av bautasteinene på Sunnmøre: B14 (Vedde), som består av gneis rik på kvarts og feltspat, og B34 (Selvåg), hvor det helt opp i våre dager har vært vanlig å male steinen hvit.

Volsetåten inngår som en del av Olav den helliges saga og er blitt benyttet for å belyse båndet mellom bautasteiner og hedensk kult. Fortellingen anses å være bygd på et muntlig overført kvad fra hedensk tid (Steinsland og Vogt 1981: 88). Relevansen til bautasteiner bunner i den etymologiske sammensetningen til ordet bautastein, norrønt bautaðarsteinn, som blir forklart som ”en Sten hvormed man stikker eller støder” (Fritzner I: 119). Selve fortellingen dreier seg om et offerrituale rundt fallosen til en ofret hest, innsatt med de konserverende og tradisjonelt magiske urtene lin og løk, nært knyttet til runemagi (Høst 1976: 59). Ordsammenhengen og formen på steinene har dermed gjort at bautasteiner er blitt tolket som fallos- og fruktbarhetssymboler, der den symbolske handlingen med å stikke en stein i jorda sees som en parallell til kjønnsakten (KLNMI: 393; Bakka 1963: 145f). Selv om det ikke er konkrete vitnesbyrd som kan tolkes i slik sammenheng ut fra bautasteinene eller runesteinene i mitt materiale, er det uten tvil viktig å se religion som en integrert del av tilværelsen. Ikke minst vitner de nærværende og synlige gravminnene nær ferdsl og boplass om dette.

Maktmanifestasjoner?

Runesteinene med yngre runer viser påfallende ulikheter i fordelingen i de ulike regioner av Vestlandet, med de fleste steinene på Sørvestlandet. Også her ble en god del reist på storgårder i godt jordbruksland. Dette området knyttet tidlig sterke kontakter med Vest-Europa generelt og De britiske øyer spesielt (Andersen 1977: 65). På denne måten kan disse områdene tidligere enn andre deler av landet ha fanget opp impulser utenfra. En lignende fordeling gjelder også de vestlandske steinkorsene (Gabrielsen: denne publikasjonen). Her er konsentrasjonen av korsene i Rogaland tolket i maktpolitisk sammenheng og i forhold til et motsetningsforhold mellom lederen for høvdingslekta på Sola, Erling Skjalgsson, og Olav Haraldsson tidlig på 1000-tallet. Som en del av en splitt-og-hersk teknikk rekrutterte Olav mindre kjente høvdingslekter til kongelig tjeneste. En de av de mindre slektene var Gjerdeslekta i Etne, bl.a. med Erlend fra Gjerde som en av kongens menn (Andersen 1977: 120). Navnet Erlend går for øvrig igjen på R15: *Erlendr reist rúnar Þessar eptir Olvi föður, dvs. Erlend ristet disse runer etter Olve, (sin) far. Begge runelinjene begynner med et kors* (NIyR IV: 3). Kan hende skal også en del av runesteinene sees i en slik kontekst, knyttet til kamp om makt. Det er vanskelig å si noe mer presist om dette når det gjelder bautasteinene og runesteinene fra eldre jernalder. Det er likevel ikke vanskelig å tenke seg at slike konflikter kan ha oppstått nettopp i en periode med økende hierarkisering, gårdsdannelse og demografisk vekst (jf. Myhre 2002: 159; Fabech 1991: 291). Da mange av bautasteinene er plassert på strategiske steder i forhold til ferdsel og kan hende kontroll av ferdsel (B16, B21, B22, B28, B29, B31, B35, B36) kan det tyde på nettopp slike manifestasjoner av makt.

Steinreising og mentalitet

Mange av funksjonene som hittil er belyst, betoner tradisjon over lang tid og en form for mentalitet. I noen tilfeller ble bautasteinene påført senere innskrifter for å markere spesielle minnerike hendelser som man ønsket skulle bli husket for ettertiden. Slike begivenheter blir minnet på Stedjesteinen, R6: *olafr kunukr skaut mili stæina Þe(s)a, oversatt til Kong Olav skjøt mellom disse steiner* (Spurkland 2001: 153) og Morkensteinen, R9: *Páll ræistr rúnar Þessar um Þrining, i betydningen Pål ristet disse runer ved Trinitatistid* (NIyR IV: 76). Trefoldighetshelgen er en høytid som ble feiret i middelalderen, og runologene ser for seg at innskriften minner om en hendelse på en årlig tilbakevendende fest eller feiring. Andre eksempler er de to steinene R21 og R22 fra gården Indre Bø i Randaberg, med innskriftene: *Kolbjörn hét maðr, er 'biogge' hér, dvs. Kolbjörn het (en) mann som bodde her* (NIyR III: 239–40) og *Þorþhr Þorsteinssunrbarstein*, med betydningen Torberg Torsteinsson bar stein (Liestøl 1964: 29). Disse gir innblikk i mer hverdagslige hendelser, men som likevel var ønskelig skulle bli husket.

Sammenligningen mellom bautasteiner og runesteiner åpner for at bautasteinene kan ha tjent mange av de samme funksjonene som runesteinene, dvs. som minnesteiner, territoriemarkører, fysiske manifestasjoner av ulike rettigheter som ble overført fra

den avdøde, eller som fysiske reaksjoner og markeringer av omveltninger i samfunnet. Kjennskapen til meningsinnholdet en bautastein eller runestein fra eldre jernalder bar med seg, kan ha holdt seg i folks bevissthet gjennom lange tider uten at tradisjonen med å reise steiner var aktiv, som i merovingertid og tidlig vikingtid.

Det fysiske nærværet av de reiste steinene på fremskutte posisjoner i landskapet har trolig vært vesentlig for å holde tradisjonen ved lag og for å nå fram med og holde friskt i minnet det budskapet de sto for. Derfor var det viktig at steinene skulle sees og forholde seg til stedene der folk ferdtes. Steinenes symbolske innhold kan ha vært en del av den allmenne kunnskapen i samfunnet, men kan også ha skiftet mening over tid, ikke minst når de reiste steinene inngikk i en ny kontekst.

Avslutning

Bautasteiner utgjør et lite utforsket materiale. I hvilken grad har da denne undersøkelsen frembrakt nye resultater? Av til sammen 125 registrerte bautasteiner i denne regionen viser det seg at bare 39 fremdeles står in situ. For å kaste lys over spørsmålet om hvorfor bautasteinene ble reist har tok jeg utgangspunkt i den plasseringen de har og hadde i landskapet. Ble de reist på spesielle steder og i særskilte kontekster, og i tilfelle hvor?

Bautasteinene har en nokså ensartet utforming, men det lot seg skille ut fire grupper på grunnlag av formen på avslutningspartiet spesielt. Det viste seg at steinene med spiss avslutning var vanligst, etterfulgt av steiner med rund og rett avslutning. Høyden er likevel det mest slående trekket, og varierer for bautasteinene fra Sunnmøre mellom 0,8 m og 3,4 m. Med mennesket som målestokk delte jeg materialet ut fra graden av monumentalitet, i to høydegrupper. Skillet ble satt ved 1,8 m. Det viste seg å være flest høye steiner, 54% av materialet. Det var ingen vesensforskjeller med hensyn til fordelingen av formgrupper mellom høye og lavere steiner.

Undersøkelsen viste at steinene består av lokale bergarter, hovedsakelig gneiser av ulik sammensetning. I noen tilfeller kunne bergarten utvise særpreg som kan tyde på en bevisst holdning i forhold til valg av stein, f.eks. i form av dekorative trekk som spesielle kvartsganger eller granater, men uten at det avtegner seg mønstre i forhold til form og høyde.

Et hovedelement i undersøkelsen har vært å se bautasteinene i sin landskapsmessige kontekst og i relasjon til andre kulturminner, med det formål å sette steinene inn i en tidssammenheng og kulturell ramme. I denne sammenhengen har jeg trukket veksler på metoder benyttet i visuell landskapsanalyse, og vurdert kulturlandskap, innsyn, utsyn, monumentalitet, og tilgjengelighet, med tanke på å belyse formålet med steinreisningen. Visse mønstre avtegnet seg klart: Det var langt flere bautasteiner i ytre enn i midtre og indre strøk. Det viste seg dessuten at de høye steinene (gruppe I) i større grad enn de mindre (gruppe II) sto på steder der de var lett synlige og at

de generelt hadde en videre henvendelse enn de lave. Formen viste seg derimot ikke å ha samme grad av sammenheng med plasseringen. Nesten alle steinene sto knyttet til ferdselsårer, særlig til sjøs, men også til lands. Den strategiske plasseringen ved sund, nes og krysningspunkt mellom fjord- og veisystemer var også fremtredende. De fleste bautasteinene var kystnære og i en sone under 20 m o.h., der mange sto helt i strandsonen, hele 64% stod lavere 20 m o.h. 67% hadde dessuten nær kontakt til forhistoriske graver, plassert enten på eller nær slike graver.

Alle bautasteinene på Sunnmøre mangler innskrifter og former for dekor. Materialet må derfor tolkes gjennom konteksten. For å få et komparativt materiale som kunne belyse spørsmål knyttet til bautasteinenes alder og mening, sammenlignet jeg derfor med reiste steiner med runeinnskrifter i Vestnorge, fra Møre og Romsdal i nord til Aust-Agder i sørøst. Undersøkelsen viste at runesteinene kunne deles inn i de samme høyde- og formgruppene som bautasteinene og at de slik sett var sammenlignbare. Det viste seg også å være store likheter i form, størrelse og bergart og i fordelingen av antall steiner innen de ulike gruppene. Også med hensyn til runesteinenes plassering fant jeg likheter i forhold til bautasteinene, både i utbredelse, med et tyngdepunkt i ytre sone, og i landskapstrekk som sjønære lokaliteter og høye punkter. I likhet med bautasteinene er det de høye runesteinene som i de fleste tilfellene har en monumental virkning. Også runesteinene hadde plasseringer i forhold til gravsteder, bosetning, ferdsel og kommunikasjon. Flere bautasteiner enn runesteiner kunne imidlertid knyttes til gravfelt.

Runeinnskriftene kunne kategoriseres i fire grupper for å belyse steinenes funksjon og mange av innskriftene lot seg datere. Dateringene fordelte seg hovedsakelig på to faser, en første fase i folkevandringstid og en yngre fase fra seint 900-tall til inn på 1100-tallet. Sammenholdt med bautasteinenes arkeologiske kontekst, mener jeg å kunne sannsynliggjøre at også bautasteinene skriver seg fra to faser, men den eldste går trolig lenger tilbake enn de eldste daterte runesteinene, senest til yngre romertid. Bautasteinene var best representert i eldre jernalder, men ble også reist i yngre jernalder og inn i middelalderen. Reisingen av steiner ser med andre ord ut til å ha foregått i to separate faser, i eldre jernalder, trolig fra yngre romertid og folkevandringstid, og i sein vikingtid og tidlig middelalder. I begge periodene ble det reist steiner både med og uten runer. Mellom disse periodene, dvs. i perioden merovingertid og tidlig vikingtid, finnes det ikke klart dokumenterte eksempler på steinreising, verken med eller uten runer.

Begge de to periodene steinreisingen foregikk i var preget av uro. I eldre jernalder foregikk det en kamp om ressurser og eiendom, mens slutten av vikingtida er preget av rikssamlingsstrider og trosskifte. Dette kan ha ført til økt behov for å markere territorium og tilknytning til jord, legitimert gjennom den visuelle og manifeste tilknytningen til forfedrenes graver. Det skulle tydelig kommuniseres, noe som går fram av plasseringen på synlige steder ved veier på land og til sjøs.

Minnefunksjonen er viktig, noe som også går fram av runeinnskriftene fra eldre jernalder. Bautasteinene uten innskrift som står i gravkontekst kan sees som uttrykk for samme motiv.

Innskrifter fra vikingtid og tidlig middelalder peker også mot minnemotivet, men kan i tillegg knyttes til markering av arverett ved å vise tilknytning til jord ved overføring av arv. De innskriftsløse bautasteinenes tilknytning til graver eller gravfelt kan også tyde på dette. Noen steiner kan forøvrig tolkes som grensemarkører eller representere annen eiendomstilknytning. Når også bautasteiner uten innskrift påvises på grenser, indikerer de en tilsvarende funksjon. Plassering på strategiske punkter ved leia kan også sees som uttrykk for kontroll og makt. Andre betydningsfulle steder, som rituelle gravplasser, kirkesteder og en mulig lokal møtehaug, kan tyde på det samme.

Mange av de yngre innskriftene er bygd opp etter den såkalte reiseformelen og knytter seg til kirkesteder. Dette kan forstås i sammenheng med ønsket om å uttrykke en positiv holdning til kristendommen, eller at steinene primært kan ha stått på graver eller i gravfelt der kirken ble bygget. Dette kan videre tyde på et ønske om å innlemme avdøde slektninger i det nye religiøse fellesskapet, eller et ønske om fremdeles å kunne minnes disse slektningene. Ettersom man også finner bautasteiner på Sunnmøre på kirkesteder kan disse trolig også forstås innen samme ramme.

Samlet viser dette at utsagnet i Håvamål som ble sitert innledningsvis, finner støtte i det arkeologiske materialet: Sjeldan bautasteinar nær brauti stend, utan frendar fekk dei reist. Undersøkelsen har også kunnet gi konkret innhold til Snorres mytiske skildring om reising av bautasteiner. Den har vist at bautasteinene på Sunnmøre nettopp begynte å bli reist i en periode med utstrakt bruk av branngraver og at bautasteiner ofte forekom på gravfelt. Også sammenhengen mellom hauglegging og bautasteiner kan dokumenteres i mitt materiale. Den beskjedne forskningen omkring bautasteiner har påpekt en suksisjon fra bauta- til runesteiner. Jeg har også vist et slikt hovedmønster, men undersøkelsen tyder på større grad av parallellitet og likheter i materialet enn det som tidligere har kommet fram.

Litteratur

- Andersen, P.S. 1977. Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130. Universitetsforlaget. Oslo.
- Bakka, E. 1963. Forntida i Odda, Ullensvang og Kinsarvik. I: Kolltveit, O. (red.). Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid. Bygdesoga I. Odda, Ullensvang og Kinsarvik Bygdeboknemnd.
- Bendixen, B.E. 1880. Iagttagelser paa en stipendiereise i Søndmøre 1880. I: Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Aarsberetning 1880. C.C.Werner & Co.'s Bogtrykkeri. Kristiania.
- Birkeli, F. 1973. Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysning av overgangen fra norrøn religion til kristendom. Universitetsforlaget. Oslo.
- Bjørkvik, H. 1975. Tun. I: Danstrup, J. (red.) KLNLM =Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid. Bind 19. Rosenkilde og Bagger. København.
- Bjåstad, I. 1970. Ei ny tid. I: Bjåstad, I. (red.). 1970. Soga om Hareid og Ulstein. Den allmenne delen. Bind I. Sogenemnda for Hareid og Ulstein. Sunnmørespostens trykkeri. Ålesund.
- Bjåstad, I. og A. Waage. 1985. Bygdebok for Hareid og Ulstein. Bind V. Gnr. 40 Brandal – gnr. 51 Røyset. Hatleholts Trykkeri AS. Brattvåg.
- Braudel, F. 1972. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Vol. I. Harper & Row, Publishers. New York, Evanston, San Francisco, London.
- Bøe, J. 1942. Fra ledens fortid. Et forsøk. I: Viking 1942, s.175-194. Oslo
- Cohen, A.P. 1985. The symbolic construction of community. Routledge. London og New York.
- Dietrichson, L. 1892. De Norske stavkirker. Studier over deres System, Oprindelse og Historiske Udvikling. Et bidrag til Norges Middelalderske Bygningskunsts Historie. Alb. Calmeyers Forlag. Kristiania og København.
- Fabech, C. 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: Fabech, C. og Ringved, J. (red.). Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk jernalder og Folkevandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII.
- Fett, P. 1942. Blimshaugen. Særtrykk av Sunnmørsposten. Sunnmørspostens trykkeri. Aalesund.
- Fett, P. 1950a. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Haram prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1950b. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Borgund prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1950c. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Ørsta prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1951a. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Ulstein prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1951b. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Herøy prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1951c. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Sande prestegjeld. Bergen.
- Fett, P. 1951d. Førhistoriske Minne på Sunnmøre. Volda prestegjeld. Bergen.
- Fritzner, J. 1867. Ordbog over Det gamle norske Sprog. Første bind. A–HJ. Universitetsforlaget.
- Fylling, P. 1859. Historisk-antikvariske Bemærkninger over Borgunds Præstegjeld paa Søndmøre, samt Gidskeætten. Aalesund.
- Fylling, P. 1884. Om gaarden Blindheim paa Vigerøen, samt om Gretters basketag paa Haram aar 1015. Aalesund.
- Gabrielsen, K.H. Denne publikasjonen.
- Gansum, T., G.B. Jerpåsen og C. Keller. 1997. Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder. AmS-Varia 28. Stavanger.
- Gjelle, S. og E.M.O. Sigmond. 1995. Bergartsklassifikasjon og kartfremstilling. I: NGU Skrifter nr 113. Trondheim.
- Gren, L. 1994. Petrified tears. Archaeology and communication through monuments. I: Current Swedish Archaeology. Vol.2. Stockholm.
- Grønvik, O. 1981. Runene på Tune-stenen. Alfabet. Språkform. Budskap. Universitetsforlaget.
- Helle, K. 2001. Gulatinget og Gulatingslova. Skald.
- Hemdorff, O. og F. Krøger 1991. Fornminner og funn – årets utgravning på Sørbø i Rennesøy. I: Pedersen, E.S. (red.). Fra haug ok heiðnni. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening. Nr. 4, 1991.
- Herschend, F. 1994. The Recasting of a Symbolic Value. Three case studies on rune-stones. Occational

- Papers in Archaeology 3. Uppsala.
- Hkr = Heimskringla. 1979. Den Norske Bokklubben. 1999.
- Hodder, I. 1986. Reading the Past. Second edition. Cambridge University Press.
- Høst, G. 1976. Runer. Våre eldste runeinnskrifter. Aschehoug og Co. Oslo.
- Håvamål. 1986. Det Norske Samlaget. 1996.
- Haavaldsen, P. 1989. Kulturminner på Avaldsnes. I: Sør-Reime, G. (red.): Avaldsnes. Norges eldste kongesete. Arkeologisk Museum i Stavanger.
- KLNM = Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. 1–22. Oslo. 1956–78.
- Klüwer, L.D. 1960 (1823). Norske Mindesmærker, aftegnede paa en Reise igjennem en Deel af det Nordenfjeldske, og beskrevne af Lorentz Diderich Klüwer. Det kgl. Videnskabers Selskab i Trondhjem. Christiania. 1823. Faksimil-utgave. Foreningen Facsimilia Nidrosiensia. Trondheim.
- Knirk, J. 1987. Recently Found Runestones from Toten and Ringerike. I: Knirk, J. (red.). Proceedings of the Tenth Viking Congress. Larkollen, Norway, 1985. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke. Nr. 9. Oslo.
- Krøvel, H.J. 2001. Minneinnskrifter på runesteinar som historisk kjeldemateriale. Ein studie med utgangspunkt i innskrifter frå Noreg. Upublisert hovedoppgave i historie. NTNU.
- Larsen, J.H. 1986. Noen akvareller av fornminner fra søndre Vestfold. I: Viking 1985/86. Norsk Arkeologisk Selskap 50 år. 1936-1986. S. 81-95. Oslo.
- Larsen, J.H. 1990. Oddernes i førkristen tid. I: Austad, T. et al. (red.). Oddernes kirke 950 år. Kristiansand.
- Lidén, H-E. 1991. Fra antikvitert til kulturminne. Trekk av kulturminnevernets historie i Norge. Universitetsforlaget. Oslo.
- Liestøl, A. 1964. Tre nyfunne runesteinar frå Rogaland. I: Lexow, J.H. (red.). 1965. Særtrykk av Stavanger Museums årbok 1964. Stavanger.
- Loland, H. 1953. En bauta på vidvanke. Da støtten over stormannsætta på Giske ble hundegravmæle. I: Sunnmørsposten 24.09.1953.
- Løken, T. 1974. Gravminner i Østfold og Vestfold. Et forsøk på en typologisk-kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning. Upublisert avhandling til magistergraden i nordisk arkeologi ved Universitetet i Oslo.
- Mandt, G. Og T.K. Lødøen. 2005. Bergkunst. Helleristningar i Norge. Samlaget. Oslo.
- Munch, G. S. 1981. Bautastener og vei. I: Marstrander, S. og A. Skjølsvold (red.). Viking. 1981.
- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn, 4000 f.Kr.–800 e.Kr., Jorda blir levevei. Norges landbrukshistorie bind I, del 2. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Neumann, J. 1825. Bemerkninger paa en Reise i Søndmør og Nordfjord 1824. Budstikken.
- Neumann, J. 1834. Oushaugen. I: Urda. Første bind, første hefte. Bergen.
- NF = Nicolaysen, N. 1862-1866. Norske Fornlevninger. En Opplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger, Ældre end Reformationen og Henførte til Hvert Sit Sted. Utgitt av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Carl C. Werner & Comp's Bogtrykkeri. Kristiania. 1862-1866.
- NlyR = Norges innskrifter med de yngre runer
- NlyR III = Norges innskrifter med de yngre runer. Tredje bind. VIII. Aust- Agder, IX. Vest- Agder, X. Rogaland. Olsen, M. Under medvirkning av Aslak Liestøl. 1954. Kildeskriftfondet.
- NlyR IV = Norges innskrifter med de yngre runer. Fjerde bind. XI. Hordaland Fylke, XII. Sogn og Fjordane, XIII. Møre og Romsdal. Olsen, M. Under medvirkning av Aslak Liestøl. 1957. Kildeskriftfondet.
- NlæR = Norges indskrifter med de ældre runer.
- NlæR I = Norges indskrifter med de ældre runer. Første bind. Bugge, S. Christiania. A.W. Brøgers bogtrykkeri. 1891-1903.
- Ramus, J. 1715. Norriges Beskrivelse: hvorudi dette Riges Strekning, Beskaffenhed og Deeling udi visse Lehn, Biskopsdømmer...: saavel som Indbyggernes Tilstand og Næring, tillige med..., og til Slutning er hosføiet en Fortegnelse paa Dyr, Fugle, Fiske, Træer og urter som findes i Norrige. Sammenskrevet af Jonas Ramus. Trykt udi H.R. Majsts, og Univ. Bogtrykkerie, af J.J. Høpfner. Kiøbenhavn.
- Resi, H.G.. 1986. Gravplassen Hunn i Østfold. Norske Oldfunn XII. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.

- Ringstad, B. 1986. Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maksentra. Upublisert avhandling for magistergraden i arkeologi. Universitetet i Bergen.
- Rygh, O. 1898. Norske gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revisjon. Kristiania.
- Sawyer, B. 1990. Det vikingatida runstensresandet i Skandinavien. I: Rystad, G. (red.). Scandia. Tidsskrift för historisk forskning. Band 55. Årgang 1989. Häfte 2.
- Sawyer, B. 2000. The Viking Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia. University Press. Oxford.
- Sellekvold, B.J. 1985: Knokler, oldsaker og kvinner. Fysisk antropologi som metode til kunnskap om kvinner i middelalderen. I: Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen. Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen, 3-7 august 1983. Universitetet i Bergen.
- Skadberg, G. 1999. Om bautasteiner og merkesteiner på Finnøy. I: Bakkevig, Sverre (red.). Fra haug og heidni. Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening. Nr. 2, 1999.
- Skjelsvik, E. 1951. Steinringen på Hunn. Viking 1951, s. 116-126. Oslo.
- Skjelsvik, E. 1953. Steinsetninger og steinlegninger i Norge. Et bidrag til deres datering og forståelse. Upublisert og klausulert magisteravhandling i nordisk arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Skjelsvik, E. 1956. Bautastein. I: Danstrup, J. (red.). KLNМ = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid. Bind I. Rosenkilde og Bagger. København.
- Solberg, B. 1976. Jernalder på Nordre Sunnmøre. Bosetning, ressursutnyttelse og sosial struktur. Upublisert mag.art. avhandling. Universitetet i Bergen.
- Solberg, B. 1986. Førhistorisk tid i Sogndal. I: Sandal, P. (red.). Sogndal bygdebok. Band 1. Allmenn bygdesoge. Tida før 1800. Sogndal Sogelag.
- Solberg, B. 2000. Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus. Cappelen Akademisk Forlag.
- Spurkland, T. 2001. I begynnelsen var futhark. Norske runer og runeinnskrifter. Landslaget for norskundervisning (LNU) og Cappelen Akademisk Forlag. Oslo.
- Strøm, H. 2002 (1766). Beskrivelse over fogderiet Søndmør. Anden part. Ny utgave.
- Svendsen, J.I. og J. Mangerud. 1987. Late Weichselian and Holocene sea-level history for a cross-section of western Norway. I: Journal of Quaternary Science. Vol. 2.
- Sømme, Axel. 1954. Jordbrukets geografi i Norge. A. Tekstbind. Skrifter fra Norges Handelshøyskole. I rekken geografiske avhandlinger. Nr. 3. J.W. Eides Forlag. Bergen.
- Thorson, P. 1952. Foreord. I: de Fine, B.C. 1952 (1745). Stavanger Amptes udførlige beskrivelser. Med eit tillegg. Utgitt av Per Thorson. Rogaland historie- og ættesogelag. Stavanger.
- Waage, A. (red.). 1982. Bygdebok for Hareid og Ulstein. Bind IV. Gardar og folk, gnr. 11, Fjelle – gnr.39, Vattøy. Ulsteinvik.
- Zachrisson, T. 1998. Gård, gräns, gravfelt. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingtid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland. Stockholm studies in arcaeology; 15. Stockholm.
- Ørstavik, L. 1994. Tru og kyrkje på Sunnmøre, 1000–1536. I: Larsen, S.U og J. Sulebust (red.). Sunnmøres eldste historie. I balansepunktet. Sunnmørspostens Forlag. Ålesund.
- Øye, I. 2002. Landbruk under press, 800–1350, Jorda blir levevei. Norges landbrukshistorie bind I, del 2. Det Norske Samlaget. Oslo.

Utrykte kilder:

- Andersson, I. 1974. Brev til Historisk Museum. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Bjørn, A. 1916. Gravfeltet paa Bauteneset, Vaagsø, Herø pgd., Romsdals amt. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Bøe, J. 1924. Rapport fra graving av haug på Vedde. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Dateringsrapport. 1981. Grav I, Frøystad, Herøy, Sunnmøre. Laboratoriet for radiologisk datering. NTH. Trondheim. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Fasteland, A. 1992. Brev til Martin Furseth. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Førhistoriske Minne på Vestlandet. Dokumentasjonsprosjektet. Univeristetet i Oslo.
- Grimstad, K. 1975. Brev til Arthur Fasteland. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Long, C.D. 1970. Utgravningsrapport. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.

- Myhre, B. 1969. Innberetning. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Myhre, B. 1977. Brev til Herøy kommune. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Narmo, L. E. 1993. Innberetning. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Shetelig, H. 1923. Brev til Kirkedepartementet. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Shetelig, H. 1925. Brev til Johan Kvalsund. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Simpson, D.N. 2003. Sea Level Curves Sunnm-STrond_v2.xls. Et Exel regneark som genererer strandlinjeforskyvningskurver for Sunnmøre, Nordmøre og Sør-Trøndelag. (tilgjengelig fra forfatteren)
- Stenvik, L. 1978. Rapport fra utgravningen av en gravrøys på Steinnes. Topografisk arkiv. Universitetet i Bergen.
- Sunnmørsposten 17.06.72. Den heilage krossen på Korsbrekke i Sunnylven. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.
- Sørheim, H. 1988. Melding om overtredelse av Lov om Kulturminner. Topografisk Arkiv. Universitetet i Bergen.

Personlige meddelelser:

Arthur Fasteland, Arnstein Flø, Anne Margrete Hareid, Hallvard Leinebø, Aud Riste Moltu, Johan Næro, Per Inge Storhaug og Magnar Søvik